

414 ४१४
Approved by the Director of Public Instruction, Madras.

॥ बृहच्छब्दरूपावालः ॥

कुम्भोणस्थेन मल्लियं रामाचार्यं सुनुवा

पण्डित टी. आर. कृष्णाचार्यण

संकलिता ।

साच

तत्पुत्रेण टी. के. वेंकोबाचार्येण

प्रकाशिता ।

BRIHAT SABDARUPAVALI

Registered under Act XXV of 1867.

[All Rights Reserved.]

COMPILED BY

Pandit T. R. KRISHNACHARYA

Proprietor MADHVA VILAS BOOK DEPOT,

KUMBAKONAM

AND

PUBLISHED BY

Son T. K. VENKOBACHARYA.

SECOND EDITION.

PRINTED AT THE

HINDI PRACHAR PRESS, TRIPOLICANE, MADRAS.

Price 8 As.]

1931.

[Postage Extra]

Approved by the Director of Public Instruction, Madras.
SABDAVALI
श्री: ||

॥ बृहच्छब्दरूपावलि ॥

कुंभघोणस्थेन मल्लियं रामाचार्यं सूनुना
पण्डित टी. आर. कृष्णाचार्येण
संकलिता ।

साच
तत्पुत्रेण टी. के. वेंकोबाचार्येण
प्रकाशिता ।

BRIHAT SABDARUPAVALI

Registered under Act XXV of 1867.

[All Rights Reserved.]

COMPILED BY
Pandit T. R. KRISHNACHARYA
Proprietor MADHVA VILAS BOOK DEPOT,

KUMBAKONAM

AND

PUBLISHED BY

His Son T. K. VENKOBACHARYA.

SECOND EDITION.

PRINTED AT THE

HINDI PRACHAR PRESS, TRIPPLICANE, MADRAS.

Price 8 As.]

1931.

[Postage Extra.]

कृष्णचार्य नं० ३

SGDF

THE
PREFACE
TO THE FIRST EDITION.

The following are the special features of the small volume entitled "BRIHAT-SABDA-RUPAVALI "

1. All the important forms and varieties of Declensions that generally occur in the Kavyas, and that are mentioned in the Sidhanta Kaumudi, have been incorporated excepting certain very queer and out of the way ones. "प्रियाष्ट्", etc.

2. Present participles, etc., relating to all the conjugations have been declined in all the genders.

3. The Sabdas are numbered in the numerical order, and wherever a particular word is declined in only a few cases such as the Nominative, and Accusitive, the forms in the other cases being indicated as similar to those of a previous Sabda, the latter's number is given to facilitate ready reference.

4. There are 250 Leading or Typical words declined, 250 minor ones, and 200 of all genders making up a total of 700.

5. An alphabetical Index of all the 700 Sabdas declined, is appended for easy reference, and is intended to save time which is even more precious and valuable than gold.

6. In the second part eight Prakaranas are included.

SGDF

7. Sutras of Panini are quoted in the aforesaid eight Prakaranas in the hope that teachers will endeavour their best to make their pupils get by heart some small sutras, and explain to them how our ancients had the Genius of concentrating a good deal of meaning in a few words. For example a long sentence such as, "If अ or आ is followed by इ, उ, ऋ or ल् short or long, the corresponding Guna letter is substituted for both," is concentrated and compressed into a Sutra of *only three letters* आङ्गुणः they cannot but prefer the latter. A love of Panini if created and inculcated in young and enthusiastic minds is sure to help the regeneration of Sanskrit.

8. The present volume has not been rendered into English; for if it should be translated into English, pupils will surely depend on the translations alone and ignore Sanskrit altogether.

9. If so desired, the Sutras may be omitted in the first reading.

SGDF

श्री गणेशाय नमः ।

अस्मिन् बृहच्छब्दरूपावलिनाम्नि पुस्तके विद्यमाना विशेषाः—

१. वैयाकरणसिद्धान्तकामुद्यामुक्ताः काव्येषु प्रयुज्यमानाः प्रायः सर्वे शब्दाः अभित्तिचित्रायितान् “प्रियाष्टन्” प्रभृतीन् कांश्वन वर्जयित्वाऽत्र गुम्फिताः ।

२. विशेष्यनिन्मानां “गुरु” प्रभृतीनां शब्दानां लिङ्गत्रयेषु पि रूपाणि प्रदर्शितानि । शब्दादिदशविकरणिनामपि धातूनां शत्रन्तानां लिङ्गत्रयेषु पि रूपनिष्पत्तिप्रकारः सप्रपञ्च निरूपितः । अयमेको वरो व्युत्पित्सूनाम् ।

३. आद्यमारम्भ्यान्तिमपर्यन्तानां शब्दानां प्रातिस्थिकी क्रमिकसंख्या वितीर्णाऽस्ति । यत्र कस्यचिच्छब्दस्य कासुचिद्विभक्तिषु रूपं प्रदर्श्य शेषममुकशब्दवदित्युच्यते, तत्र सा क्रमिकसंख्या मुद्रिता वर्तते । तेन च्छात्राणां शब्दान्वेषणप्रयासो न्यूनीकृतः ।

४. अस्मिन् पुस्तके उपसार्धद्विशता उपजीव्यशब्दाः प्रायस्तावन्त उपजीवकशब्दाः उपद्विशता लिङ्गान्तरशब्दाश्चेति संकलय्य उपसप्तशताः शब्दाः अनुक्रान्ताः ।

५. सर्वेषामपि शब्दानामकारादिकमेणानुक्रमणिका संमुद्द्य आदौ संयोजिता । तथा स्वापेक्षितशब्दान्वेषणे व्ययीभवतः कालापरनामकस्य काञ्चनादपि महार्धस्य आयुषो लाभो विद्यार्थिनां भवेत् ।

६. नैतावानेव विशेषोऽत्र । अपि तु—संधिप्रकरणम् १, अव्ययप्रकरणम् २, स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ३, कारकप्रकरणम् ४, प्रयोगप्रकरणम् ५, समासप्रकरणम् ६, तद्वितप्रकरणम् ७ इत्येतानि सप्त प्रकरणानि पुनरस्य द्वितीयागे संमेलितानि ।

SGDF

७. अष्टस्वपि प्रकरणेषु तत्र तत्र पाणिनिसूत्राण्युदाहृतानि । कचित्कचित् सूत्राणां लघु विवरणमपि कृतम् । एवं वैयाकरणसूत्राण्यत्र संकलयितुर्माभिसंविस्तावत् - उपध्यायाः बालान्विद्यार्थिनः “सजाहःसखिभ्यष्टच्” इत्यादीनि अल्पाक्षराणि सूत्राणि मुखस्थानि कारयित्वा “राजादिशब्दाः समासे अकारान्ता भवन्ति । यथा — धर्मराजः, उत्तमाहः, कृष्णसखः” इति रीत्या लघुविवरणमपि पाठयेयुच्चेत् प्रतिष्ठाकामुका बालाः वयं पाणिणि सूत्रं पठामः इति कुतृहलात् अनायासेन सूत्राणि हृद्धतानि कुर्युः अर्थं च जानीयुः । अपि च—“If अ or आ is followed by इ, उ, ऋ or ल short or long, the corresponding Guna letter is substituted for both.” इत्येतादृशेन दीर्घेण भाषान्तरवाक्येन वोधनीयो विषयः गीर्वाणभाषायाम् “आहुणः” इति व्यक्तरेण सूत्रेण वोध्यते इति संस्कृतभाषाया गौरवं तत्प्रयोक्तृणां पूर्वाचार्याणां सामर्थ्यातिशयं च ते अवगच्छेयुः ।

८. इतरेषां पुस्तकेष्विव अस्मिन् पुस्तकेऽपि आङ्गलभाषायां विवरणाकरणस्य कारणन्तु— तथा कृते तेनैव विदितप्रमेयानां विद्यार्थिनां गीर्वाणभाषापरिचयो नाधिकं भवेदिति ।

९. प्रथमाभ्यासे पाणिनिसूत्राणि विहाय शब्दादीनष्टौ प्रकरणानि केवलं पठितुकामैस्तथा कर्तुमपि शक्येत । नेमानि सूत्राणि तत्सङ्कल्पं प्रतिबन्धीयुः ।

कुम्भघोणे
१५—६—१९२२.

इति विद्वज्जन निकुरुम्बदासः ।
कृष्णाचार्यः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

॥ अथ शब्दानां वर्णानुक्रमण्डिका ॥

अत्र संकेताः-पुं-पुंलिङ्गः । स्त्री-स्त्रीलिङ्गः । न-नपुंसकलिङ्गः ।
द्वि-स्त्रीपुंसयोः समानः । त्रि. लिङ्गत्रयेऽपि समानः । इति ।

अका स्त्री. १३७ ।

अक्षि न. १५७ ।

अशि पुं. २ ।

अश्मिमथ् पुं. १८३ ।

अजर पुं. ११५ । न. १५१ ।

अणिमन् पुं. ३४ ।

अतिचमू पुं. १३५ ।

अतिलक्ष्मी पुं. १३० ।
स्त्री. १४८ ।

अतिसख पुं. १ ।

अतित्रिपुं. १२४ अ । स्त्री.
१४६ । न. १६१ ।

अदत् पुं. ३२ । स्त्री. अदती
१४ । न. ६० ।

अदश्यञ्च् पुं. १७० । स्त्री.
अदद्रीची १४ । न. २२७ ।

अदस् पुं. ११० स्त्री. १११ ।
न. ११२ ।

अधर पुं. ७५ । स्त्री. ७३ ।

न. ७७ ।

अध्यञ्च् पुं. १७० । स्त्री.

अधीची १४ । न. १२७ ।

अनडुह् पुं. २१५ ।

अनर्वन् पुं. ३५ ।

अनादि पुं. २ । स्त्री. १३ ।
न. २३ ।

अनेहस् पुं. २१० ।

अन्तर पुं. ७५ । स्त्री. ७३ ।
न. ७७ ।

अन्य पुं. ७२ । स्त्री. ७३ । न.
८० अ. ।

अन्यतम् पुं. १ । स्त्री. १२ ।
न. २१ ।

अन्यतर पुं. ७२ । स्त्री. ७३ ।
न. ८० अ. ।

अन्वञ्च् पुं. १७१ । स्त्री. अ-
न्दूची १४ । न. २२९ ।

अप् स्त्री. २१८।	अस्मद् त्रि. १०३।
अपर पुं. ७५। स्त्री. ७३।	अहन् न. २३७।
	आत्मन् पुं. ३५।
	आपद् स्त्री. ४८।
अपराञ्च पुं. १६९। स्त्री.	आयुस् न. २४६।
अपराची १४। न. २२७।	आशिस् स्त्री. २२४।
अम्बा स्त्री. १३७।	आस्य न. १५५।
अर्ध पुं. ११३। स्त्री. १३८।	इतर पुं. ७२। स्त्री. ७३।
	न. ८० अ.।
अर्यमन् पुं. १८७।	इदम् पुं. १०४। स्त्री. १०५।
अर्वन् पुं. १९२।	
अत्य पुं. ११३। स्त्री. १३८।	न. १०६।
	इयत् पुं. ३०। स्त्री. इयती
अल्ला स्त्री. १३७।	१४। न. ६०।
अवर पुं. ७५। स्त्री. ७३।	उत्तर पुं. ७५। स्त्री. ७३।
	न. ७७।
अवाञ्च पुं. १६९। स्त्री. अ-	उदक न. १५३।
वाची १४। न. २२७।	उदञ्च पुं. १७२। स्त्री. उ-
अवी स्त्री. १४८।	दीची १४। न. २३०।
अश्व न. २४।	उद्ग्रात् पुं ६। स्त्री. उद्ग्रात्री
अष्टन् त्रि. १९६।	१४। न. २६।
अष्टादशन् त्रि. १९५।	उभी द्वि. १२६। न. १५९।
असृज् न. ५९।	उपाञ्च पुं. १६९। स्त्री.
अस्त्य न. १५७।	उपाची १४। न. २२७।

उपानह् स्त्री. २२५
 उपेयिवस् पुं. ४३। स्त्री. उ-
 पेयुषी १४। न. २४५।
 उभ पुं. ८१। स्त्री. ८२।
 न. ८३।
 उभय पुं. ८४। स्त्री. ८५।
 न. ८६।

उल्लसत् न. ६२।
 उशनस् पुं. २०९।
 उष्णिह् स्त्री. २२६।
 ऊर्ज् न. २३४।
 ऊत्तिवज् पुं. २८।
 ऊमुक्षिन् पुं. १९४।
 एक [मुख्याद्यर्थकः] पुं. ७२।
 स्त्री. ७३। न. ७४।
 एक [संख्यावाचकः] पुं.
 ७८। स्त्री. ७९। न. ८०।
 एकतम पुं. ७२। स्त्री. ७३।
 न. ८० अ.।
 एकतर पुं. ७२। स्त्री. ७३।
 न. ७४।
 एकादशन् त्रि. १९५।

एतद् पुं. ९६। स्त्री. ९७।
 न. ९८।
 एतादृश् पुं. ३९। स्त्री. एता-
 दृशी १४। न. ६८।
 एतावत् पुं. ३०। स्त्री. एता-
 वती १४। न. ६०।
 औडुलोमि पुं. १२४।
 ककुभ् स्त्री. ५१।
 कटपू द्वि. १३४।
 कतम पुं. ७२। स्त्री. ७३।
 न. ८० अ.।
 कतर पुं. ७२। स्त्री. ७३।
 न. ८० अ.।
 कति त्रि. १२३।
 कतिपय पुं. ११३। स्त्री.
 १३८।
 कनीयस् पुं. ४२। स्त्री. क-
 नीयसी १४। न. ७०।
 कमल् पुं. १९९। स्त्री.
 २२१। न. २४१।
 करभू द्वि. १३२।
 करांगि न. २२।

करिन् पुं. ३६ । स्त्री.	क्रीणत् पुं. ३२ । स्त्री.
करिणी १४ ।	क्रीणती १४ । न. ६० ।
करिष्यत् पुं. ३२ । स्त्री.	क्रोष्टु पुं. १३१ । स्त्री. क्रोष्टी १४ ।
करिष्यन्ती १४ ।	
कर्तृ पुं. ६ स्त्री. कर्त्री १४ ।	क्षमा स्त्री. १२ ।
न. २६ ।	क्षुध् स्त्री. ४९ ।
कर्मकृत् द्वि. २९ । न. ६० ।	खञ्ज् न. २०३ ।
कर्मन् न. ६६ ।	खलपू द्वि. १३३ ।
कवि पुं. २ ।	गच्छत् पुं. ३२ । स्त्री. ग-
कारभू पुं. १३४ ।	च्छन्ती ४७ अ. । न. ६३ ।
कारयत् पुं. ३२ । स्त्री. कार-	गणपति पुं. २ ।
यन्ती १४ । न. ६३ ।	गन्त् पुं. ६ । स्त्री. गन्त्री
किम् पुं. १०७ । स्त्री. १०८ ।	१४ । न. २६ ।
न. १०९ ।	गरिमन् पुं. ३४ ।
कियत् पुं. ३० । स्त्री.	गरीयस् पुं. ४२ । स्त्री.
कियती १४ । न. ६० ।	गरीयसी १४ । न. ७० ।
कीदृश् पुं. ३९ । स्त्री.	गस्त् पुं. २९ ।
कीदृशी १४ । न. ६८ ।	गवाञ्च् न. २३२ ।
कुर्वत् पुं. ३२ । स्त्री. १४ ।	गिर् स्त्री. ५२ ।
न. ६० ।	गुणवत् पुं. ३० । स्त्री.
कृष्ण पुं. १ । स्त्री. कृष्णा	गुणवती १४ । न. ६० ।
१२ ।	गुणिन् पुं. ३६ । स्त्री.
कृष्णवर्त्मन् पुं. ३५ ।	गुणिनी १४ । न. ६७ ।

गुप्त पुं. ३७ ।
 गुरु पुं ५ । स्त्री. गुर्वी । १४-
 गुरु. १५ । न. २५ ।
 गृहपति पुं. २ । स्त्री. १३ ।
 गो द्वि. १० ।
 गोपा द्वि. १२० ।
 गोमत् पुं. ३० । स्त्री.
 गोमती १४ । न. ६० ।
 गौरी स्त्री. १४ ।
 ग्रामणी द्वि. १२६ ।
 ग्लौ पुं. ११ ।
 घृतस्पृश् द्वि. २२२ ।
 चकासत् पुं २९ । स्त्री.
 चकासती १४ । न. ६१ ।
 चक्रिन् पुं. ३६ । स्त्री.
 चक्रिणी १४ । न. ६७ ।
 चक्षुस् न. २४६ ।
 चतुर् पुं. १९८ । स्त्री. २१९ ।
 न. २४० ।
 चतुष्टय पुं. ११३ । स्त्री.
 चतुष्टयी १४ । न. २१ ।
 चन्द्रमस् पुं. ४१ ।

चमू स्त्री. १६ ।
 चरम पुं. ११३ । स्त्री. १३८ ।
 न. २१ ।
 चर्मन् न. ६६ ।
 चिकीर्षि पुं. २०२ ।
 चिकीर्षत् पुं. ३२ । स्त्री.
 चिकीर्षती १४ । न. ६३ ।
 चित्रलिख् द्वि. १३८ ।
 चोरयत् पुं. ३२ । स्त्री. चो-
 रयन्ती १४ । न. ६३ ।
 जक्षत् पुं. २९ । स्त्री. जक्षती
 ४७ आ । न. ६१ ।
 जगत् न. ६० ।
 जग्मिवस् पुं. ४३ । स्त्री. ज-
 ग्मुषी १४ । न. २४५ ।
 जतु न. २४ ।
 जम्बू स्त्री. १६ ।
 जरा स्त्री. १४० ।
 जलर्पी द्वि. १२६ । न. १५९ ।
 जलमुच् पुं. २७ ।
 जाग्रत् पुं. २९ । स्त्री. जाग्र-
 ती ४७ आ । न. ६१ ।
 जामात् पुं. ७ ।

SGDF

जुर् स्त्री. ५२ ।
 जुहत् पुं. २९ । स्त्री. जुहती
 ४७ आ । न. ६१ ।
 ज्ञात् पुं. ६ । स्त्री. ज्ञात्री १४ ।
 न. २६ ।
 ज्ञान न. २१ ।
 ज्यायस् पुं. ४२ । स्त्री. ज्या-
 यसी १४ । न. ७० ।
 तदित् स्त्री. ४७ ।
 ततम् पुं. ७२ । स्त्री. ७३ । न.
 ८० अ. ।
 ततर् ७२ । न. ७३ । न. ८०
 अ.
 तद् पुं. ९३ । स्त्री. ९४ । न.
 ९५ ।
 तनु स्त्री. १५ ।
 तन्त्री स्त्री. १४८ ।
 तन्वत् पुं. ३२ । स्त्री. तन्व-
 ती १४ । न. ६० ।
 तमोनुद् द्वि. ३३ ।
 तरी स्त्री. १४८ ।
 तस्थिवस् पुं. ४३ । स्त्री. त-
 स्थुषी १४ । न. २४५ ।
 ताहश् पुं. ३९ । स्त्री. ताह-

शी १४ । न. ६८ ।
 तावत् पुं. ३० । स्त्री. ताव-
 ती १४ । न. ६० ।
 तिर्थञ्च् पुं. १७३ । स्त्री. ति-
 र्थची १४ । न. २३१ ।
 तुदत् पुं. ३२ । स्त्री. तुदती-
 तुदन्ती १४ । न. ६२ ।
 तुरासाह् पुं. २१४ ।
 तृतीय पुं. ११४ । स्त्री.
 १३९ । न. २१ ।
 त्यद् पुं. ९३ । स्त्री. ९४ ।
 न. ९५ ।
 त्रय पुं. ११३ । स्त्री. त्रयी
 १४ । न. २१ ।
 त्रि पुं. १२२ । स्त्री. १४५ ।
 न. १५८ ।
 त्रितय पुं. ११३ । स्त्री. त्रितयी
 १४ । न. २१ ।
 त्रितीय पुं. ११४ । स्त्री. १३९
 त्व पुं. ७२ । स्त्री. ७३ । न.
 ७४ ।

त्वच् स्त्री. ४५ ।
 त्विष् स्त्री. ५६ ।

दक्षिण पुं. ७५ । स्त्री. ७३ ।
न. ७७ ।
दण्डन् पुं. ३६ । स्त्री. द-
ण्डनी १४ । न. ६७ ।
ददत् पुं. २९ । स्त्री. ददती
४७ आ. । न. ६१ ।
दधत् पुं. २९ । स्त्री. दधती
४७ आ. । न. ६१ ।
दधि न. १५७ ।
दधृष् पुं. २०३ ।
दन्त पुं. ११७ ।
दरिद्रत् पुं. २९ । स्त्री. दरि-
द्रती ४७ आ. । न. ६१ ।
दशन् त्रि. १९५ ।
दामन् स्त्री. ५० । न. ६५ ।
दाश्वस् पुं. ४३ । स्त्री. दाशु-
षी १४ । न. २४५ ।
दिव् स्त्री. ५३ ।
दिविषद् द्वि. ३३ ।
दिश् स्त्री. ५४ ।
दीव्यत् पुं. ३२ । स्त्री. दीव्य-
ती ४७ आ. । न. ६३ ।

दुर्गा स्त्री. १२ ।
दुर्धी द्वि. १४७ ।
दुर्मति पुं. २ । स्त्री. १३ । न.
२३ ।
दुहित् स्त्री. १८ ।
दुह् द्वि. २११ ।
दृभू द्वि. १३४ ।
दृभू द्वि. १३२ ।
दृम्भु पुं. १३३ ।
दृश् स्त्री. २२२ ।
देव पुं. १ । स्त्री. देवी १४ ।
देवश्वर् पुं. १७० । स्त्री.
देवदीची १४ । न. २२८ ।
देवु पुं. ७ ।
दोष् पुं. २०६ ।
द्यो स्त्री. १९ ।
द्रुह् द्वि. २१२ ।
द्रव् पुं. ११२ । स्त्री. द्रवी
१४ । न. २१ ।
द्वार् स्त्री. २२० ।
द्वि पुं. ९० । स्त्री. ९१ । न.
९२ ।

द्वितय पुं. ११३ । स्त्री. १४ ।	नासिका स्त्री. १४१ ।
न. २१ ।	निर्जर पुं. ११५ ।
द्वितीय पुं. ११४ । स्त्री. १३९ ।	निशा स्त्री. १४२ ।
न. २१ ।	नी द्वि. १२७ ।
द्विष्ठ द्वि. ४० ।	तुदत्र पुं. ३२ । स्त्री. तुदन्ती-
धन न. २१ ।	तुदती १४ । न. ६२ ।
धनुस् न. २४६ ।	तृ पुं. १३६ ।
धात्र पुं. ६ । स्त्री. धात्री १४ ।	नेत्र पुं. ६ । स्त्री. नेत्री १४ ।
न. २६ ।	न. २६ ।
धी स्त्री. १४७ ।	नेम पुं. ८७ । स्त्री. ८८ । न.
धीमत्र पुं. ३० । स्त्री. धीम-	८९ ।
ती १४ । न. ६० ।	नौ स्त्री. २० ।
धुर स्त्री. ५२ ।	न्यज्ज्व पुं. १७० । स्त्री. नी-
धेनु स्त्री. १५ ।	ची १४ । न. २२९ ।
ध्वस् पुं. २०८ ।	पचत्र पुं. ३२ । स्त्री. पचन्ती
नदी स्त्री. १४ ।	४७ अ. । न. ६३ ।
ननान्द स्त्री. १८ ।	पञ्चतय पुं. ११३ । स्त्री. प-
नप्त्र पुं. ६ । स्त्री. नपत्री १४ ।	ञ्चतयी १४ । न. २१ ।
नर्मन न. ६६ ।	पञ्चन् त्रि. १९५ ।
नवन् त्रि. १९५	पटु पुं. ५ । स्त्री. पट्टी १४-
नश् पुं. २०१ ।	पटु १५ । न. २५ ।
नामम् न. ६५ ।	पति पुं. ३ । स्त्री. पत्नी १४-
	पति १३ ।

पथिन् पुं. १९३ । स्त्री. सुप-
थी १४ ।
पपी द्वि. १२८ ।
पयस् न. ७० ।
पयोमुच् पुं. २७ ।
पर पुं. ७५ । स्त्री. ७३ । न.
७७ ।
परमधी पुं. १२१ ।
पराज्ज् पुं. १६९। स्त्री. पराची
१४ । न. २२७ ।
परिवाज् पुं. १७७ ।
पर्यज्ज् पुं. १७० । स्त्री. प-
रीची १४ । न. २२८ ।
पाद पुं. ११६ ।
पादपाणि न. २२ ।
पितृ पुं. ७ ।
पिपटिष् पुं. २०४ । न. २४४ ।
पुस् पुं. २०७ ।
पुत्रीयत् पुं. ३२ । स्त्री. पुत्री-
यन्ती ४७ अ. । न. ६३ ।
पुनर्भू द्वि. १३२ । १५० ।
पुर स्त्री. ५२ ।

पुरोधस् पुं. ४१ ।
पूर्व पुं. ७५ । स्त्री. ७३ । न.
७७ ।
पूषन् पुं. १८७ ।
पृतना स्त्री. १४३ ।
पृथु पुं. ५ । स्त्री. पृथ्वी १६-
पृथु १५ । न. २५ ।
प्रतिदिवन् पुं. १८६ ।
प्रत्यञ्च् पुं. १७० । स्त्री. प्र-
तीची १४ । न. २२८ ।
प्रथम पुं. ११३ । स्त्री. १३१ ।
न. २१ ।
प्रथि न. १५९ ।
प्रथी द्वि. १२५ । १२६ ।
प्ररि न. १६५ ।
प्रशाम् द्वि. १९७ ।
प्रसू स्त्री. १५० ।
प्राञ्च् पुं. १६९ । १७४ । स्त्री.
प्राची १४ । न. २२७ ।
प्राच्छ् पुं. १७६ ।
प्रावृष् स्त्री. ५६ ।
प्रेमन् पुं. ३४ । न. ६५ ।

प्रेयस् पुं. ४२ । स्त्री. प्रेयसी
 १४ । न. ७० ।
 फल न. २१ ।
 बलिन् पुं. ३६ । स्त्री. बलि-
 नी १४ । न. ६७ ।
 बहुराजन् स्त्री. २१७ ।
 बहुश्रेयसी पुं. १२९ ।
 बहूर्ज् न. २३५ ।
 विभ्यत् पुं. २९ । स्त्री. वि-
 भ्यती १४ । न. ६१ ।
 बुध् द्वि. १८५ ।
 बुद्धि स्त्री. १३ ।
 बुद्धिमत् पुं. ३० । स्त्री.
 बुद्धिमती १४ । न. ६० ।
 बोभुवत् पुं. २९ स्त्री.
 बोभुवती १४ । न. ६१ ।
 ब्रह्मन् पुं. ३५ । न. ६६ ।
 ब्रह्महन् पुं. १८८ । स्त्री.
 ब्रह्मग्नी १४ ।
 भगवत् पुं. ३० । स्त्री.
 भगवती १४ । न. ६० ।

भवत् [सर्वना.] पुं. ३० ।
 स्त्री. भवती १४ ।
 भवत् [शत्रन्तः] पुं. ३२ । स्त्री-
 भवन्ती १४ । न. ६३ ।
 भात् पुं. ३२ । स्त्री. भाती-
 भान्ती ४७ इ. । न. ६२ ।
 भानु पुं. ५ ।
 भारवद् द्वि. २१३ ।
 भास् स्त्री. ५७ ।
 भिषज् पुं. २८ ।
 भी स्त्री. १४७ ।
 भू स्त्री. १४९ ।
 भूपति पुं. २ ।
 भूभत् पुं. २९ ।
 भूवाह् द्वि. २१३ ।
 भूज् पुं. १७८ ।
 भ्रात् पुं. ७ ।
 भू स्त्री. १४९ ।
 भूणहन् पुं. १८८ । स्त्री.
 भूणग्नी १४ ।
 मघवत् पुं. ३० ।
 मघवन् पुं. १९१

SGDF

मति स्त्री. १३ ।	मृदूच्च पुं. १७१ । स्त्री.
मथिन् पुं. १९३ ।	मृदूची १४ । न. २२७ ।
मधु न. २४ ।	मृश् पुं. ३८ ।
मनस् न. ७० ।	यक्षत् न. २३६ ।
मनोहारिन् पुं. ३६ । स्त्री.	यज्वन् पुं. ३५ ।
मनोहारिणी १४ । न. ६७ ।	यतम् पुं. ७२ । स्त्री. ७३ ।
मरुत् पुं. २९ ।	न. ८० अ. ।
मर्मन् न. ६६ ।	यतर पुं. ७२ । स्त्री. ७३ ।
महत् पुं. ३१ । स्त्री. महती १४ । न. ६४ ।	न. ८० अ. ।
महिमन् पुं. ३४ ।	यद् पुं. ९९ । स्त्री. १०० ।
महीरह् पुं. ४४ ।	न. १०१ ।
मांस न. १५४ ।	ययी द्वि. १२८ ।
मात् स्त्री. १८ ।	यवक्री पुं. १२७ ।
मात् पुं. ६ । स्त्री. मात्री १४ ।	यशस् न. ७० ।
मास पुं. ११८ ।	यशस्वत् पुं. ३० । स्त्री.
मुकुन्द पुं. १ ।	यशस्वती १४ । न. ६० ।
मुद् स्त्री. ४८ ।	यशस्विन् पुं. ३६ । स्त्री.
मुह् द्वि. २१२ ।	यशस्विनी १४ । न. ६७ ।
मृदु पुं. ५ । स्त्री. मृद्वी १४, मृदु १५ । न. २५ ।	यात् न. ६२ ।
	यात् स्त्री. १८ ।
	याद्यश् पुं. ६८ । स्त्री.
	याद्यशी १४ । न. ६८ ।

यावत् पुं. ३० ।	
युज् २८। १८० ।	
युध् स्त्री. ४९ ।	
युवन् पुं. १९० । स्त्री.	
	युवति १३ ।
युष्मद् त्रि. १०२ ।	
यूष पुं. ११९ ।	
रञ्जु स्त्री. १५ ।	
रत्नमुष् द्वि. ४० ।	
रमा स्त्री. १२ ।	
रवि पुं. २ ।	
राज् पुं. १७७ ।	
राजन् पुं. ३४ । स्त्री.	
	राज्ञी १४ ।
राम पुं. १ ।	
रुच् स्त्री. ४५ ।	
रुद्धत् पुं. ३२ । स्त्री.	
रुद्धती १४ । न. ६० ।	
रै पुं. ९ ।	
रोचिम् न. २४६ ।	
लक्ष्मी स्त्री. १४८ ।	

लघिपन् पुं. ३४ ।
लघु पुं. ५ स्त्री. लघ्वी १४ ।
लघु १५ । न. २५ ।
लज्जा स्त्री. १२ ।
लसत् पुं. ३२ । स्त्री.
लसन्ती १४ । न. ६३ ।
लिहू द्वि. ४४ । न. ७१ ।
लू द्वि. १३४ ।
लेखवाह् पुं. २१३ ।
लोपन् न. ६५ ।
वक्तृ पुं. ६ । स्त्री. वक्त्री १४ ।
वचस् न. ७० ।
वधू स्त्री. १६ ।
वन न. २१ ।
वयस् न. ७० ।
वर्मन् न. ६६ ।
वर्षा स्त्री. १४४ ।
वर्षाभू पुं. १३२ । स्त्री. १५० ।
वसु न. २४ ।
वस्तु न. २४ ।

वाग्मिन् पुं. ३६ । स्त्री.
 वाग्मिनी १४ । न. ६७ ।
 वाच् स्त्री. ४५ ।
 वाणी स्त्री. १४ ।
 वातप्रमी पुं. १२६ । १२८ ।
 वायु पुं. ५ ।
 वार् न. २३९ ।
 वारि न. २२ ।
 विद्वस् पुं. ४३ । स्त्री.
 विदुषी १४ । न. २४५ ।
 विपाश् स्त्री. ५५ ।
 विभ्राज् पुं. १७९ ।
 विश् पुं. ३८ ।
 विश्व पुं. ७२ । स्त्री. ७३ ।
 विश्वजित् द्वि. २९ ।
 विश्वप न. १५६ ।
 विश्वपा द्वि. १२० ।
 विश्वराज् पुं. १८१० ।
 विश्ववाह् द्वि. २९३ ।
 विश्वसृज् पुं. १७७ ।

विष्णु पुं. ५ ।
विष्वद्वच्च पुं. १७० । स्त्री.
विष्वद्रीची १४ । न. २२९
वीरधू स्त्री. ४९ ।
वृत्रहन पुं. १८८ ।
वेगी द्वि. १२६ । न. १५९ ।
वेघस् पुं. ४१ ।
व्यञ्ज्च पुं. १७० । स्त्री.
वीची १४ । न. २२८ ।
व्योमन् न. ६५ ।
शंखध्मा द्वि. १२० ।
शम्भु पुं. ५ ।
शरद् स्त्री. ४८ ।
शार्ङ्गिन् पुं. ३६ । स्त्री.
शार्ङ्गिणी १४ । न. ६७ ।
शासत् पुं. २९ । स्त्री.
शासती १४ । न. ६१ ।
शास्त् पुं. ६ । स्त्री. शास्त्री
१४ । न. २६ ।
शास्त्रविद् द्वि. ३३ ।

शुचि पुं. २ । स्त्री. १३ ।
न. २३ ।
शुद्धधी पुं. १२७ । स्त्री.
१४७ ।
शुश्रुतस् पुं. ४३ । स्त्री.
शुश्रुतुषी १४ । न. २४६ ।
शोचिस् न. २४६ ।
श्री स्त्री. १४७ ।
श्रीमत् पुं. ३० । स्त्री.
श्रीमती १४ । न. ६० ।
श्रुति स्त्री. १३ ।
श्रेयस् पुं. ४२ । स्त्री.
श्रेयसी १४ । न. ७० ।
श्वन् पुं. १८९ । स्त्री.
शुनी १४ ।
श्वशू स्त्री. १६ ।
षष् त्रि. २०५ ।
संपद् स्त्री. ४८ ।
संराज् पुं. १७७ ।
सविथ न. १५७ ।
सखि पुं. ४ ।

सखी स्त्री. १४ ।
सज्जुष् स्त्री. २२३ ।
सध्यूञ्च् पुं. १७० । स्त्री.
सधीची १४ । न. २२८ ।
समन् त्रि. १९५ ।
सम पुं. ७२ । स्त्री.
७३ । न. ७४ ।
समिध् स्त्री. ४९ ।
सम्यञ्च् पुं. १७० ।
स्त्री. सर्माची १४ ।
सरित् स्त्री. ४७ ।
सर्व पुं. ७२ । स्त्री. ७३ ।
न. ७४ ।
सर्वद्यञ्च् पुं. १७० ।
स्त्री. सर्वद्रीची १४ ।
सानु न. १६३ ।
सामन् न. ६५ ।
सितत्विष् पुं. ४० ।
सिम पुं. ७२ । स्त्री. ७३ ।
न. ७४ ।
सीता स्त्री. १२ ।

सीमन् स्त्री. ५० ।	सुश्री पुं. १२७ ।
सीमा स्त्री. १२ ।	सुहृद् द्वि. ३३ ।
सुगण् द्वि. १८२ ।	सू स्त्री. १४९ ।
सुदिव् पुं. २०० ।	सुनु पुं. ५ ।
सुद्यु न. २४२ ।	से पुं. ८ ।
सुद्यो पुं. १० ।	सेदिवस् पुं. ४३ । स्त्री.
सुधि न. १६० ।	सेदुषी १४ । न. २४५ ।
सुधी द्वि. १२७ ।	सेनानी पुं. १२६ ।
सुनु न. १६६ ।	सोमपा द्वि. १२० ।
सुन्वत् पुं. ३२ । स्त्री.	स्तरी स्त्री. १४८ ।
सुन्वती १४ । न. ६० ।	स्त्री स्त्री. १४६ ।
सुपाद् द्वि. १८४ ।	स्निह् पुं. २१२ ।
सुभू स्त्री. १४९ ।	सुद् पुं. २१२ ।
सुमनस् पुं. ४१ । स्त्री.	स्पृश् द्वि. २२२ ।
५७ । न. ७० ।	स्मृति स्त्री. १३ ।
सुयुज् द्वि. २८ ।	स्मृते द्वि. ८ ।
सुरभि पुं. २ । स्त्री. १३ ।	स्मृतो पुं. १० ।
न. २३ ।	स्वगिन् पुं. ३६ । स्त्री.
सुल् द्वि. १३२ । न. १६४ ।	स्वगिणी १४ । न. ६७ ।
सुवाच् द्वि. २७ । न. ५८ ।	सज् स्त्री. ४६ ।
सुवृश्च् पुं. १७५ ।	स्वस् पुं. २०८ ।

स्वं पुं. ७५ । स्त्री. ७३ ।
। न. ७७ ।
स्वच्छं पुं. १७१ । स्त्री.
सूची १४ । न. १३० ।
स्वनद्वह् न. २४७ ।
स्वप् न. २३८ ।
स्वभू द्वि. १३४ ।
स्वयंभू द्वि. १३४ ।
स्वस्त्र स्त्री. १७ ।
हनु स्त्री. १५ ।

हरत् पुं. ३२ । स्त्री.
हरन्ती १४ । न. ६३ ।
हरि पुं. २ ।
हरित् स्त्री. ४७ ।
हविस् न. २४६ ।
हव्यवाह् पुं. २१३ ।
हाहा पुं. १२१ ।
हुतभुज् पुं. २८ ।
हूह् पुं. १३३ ।
हृदय न. १५२ ।
ह्री स्त्री. १४७ ।

॥ वर्णानुक्रमणिका संपूर्णा ॥

बृहच्छब्दरूपावलुया विषयानुक्रमणिका ॥

पृष्ठम्

१.	मुख्यपत्रम् ।	१
२.	Preface	३
३.	भूमिका ।	५
४.	शब्दानां वर्णानुक्रमणिका ।	७
५.	विषयानुक्रमणिका ।	२२
६.	अजन्तपुंलिङ्ग साधारणशब्दाः ।	१
७.	अजन्तस्त्रीलिङ्ग साधारणशब्दाः ।	७
८.	अजन्तनपुंसकलिङ्ग साधारणशब्दाः ।	१२
९.	हलन्तपुंलिङ्ग साधारणशब्दाः ।	१५
१०.	हलन्तस्त्रीलिङ्ग साधारणशब्दाः ।	२५
११.	हलन्तनपुंसकलिङ्ग साधारणशब्दाः ।	२९
१२.	सर्वनाम शब्दाः ।	३३
१३.	अजन्तपुंलिङ्ग विशेषशब्दाः ।	४६
१४.	अजन्तस्त्रीलिङ्ग विशेषशब्दाः ।	५८
१५.	अजन्तनपुंसकलिङ्ग विशेषशब्दाः ।	६५
१६.	हलन्तपुंलिङ्ग विशेषशब्दाः ।	७२
१७.	हलन्तस्त्रीलिङ्ग विशेषशब्दाः ।	८९
१८.	हलन्तनपुंसकलिङ्ग विशेषशब्दाः ।	९१

—* द्वितीयभागे *

१९.	संधिप्रकरणम् ।	९७
२०.	अव्यय प्रकरणम् ।	११८
२१.	स्त्रीप्रत्यय प्रकरणम् ।	१२३
२२.	कारक प्रकरणम् ।	१२८
२३.	प्रयोग प्रकरणम् ।	१३६
२४.	समास प्रकरणम् ।	१३७
२५.	तद्वित प्रकरणम् ।	१५३

SGDF

॥ श्रीगुर्जेश्वरामर्दि ॥ श्रीगुर्जेश्वरामर्दि

SGDF

Sri Gargeshwari Digital Foundation

श्रीगणेशाय नमः ।

बृहच्छब्दरूपावलिः ।

राम हरि करिन् भूभृत् इत्यादीनि प्रातिपदिकानि ।
स्वौजसमौद्भृष्टाभ्याम्भिस्डेभ्याम्भ्यस्डसिभ्याम्भ्यस्डसोसा-
म्भ्योस्सुप् । प्रातिपदिकेभ्यः स्वादयः स्युः ।

	१. एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	(सु) स्	औ	(जस्) अस्
द्वितीयाविभक्तिः	अम्	(औट्) औ	(शस्) अस्
तृतीयाविभक्तिः	(टा) आ	भ्याम्	भिस्
चतुर्थीविभक्तिः	(डे) ए	भ्याम्	भ्यस्
पञ्चमीविभक्तिः	(डसि) अस्	भ्याम्	भ्यस्
षष्ठीविभक्तिः	(डस्) अस्	ओस्	आम्
सप्तमीविभक्तिः	(डि) इ	ओस्	(सुप्) सु

पराढ्मुखस्याभिमुखीकरणे प्रयुज्यमानात्प्रातिपदिकात्परस्याः
प्रथमाविभक्तेः सम्बोधनप्रथमेति संज्ञा । तत्र एकवचनस्य संबु-
द्धिरिति संज्ञा ।

१. अर्थवद्धातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् । २. द्वयेकयोद्भि-
वचनैकवचने । बहुषु बहुवचनम् । ३. विभक्तिश्च । सु औ जस्
इत्यादीनां सप्तानां त्रिकाणां प्रथमादयः सप्तम्यन्ताः संज्ञाः । ४. एकवचनं
संबुद्धिः ।

SGDF

अथाजन्तपुंलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ १ ॥

(१) अकारान्तः पुंलिङ्गो “राम” शब्दः ।

प्रथमा	रामैः	रामौ	रामाः
संबोधनम्	हे रामैः	हे रामौ	हे रामाः
द्वितीया	रामैःम्	रामौ	रामैःन्
तृतीया	रामेणैः	रामाभ्यैःम्	रैःमैः
चतुर्थी	रामैयः	रामाभ्याम्	रैःमेभ्यः
पञ्चमी	रामात् रैःमाद् })	रामाभ्याम्	रामेभ्यः

१. ससजुषो रुः । खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।
२. वृद्धिरेचि । ३. एङ्गहस्वात्संबुद्धेः । ४.
- अमि पूर्वः । ५. तस्माच्छसो नः पुंसि । ६.
- टाडसिङ्गसामिनात्स्याः । ७. सुपिच । ८.
- अतो भिस पेस् । ९. डेर्यः । १०. बहुवचने
- झल्येत् । ११. वाऽवसाने ।

षष्ठी	रामस्य	रैमयोः	रैमैणाम्
सप्तमी	रैःमे	रामयोः	रैःमेषु

एवं देव कृष्ण सुकुन्द अन्यतम इत्यादयः ।

(२) इकारान्तः पुंलिङ्गो “हरि” शब्दः ।

प्र.	हरिः	हरी	हरयः
सं.	हे हैरे	हे हरी	हे हरयः
द्वि.	हरिम्	हरी	हरीन्
तृ.	हरिणा	हरिभ्याम्	हरिभिः
च.	हैरये	हरिभ्याम्	हरिभ्यः
पं.	हैरेः	हरिभ्याम्	हरिभ्यः

१२. ओसि च । १३. हस्वनद्यापो नुद् ।
- नामि । १४. आदृगुणः । १५. आदेशप्रत्यययोः ॥
१. प्रथमयोः पूर्वसर्वणः । २. जसि च ।
३. हस्वस्य गुणः । एङ्गहस्वात्संबुद्धेः । ४. शेषो
- घ्यसखि । आडो नाडस्त्रियाम् । ५. घेडिति ।
६. डसि डसोश्च ।

ष. हरेः हर्योः हरीणाम्
स. हरौ हर्योः हरिषु

एवं अग्नि रवि कवि प्रभृतयः, भूपतिप्रभृ-
तयः पत्यन्तशब्दाश्च ।

(३) इकारान्तः पुंलिङ्गः “पति॑” शब्दः ।

प्र. पतिः पती पतयः
सं. हे पते हे पती हे पतयः
द्वि. पतिम् पती पतीन्
तृ. पत्या पतिभ्याम् पतिभिः
च. पत्ये पतिभ्याम् पतिभ्यः
प. पत्युः पतिभ्याम् पतिभ्यः

७. अश्च घेः ।

१. पतिद्वस्तमास एव । २. ख्यत्यात्परस्य ।

ष. पत्युः पत्योः पतीनाम्
स. पत्यौ पत्योः पतिषु

भूपति गणपति प्रभृतयः पत्यन्तशब्दास्तु
हरि (२) शब्दवत् ।

(४) इकारान्तः पुंलिङ्गः “सखि॑” शब्दः ।

प्र. सखौ सखौयौ सखायः
सं. हे सखे हे सखायौ हे सखायः
द्वि. सखायम् सखायौ सखीन्

३. औत् ।

१. अस्य घिसंक्षा नास्ति । २. अनङ्ग् सौ ।
सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । हलड्याभ्यो दीर्घा-
त्सुतिस्यपृक्तं हल् । ३. सख्युरसम्बुद्धौ । अचो-
क्षिणति ।

तृ.	सख्या	सखिभ्याम्	सखिभिः
च.	सख्ये	सखिभ्याम्	सखिभ्यः
प.	सख्युः	सखिभ्याम्	सखिभ्यः
ष.	सख्युः	सख्योः	सखीनाम्
स.	सेंख्यौ	सख्योः	सखिष्ठु

राजसखः अतिसखः इत्यादयः सख्यन्ताः
शब्दाः “राम” (१) शब्दवत् ।

(५) उकारान्तः पुंलिङ्गः “शम्भु” शब्दः ।

प्र.	शम्भुः	शम्भू	शम्भवः
सं.	हे शम्भो	हे शम्भू	हे शम्भवः
द्वि.	शम्भुम्	शम्भू	शम्भून्

४. औत् ।

१. शेषो द्यसखि इते उकारान्तस्थापि विसंज्ञा ।
अतः हरिशब्दं उक्तानि सूत्राणि अत्रापि ग्राहाणि ।

तृ.	शम्भुना	शम्भुभ्याम्	शम्भुभिः
च.	शम्भवे	शम्भुभ्याम्	शम्भुभ्यः
प.	शम्भोः	शम्भुभ्याम्	शम्भुभ्यः
ष.	शम्भोः	शम्भवोः	शम्भूनाम्
स.	शम्भौ	शम्भवोः	शम्भुषु

एवं विष्णु वायु भानु सूरु गुरु इत्यादयः ।

(६) उकारान्तः पुंलिङ्गः “धातृ” शब्दः ।

प्र.	धातौ	धातारौ	धातारः
सं	हे धातः	हे धातारौ	हे धातारः
द्वि.	धातारम्	धातारौ	धातृन्
तृ.	धात्रा	धातृभ्याम्	धातृभिः

१. उक्तुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । सुडनपुंस-
कस्य । अपृतन्त्रच्चस्वसृनप्तुनेष्ट्वष्ट्वक्षत्तृहोत्-
पोत्प्रशास्तुणाम् ।

च.	धात्रे	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
प.	धातुः	धातृभ्याम्	धातृभ्यः
ष.	धातुः	धात्रोः	धातृणाम्
स.	धातरि	धात्रोः	धातृषु

एवं नस्तृ ज्ञातृ शास्तृ उद्ग्रातृ नेतृ प्रभृतयः ।
 ऋकारान्ताः श्रीलिङ्गे प्राय ईकारान्ता भवन्ति,
 यथा—नप्त्री ज्ञात्री शास्त्री उद्ग्रात्री नेत्री मात्री
 इत्यादि । मिमीते इति माता ।

(७) क्रकारान्तः	पुंलिङ्गः	“पितृ”	शब्दः
प्र.	पिता	पितैरौ	पितरः
सं.	हे पितः	हे पितैरौ	हे पितरः

२. क्रत उत् । ३. क्रन्मेभ्यो ढीप् ।
 १. क्रतो डिसर्वनामस्थानयोः ।

द्वि.	पितरम्	पितैरौ	पितृन्
तृ.	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
च.	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
प.	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
ष.	पितुः	पित्रोः	पितृणाम्
स.	पितरि	पित्रोः	पितृषु

एवं जामातृ भ्रातृ देवृ शास्तृ सव्येष्ट शब्दाः ।
 (८) एकारान्तः पुंलिङ्गः “से” शब्दः ।

प्र.	सेः	सयौ	सयः
सं.	हे से	हे सयौ	हे सयः
द्वि.	सयम्	सयौ	सयः
तृ.	सया	सेभ्याम्	सेभिः
च.	सये	सेभ्याम्	सेभ्यः
प.	सेः	सेभ्याम्	सेभ्यः

ष.	सैः	सयौः	सयाम्
स.	सयि	सयोः	सेषु
	एवं स्मृतेः ।	त्रियामप्येवम् ।	
(९)	ऐकारान्तः	पुंलिङ्गो “रै”	शब्दः ।
प्र.	रौः	रायौ	रायः
सं.	हे रा:	हे रायौ	हे रायः
द्वि.	रायम्	रायौ	रायः
तृ.	राया	राभ्याम्	राभिः
च.	राये	राभ्याम्	राभ्यः
प.	रायः	राभ्याम्	राभ्यः
ष.	रायः	रायोः	रायाम्
स.	रायि	रायोः	रायु
	त्रियामप्येवम् ।		

१० औंकारान्तः पुंलिङ्गो “गो” शब्दः ।

प्र.	गौः	गावौ	गावः
सं.	हे गौः	हे गावौ	हे गावः
द्वि.	गामै	गावौ	गा:
तृ.	गवा	गोभ्याम्	गोभिः
च.	गवे	गोभ्याम्	गोभ्यः
प.	गोः	गोभ्याम्	गोभ्यः
ष.	गोः	गवौः	गवाम्
स.	गवि	गवोः	गोषु
	एवं सुयो स्मृतो प्रभृतयः ।	त्रीलिङ्गेष्येवम् ।	

SGDF

श्रीगर्गेश्वरपालव्याम्

१. रायो हृलि ।

१. गोतो णित् । २. औतोऽमशसोः ।

(११) औकारान्तः पुलिङ्गो “ ग्लौ ” शब्दः ।

प्र.	ग्लौः	ग्लावौ	ग्लावः
सं.	हे ग्लौः	हे ग्लावौ	हे ग्लावः
द्वि.	ग्लावम्	ग्लावौ	ग्लावः
तृ.	ग्लावा	ग्लौभ्याम्	ग्लौभिः
च.	ग्लावे	ग्लौभ्याम्	ग्लौभ्यः
प.	ग्लावः	ग्लौभ्याम्	ग्लौभ्यः
ष.	ग्लावः	ग्लावोः	ग्लावाम्
स.	ग्लावि	ग्लावोः	ग्लौषु

इत्यजन्तपुंलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ १ ॥

अथाजन्तस्त्रीलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ २ ॥

(१२) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “ रमा ” शब्दः ।

प्र.	रमा	रमे	रमाः
सं.	हे रमे ^३	हे रमे	हे रमाः
द्वि.	रमाम्	रमे	रमाः
तृ.	रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः
च.	रमयै	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
प.	रमायाः	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
ष.	रमायाः	रमयोः	रमाणाम्
स.	रमायाम्	रमयोः	रमासु

१. हल्ड्याविति सुलोपः ।

२. औड़ आपः । ३. सम्बुद्धौ च । ४.

स्त्रीत्वान्तत्वाभावः । ५. आडि चापः । ६.

याडापः ।

(१३) इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “मति” शब्दः ।

प्र.	मतिः	मत्ती	मतयः
सं.	हे मते	हे मती	हे मतयः
द्वि.	मतिम्	मती	मतीः
तृ.	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः
च.	मैत्यै } मतये }	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
प.	मत्याः } मतेः }	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
ष.	मत्याः } मतेः }	मत्योः	मतीनाम्

स. मत्यैम् }
मतौ } मत्योः मतिषु

एवं श्रुति स्मृति बुद्धि प्रभृतयः ।

(१४) इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “गौरी” शब्दः ।

प्र.	गौरी	गौर्यौ	गौर्यः
सं.	हे गौरि	हे गौर्यौ	हे गौर्यः
द्वि.	गौरीम्	गौर्यौ	गौरीः
तृ.	गौर्या	गौरीभ्याम्	गौरीभिः
च.	गौर्यै	गौरीभ्याम्	गौरीभ्यः

श्वेतश्वर्णश्वर्णश्वर्णश्वर्णश्वर्णश्वर्णश्वर्ण

१. यू स्त्र्याख्यौ नदी । डिति द्रूस्वश्च ।
आणन्द्याः । आटश्च । पक्षे विकार्यं मतये इति ।

२. इदुर्ज्ञयाम् ।

१. यूस्त्र्याख्यौ नदी । २. अभ्वार्थनद्यो-
द्रूस्वः । ३. आणन्द्याः । आटश्च ।

SGDF

Digitized by srujanika@gmail.com

प.	गौर्या:	गौरीभ्याम्	गौरीभ्यः
ष.	गौर्या:	गौर्योः	गौरीणाम्
स.	गौर्यम्	गौर्योः	गौरीषु
एवं नदी वाणी सखी पत्नी प्रभृतयः ।			
(१५)	उकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “धेनु” शब्दः ।		
प्र.	धेनुः	धेनू	धेनवः
सं	हे धेनो	हे धेनू	हे धेनवः
द्वि.	धेनुम्	धेनू	धेनूः
त्र.	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
च.	धेन्वै } धेनवे } }	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
४.	डेराम्बान्नीभ्यः ।		
१.	धेनुर्मति (१३) वत् ।		

प.	धेन्वाः } धेनोः }	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
ष.	धेन्वाः } धेनोः }	धेन्वोः	धेनूनाम्
स.	धेन्वाम् } धेनौ }	धेन्वोः	धेनुषु
एवं रञ्जु हनु तनु प्रभृतयः ।			
(१६) ऊकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “वधू” शब्दः			
प्र.	वधूः	वध्वौ	वध्वः
सं.	हे वधु	हे वध्वौ	हे वध्व
द्वि.	वधूम्	वध्वौ	वधूः
त्र.	वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः

१. वधुगौरी (१४) वत् ।

च.	वध्वै	वधूम्याम्	वधूम्यः
प.	वध्वाः	वधूम्याम्	वधूम्यः
ष.	वध्वाः	वध्वोः	वधूनाम्
स.	वध्वाम्	वध्वोः	वधूषु

एवं चमू शशू जम्बू प्रभृतयः ।

(१७)	ऋकारान्तः	स्त्रीलिङ्गः	“स्वस्त्रू” शब्दः ।
प्र.	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
सं	हे स्वसः	हे स्वसारौ	हे स्वसारः
द्वि.	स्वसारम्	स्वसारौ	स्वसृः
त्रु.	स्वस्त्रा	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः

१. न षट्स्वस्त्रादिभ्यः । स्वसा तिस्त्रश्चतस्त्रश्च
ननान्दा दुहिता तथा । याता मातेति सैसैते स्वस्त्रादय
उदाहृताः ।

च.	स्वत्रे	स्वसृभ्याम्	स्वसृभ्यः
प.	स्वसुः	स्वसृभ्याम्	स्वसृभ्यः
ष.	स्वसुः	स्वस्त्रोः	स्वसृणाम्
स.	स्वसरि	स्वस्त्रोः	स्वसृषु

(१८) ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “मातृ” शब्दः ।

प्र.	माता	मातरौ	मातरः
सं	हे मातः	हे मातरौ	हे मातरः
द्वि.	मातरम्	मातरौ	मैतृः
त्रु.	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
च.	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
प.	मातुः	मातृभ्याम्	मातृभ्यः

SCDF

१. माता पितृ (७) वत् । २. स्त्रीत्वान्तरं नास्ति ।

ध्येयम् अपवर्णम्

ष. मातुः मात्रोः मातृणाम्
 स. मातरि मात्रोः मातृषु
 एवं यातृ ननान्द दुहितृ शब्दाः ।

(१९) ओकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “यौ” शब्दः ।

प्र. यौः यावौ यावः
 सं. हे यौः हे यावौ हे यावः
 द्वि. याम् यावौ याः
 तृ. यवा योभ्याम् योभिः
 च. यवे योभ्याम् योभ्यः
 प. योः योभ्याम् योभ्यः
 ष. योः यवोः यवाम्
 स. यवि यवोः योषु

१. यौर्गो (१०) वद ।

(२०) औकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “नौ” शब्दः ।

प्र.	नौः	नावौ	नावः
सं.	हे नौः	हे नावौ	हे नावः
द्वि.	नावम्	नावौ	नावः
तृ.	नावा	नौभ्याम्	नौभिः
च.	नावे	नौभ्याम्	नौभ्यः
प.	नावः	नौभ्याम्	नौभ्यः
ष.	नावः	नावोः	नावाम्
स.	नावि	नावोः	नौषु

इत्यजन्तस्त्रीलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ २ ॥

अञ्जनतस्त्रीलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ २ ॥

SGDF

Sri Gargeshwari Digital Foundation

अथाजन्तनपुंसकलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ३ ॥

(२१) अकारान्तनपुंसकलिङ्गो “ज्ञान” शब्दः ।

प्र.	ज्ञानम्	ज्ञाने	ज्ञानैनि
सं.	हे ज्ञान	हे ज्ञाने	हे ज्ञानानि
द्वि.	ज्ञानम्	ज्ञाने	ज्ञानानि
तृ.	ज्ञानेन	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानैः
च.	ज्ञानाय	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानेभ्यः
प.	ज्ञानात्	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानेभ्यः
ष.	ज्ञानस्य	ज्ञानयोः	ज्ञानानाम्
स.	ज्ञाने	ज्ञानयोः	ज्ञानेषु

एवं धन वन फल अन्यतम प्रभृतयः ।

१. अतोऽम् । २. नपुंसकाच्च । ३. जशशसोः
शिः । शि सर्वनामस्थानम् । नपुंसकस्य ज्ञालचः ।
सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ ।

(२२) इकारान्तनपुंसकलिङ्गो “वारि” शब्दः ।

प्र.	वैरि	वैरिणी	वारीणि
सं	हे वारे } हे वारि }	हे वारिणी	हे वारीणि
द्वि.	वारि	वारिणी	वारीणि
तृ.	वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः
च.	वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
प.	वारिणः	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
ष.	वारिणः	वारिणोः	वारीणाम्
स.	वारिणि	वारिणोः	वारिषु

वारिभ्याम् वारिभिः वारिभ्यः वारिभ्यः

एवं कराड्ग्रि पादपाणि प्रभृतयः । **SGDF**

१. स्वमोर्नपुंसकात् । २. इकोऽचि विभक्तौ ।

(२३) इकारान्तनपुंसकलिङ्गः “शुचि” शब्दः ।			
प्र.	शुचि	शुचिनी	शुचीनि
सं.	हे शुचे } हे शुचि }	हे शुचिनी	हे शुचीनि
द्वि.	शुचि	शुचिनी	शुचीनि
तृ.	शुचिना	शुचिभ्याम्	शुचिभिः
च.	शुचिने } शुचये }	शुचिभ्याम्	शुचिभ्यः
प.	शुचिनः } शुचेः }	शुचिभ्याम्	शुचिभ्यः

१. शुचिः प्रायो वारि (२२) वर्त । २. तृतीया-
दिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्वालवस्य ।

ष.	शुचिनः } शुचेः }	शुचिनोः } शुच्योः }	शुचीनाम्
स.	शुचिनि } शुचौ }	शुचिनोः } शुच्योः }	शुचिषु
एवं अनादि दुर्मति सुरभि प्रभृतयो भाषित- पुंस्काः । पुंस्त्वे नपुंसकत्वे च एकप्रवृत्तिनिमित्ता			
भाषितपुंस्काः ।			
(२४) उकारान्तनपुंसकलिङ्गः “मधु” शब्दः ।			
प्र.	मधु	मधुनी	मधूनि
सं.	हे मधो } हे मधु }	हे मधुनी	हे मधूनि

१. वारि (२२) वर्त ।

द्वि.	मधु	मधुनी	मधूनि
तृ.	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
च.	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
प.	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
ष.	मधुनः	मधुनोः	मधूनाम्
स.	मधुनि	मधुनोः	मधुषु

एवं वस्तु जतु अशु वसु प्रभृतयः अभाषित-
पुंस्काः ।

(२५) उकारान्तनपुंसकलिङ्गो “मृदु” शब्दः ।

प्र.	मृदु	मृदुनी	मृदूनि
सं.	हे मृदौ	हे मृदुनी	हे मृदूनि

१. शुचि (२३) वद ।

द्वि.	मृदु	मृदुनी	मृदूनि
तृ.	मृदुना	मृदुभ्याम्	मृदुभिः
च.	मृदुने	मृदवे } मृदुनः }	मृदुभ्याम्
प.	मृदुनः		मृदुभ्यः
ष.	मृदौ	मृदुनोः } मृद्रोः }	मृदुभ्याम्
स.	मृदौ		मृदुभ्यः

एवं पटु लघु गुरु पृथु प्रभृतयो भाषितपुंस्काः ।

SGDF

(२६) ऋकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ कर्तृ॑ शब्दः ।

प्र.	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृ॑णि
सं	हे कर्तः } हे कर्तृ } हे कर्तृ॑	हे कर्तृणी	हे कर्तृ॑णि
द्वि.	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृ॑णि
तृ.	कर्तृणा } कर्त्रा } कर्तृ॑भ्याम्	कर्तृ॑भ्याम्	कर्तृ॑भिः
च.	कर्तृणे } कर्त्रे } कर्तृ॑	कर्तृ॑भ्याम्	कर्तृ॑भ्यः
प.	कर्तृणः } कर्तुः } कर्तृ॑	कर्तृ॑भ्याम्	कर्तृ॑भ्यः

१. वारि (२२) शब्दवत् ।

व. कर्तृ॑णः }
कर्तुः }
कर्तृ॑

कर्तृ॑णोः }
कर्त्रोः }
कर्त्रोः

कर्तृ॑णाम्

स. कर्तृ॑णि }
कर्तृ॑रि }
कर्तृ॑

कर्तृ॑णोः }
कर्त्रोः }
कर्त्रोः

कर्तृ॑ष्टु

एवं नेतृ॑ ज्ञातृ॑ गन्तृ॑ वक्तृ॑ प्रभृतयः ।

इत्यजन्तनपुंसकलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ३ ॥

अथ हलन्तपुंलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ४ ॥

(२७) चकारान्तः पुंलिङ्गो । “ जलमुच् ” शब्दः

प्र. जलमुक् }
जलमुग् }
जलमुचः

सं. हे जकमुक् }
हे जलमुग् }
हे जलमुचौ हे जलमुचः

१. हल्ड्याव्ययो दीघांत्सुतिस्यपृकं हल्द् ।

चोः कुः ।

द्वि.	जलमुचम्	जलमुचौ	जलमुचः
तृ.	जलमुचा	जलमुग्भ्याम्	जलमुग्भिः
च.	जलमुचे	जलमुग्भ्याम्	जलमुग्भ्यः
प.	जलमुचः	जलमुग्भ्याम्	जलमुग्भ्यः
ष.	जलमुचः	जलमुचोः	जलमुचाम्
स.	जलमुचि	जलमुचोः	जलमुक्षु

एवं पयोमुच् सुवाच् प्रभृतयः ।

(२८) जकारान्तः पुंलिङ्गो “भिषज्” शब्दः ।

प्र. सं.	भिषक्-ग्	भिषजौ	भिषजः
द्वि.	भिषजम्	भिषजौ	भिषजः
तृ.	भिषजा	भिषग्भ्याम्	भिषग्भिः

१. इलां जज्ञोऽन्ते ।

च.	भिषजे	भिषग्भ्याम्	भिषग्भ्यः
प.	भिषजः	भिषग्भ्याम्	भिषग्भ्यः
ष.	भिषजः	भिषजोः	भिषजाम्
स.	भिषजि	भिषजोः	भिषक्षु

एवं हृतभुज् ऋत्विज् सुयुज् प्रभृतयः । समाध्यर्थको “युज्” शब्दश्च ।

(२९) जकारान्तः पुंलिङ्गो “मरुत्” शब्दः ।

प्र. सं.	मरुत्	मरुतौ	मरुतः
द्वि.	मरुतम्	मरुतौ	मरुतः
तृ.	मरुता	मरुद्वयाम्	मरुद्विः
च.	मरुते	मरुद्वयाम्	मरुद्वयः
प.	मरुतः	मरुद्वयाम्	मरुद्वयः

SGDF

Seva Ganga Digital Foundation

ष. मरुतः मरुतोः मरुताम्

स. मरुति मरुतोः मरुत्सु

एवं भूमृत् गरुत् विश्वजित् कर्मकृत् इत्यादयः,
जक्षत् जाग्रत् दरिद्रित् शासत् चक्रासत् ददत्
दधत् जुहृत् विभ्यत् वोभुवत् प्रभृतयः अभ्यस्तश-
त्रन्ताश्च ।

विश्वजित् कर्मकृत्प्रभृतीनां स्त्रियां पुंवद्रूपम् ।
अभ्यस्तशत्रन्तानां तु जक्षती जाग्रती इत्यादिरू-
पाणि गौरी (१४) शब्दवत् ।

(३०) तकारान्तः पुंलिङ्गो “धीमत्” शब्दः ।

प्र. धीमान् धीमन्तौ धीमन्तः

सं. हे धीमन् हे धीमन्तौ हे धीमन्तः

६. अत्वस्तद्यचाधातोः ।

द्वि. धीमन्तम् धीमन्तौ धीमतः

तृ. धीमता धीमद्वयाम् धीमद्विः

च. धीमते धीमद्वयाम् धीमद्वयः

प. धीमतः धीमद्वयाम् धीमद्वयः

ष. धीमतः धीमतोः धीमताम्

स. धीमति धीमतोः धीमत्सु

एवं श्रीमत् गोमत् भगवत् यशस्वत् मधवत्
प्रभृतयो मत्वन्ताः, सर्वनामसंज्ञो भवत् शब्दः,
यावत् तावत् एतावत् इयत् कियत् इत्यादयश्च ।

स्त्रियां धीमती श्रीमती इत्यादिरूपाणि गौरी-
(१४) शब्दवत् ।

(३१) तकारान्तः सुलिङ्गे “महैत्” शब्दः ।

प्र.	महैन्	महान्तौ	महान्तः
सं.	हे महैन्	हे महान्तौ	हे महान्तः
द्वि.	महान्तम्	महान्तौ	महतः
तृ.	महता	महद्वयाम्	महद्विः
च.	महते	महद्वयाम्	महद्वयः
प.	महतः	महद्वयाम्	महद्वयः
ष.	महतः	महतोः	महताम्
स.	महति	महतोः	महत्सु

स्त्रीलिङ्गे महती इति “गौरी” (१४) वर् ।

- वर्तमाने पृष्ठन्महद्वृहज्जगच्छतृवच्च ।
- उगिदचां सर्वतामस्थाने उधातोः । सान्त-
महतः संयोगस्य ।

(३२) तकारान्तः पुलिङ्गे “गच्छत्” शब्दः ।

प्र.	गच्छन्	गच्छन्तौ	गच्छन्तः
सं.	हे गच्छन्	हे गच्छन्तौ	हे गच्छन्तः
द्वि.	गच्छन्तम्	गच्छन्तौ	गच्छतः
तृ.	गच्छता	गच्छद्वयाम्	गच्छद्विः
च.	गच्छते	गच्छद्वयाम्	गच्छद्वयः
प.	गच्छतः	गच्छद्वयाम्	गच्छद्वयः
ष.	गच्छतः	गच्छतोः	गच्छताम्
स.	गच्छति	गच्छतोः	गच्छत्सु

एवं २९ तमे शब्दे उत्तेभ्यः जक्षत् प्रभृति-
भ्यः अभ्यस्तशत्रन्तेभ्यो भिन्नाः पचत् भवत् अदत्
भात् दीव्यत् सुन्वत् तुदत् रून्वत् तन्वत् क्रीणत्

१. अस्य शतृप्रत्ययान्तत्वात् तस्य च उगित्वात्
उगिदचामिति नुम् ।

चौरयत् करिष्यत् कारयत् चिकीर्षत् पुत्रीयत्
प्रभृतयः शत्रन्ताः ।

(३३) दकारान्तः पुंलिङ्गो “दिविषद्” शब्दः ।

प्र.	दिविषत्-द्	दिविषदौ	दिविषदः
सं.	हे दिविषत्-द्	हे दिविषदौ	हे दिविषदः
द्वि.	दिविषदम्	दिविषदौ	दिविषदः
तृ.	दिविषदा	दिविषद्वयाम्	दिविषद्विः
च.	दिविषदे	दिविषद्वयाम्	दिविषद्वयः
प.	दिविषदः	दिविषद्वयाम्	दिविषद्वयः
ष.	दिविषदः	दिविषदोः	दिविषदाम्
स.	दिविषदि	दिविषदोः	दिविषत्सु

एवं सुहृद् शास्त्रविद् तमोनुद् प्रभृतयः ।
स्त्रीलिङ्गेऽप्येवम् ।

(३४) नकारान्तः पुंलिङ्गो “राजन्” शब्दः ।

प्र.	राजी	राजानौ	राजानः
सं.	हे राजनै	हे राजानौ	हे राजानः
द्वि.	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
तृ.	राजा	राजभ्याम्	राजभिः
च.	राजे	राजभ्याम्	राजभ्यः
प.	राजः	राजभ्याम्	राजभ्यः
ष.	राजः	राज्ञोः	राज्ञाम्
स.	राज्ञि } राजनि } राजनि }	राज्ञोः	राजसु

एवं वकारान्त मकारान्त संयोगात्परो योऽन्

१. सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । हलड्याबभ्यो
दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् । नलोपः प्रातिपदि-
कान्तस्य । २. न डिसम्बुद्ध्योः । ३. अल्लो-
पोऽनः । ४. विभाषा डिश्योः ।

तद्विनावन्ताः अग्निमन् महिमन् गरिमन् लघिमन्
इत्यादयः ।

राजन् शब्दः स्त्रियां “राज्ञी” इति भवति ।

(३५) नकारान्तः पुलिङ्गः “आत्मन्” शब्दः ।

प्र.	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः
सं.	हे आत्मन्	हे आत्मानौ	हे आत्मानः
द्वि.	आत्मानम्	आत्मानौ	आत्मनः
तृ.	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः
च.	आत्मने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
प.	आत्मनः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
ष.	आत्मनः	आत्मनोः	आत्मनाम्

१. न संयोगद्वयमन्तात् ।

स. आत्मनि आत्मनोः आत्मसु
एवं ब्रह्मन् यज्वन् अनर्वन् कृष्णवर्तमन् इत्या-
दयः अनन्ताः ।

(३६) नकारान्तः पुलिङ्गो “गुणिन्” शब्दः ।

प्र.	गुणी	गुणिनौ	गुणिनः
सं.	हे गुणिन्	हे गुणिनौ	हे गुणिनः
द्वि.	गुणिनम्	गुणिनौ	गुणिनः
तृ.	गुणिना	गुणिभ्याम्	गुणिभिः
च.	गुणिने	गुणिभ्याम्	गुणिभ्यः
प.	गुणिनः	गुणिभ्याम्	गुणिभ्यः
ष.	गुणिनः	गुणिनोः	गुणिनाम्
स.	गुणिनि	गुणिनोः	गुणिषु

श्रीवृद्धद्वयान्तात्

SGDF

१. सौ च । २. इन्हन्पूषार्यमणां शौ ।

एवं शाङ्किन् करिन् बलिन् चक्रिन् यशस्विन् ।
इत्यादय इत्यन्ताः ।

स्त्रियां गुणिनी शाङ्किणी करिणी यशस्विनी
इत्यादि ।

(३७) पकारान्तः पुलिङ्गो “गुप्” शब्दः ।

प्र.	गुप्	गुपौ	गुपः
सं.	हे गुप्	हे गुपौ	हे गुपः
द्वि.	गुपम्	गुपौ	गुपः
तृ.	गुपा	गुब्याम्	गुब्मिः
च.	गुपे	गुब्याम्	गुब्यः
प.	गुपः	गुब्याम्	गुब्यः
ष.	गुपः	गुपोः	गुपाम्
स.	गुपि	गुपोः	गुप्सु

(३८) शकारान्तः पुलिङ्गो “विश्” शब्दः ।

प्र.	विट्ट-इ	विशौ	विशः
सं	हे विट्ट-इ	हे विशौ	हे विशः
द्वि.	विशम्	विशौ	विशः
तृ.	विशा	विद्भ्याम्	विद्भिः
च.	विशे	विद्भ्याम्	विद्भ्यः
प.	विशः	विद्भ्याम्	विद्भ्यः
ष.	विशः	विशोः	विशाम्
स.	विशि	विशोः	विट्टसु

एवं मृश् भृश् इत्यादयः ।

१. वश्वभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छरां
षः । जश्वचत्वें ।

(३९) शकारान्तः पुंलिङ्गः “तादृश्” शब्दः ।

प्र.	तौदृक्-ग्	तादृशौ	तादृशः
सं.	हे तादृक्-ग्	हे तादृशौ	हे तादृशः
द्वि.	तादृशम्	तादृशौ	तादृशः
तृ.	तादृशा	तादृग्भ्याम्	तादृग्भिः
च.	तादृशे	तादृग्भ्याम्	तादृग्भ्यः
प.	तादृशः	तादृग्भ्याम्	तादृग्भ्यः
ष.	तादृशः	तादृशोः	तादृशाम्
स.	तादृशि	तादृशोः	तादृक्षु

एवं एतादृश् कीदृश् प्रभृतयः । स्त्रीलिङ्गे
तादृशी एतादृशी कीदृशी इत्यादि “गौरी” (१४)
वत् ।

१. आ सर्वनामः । किन्प्रत्ययस्य कुः ।

(४०) षकारान्तः पुंलिङ्गो “द्विष्” शब्दः ।

प्र.	द्विट्-ड्	द्विषौ	द्विषः
सं.	हे द्विट्	हे द्विषौ	हे द्विषः
द्वि.	द्विषम्	द्विषौ	द्विषः
तृ.	द्विषा	द्विट्भ्याम्	द्विइभिः
च.	द्विषे	द्विट्भ्याम्	द्विइभ्यः
प.	द्विषः	द्विट्भ्याम्	द्विइभ्यः
ष.	द्विषः	द्विषोः	द्विषाम्
स.	द्विषि	द्विषोः	द्विट्सु

एवं रत्नमुष् सितलिष् इत्यादयः । स्त्रीलिङ्गे-
प्येवम् ।

१. इलां जशोऽन्ते ।

(४१) सकारान्तः पुलिङ्गो “वेधस्” शब्दः ।

प्र.	वेधः	वेधसौ	वेधसः
सं.	हे वेधः	हे वेधसौ	हे वेधसः
द्वि.	वेधसम्	वेधसौ	वेधसः
तृ.	वेधसा	वेधोभ्याम्	वेधोभिः
च.	वेधसे	वेधोभ्याम्	वेधोभ्यः
प.	वेधसः	वेधोभ्याम्	वेधोभ्यः
ष.	वेधसः	वेधसोः	वेधसाम्
स.	वेधसि	वेधसोः	वेधस्तु

एवं चन्द्रमस् सुमनस् पुरोधस् इत्यादयः ।

(४२) सकारान्तः पुलिङ्गः “श्रेयस्” शब्दः ।

प्र.	श्रेयान्	श्रेयांसौ	श्रेयांसः
------	----------	-----------	-----------

१. रूत्वोत्त्वगुणाः । २. उगिदचां सर्वतामस्थाने
धातोः । सान्तमद्वतः संयोगस्य ।

सं.	हे श्रेयन्	हे श्रेयांसौ	हे श्रेयांसः
द्वि.	श्रेयांसम्	श्रेयांसौ	श्रेयसः
तृ.	श्रेयसा	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभिः
च.	श्रेयसे	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभ्यः
प.	श्रेयसः	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभ्यः
ष.	श्रेयसः	श्रेयसोः	श्रेयसाम्
स.	श्रेयसि	श्रेयसोः	श्रेयस्तु

एवं कनीयस् ज्यायस् श्रेयस् गरीयस् इत्यादय
ईयसुन् प्रत्ययान्ताः ।

श्रियां श्रेयसी कनीयसी इत्यादि ।

SGDF

(४३) सकारान्तः पुंलिङ्गो “विद्वस्” शब्दः ।

प्र.	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
सं.	हे विद्वन्	हे विद्वांसौ	हे विद्वांसः
द्वि.	विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः
तृ.	विदुषा	विद्वद्यौम्	विद्वद्धिः
च.	विदुषे	विद्वद्यौम्	विद्वद्यः
प.	विदुषः	विद्वद्यौम्	विद्वद्यः
ष.	विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
स.	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु

एवं सेदिवस् तस्थिवस् जग्मिवस् दाश्वस्
शुश्रुवस् उपेयिवस् प्रभृतयो वस्वन्ताः । सेदुषः

१. वसोः संप्रसारणम् । २. वसुसंसुध्य-
स्वनदुहां दः ।

सेदुषा, तस्थुषः तस्थुषा, शुश्रुवुषः शुश्रुवुषा, शु
इत्यादि ।

स्त्रियां विदुषी सेदुषी तस्थुषी जग्मुषी दाशुषी
शुश्रुवुषी उपेयुषी इत्यादि ।

(४४) हकारान्तः पुंलिङ्गो “लिह्” शब्दः ।

प्र.	लिह्ट्	लिहौ	लिहः
सं.	हे लिह्ट्	हे लिहौ	हे लिहः
द्वि.	लिहम्	लिहौ	लिहः
तृ.	लिहा	लिह्भ्याम्	लिह्भिः
च.	लिहे	लिह्भ्याम्	लिह्भ्यः
प.	लिहः	लिह्भ्याम्	लिह्भ्यः

१. होढः ।

ष. लिहः लिहोः लिहाम्

स. लिहि लिहोः {लिह्सु
लिह्सु

एवं महीरुह् प्रभृतयः ।

इति हलन्तपुंलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ४ ॥

अथ हलन्तस्त्रीलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ५ ॥

(४५) चकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “वाच्” शब्दः ।

प्र. सं. वाक्-ग् वाचौ वाचः

इत्यादि जलमुच् (२७) शब्दवत् ।

एवं रुच् त्वच् इत्यादयः ।

(४६) जकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “स्त्रज्” शब्दः ।

प्र. सं. स्त्रज् स्त्रजौ स्त्रजः

इत्यादि “मिषज्” (२८) शब्दवत् ।

(४७) तकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “सरित्” शब्दः ।

प्र. सं. सरित् सरितौ सरितः

इत्यादि “मरुत्” (२९) शब्दवत् ।

(४७ अ.) शत्रन्ताः सर्वे स्त्रियाम् ईकारीन्ता भवन्ति । भ्वादि (१), दिवादि (४), चुरादि (१०) गणपठितेभ्यः, हेतुमण्णजन्तं सन्वन्त क्य-
जन्त प्रभृतिभ्यश्च धातुभ्यः परो यः शतृप्रत्ययः,
तदन्तानां नित्यं नुम् स्यात् । यथा—गच्छ-
न्ती, दीव्यन्ती, चोरयन्ती, कारयन्ती, चिकी-
र्धन्ती, पुत्रीयन्ती इत्यादि । एतेषां रूपं “गौरी”
(१४) वत् ।

SGDF

१. उगितश्च । २. शपृश्यनोर्नित्यम् ।

अंग्रेजी-हिन्दी साधारणप्रशास्त्र

(४७ आ.) अदादि (२), स्वादि (५), रुधादि (७), तनादि (८), क्रयादि (९), गण-पठितेभ्यो धातुभ्यः, अभ्यस्तधातुभ्यश्च परो यः शतृप्रत्ययः तदन्तानां शब्दानां नुम् नास्ति । यथा—अदती सुन्वती रूधती तन्वती क्रीणती जक्षती-ददती इत्यादि । ऐतेषामपि “गौरी” (१४) वद्यूपम् ।

(४७ इ.) अदादि (२) गणस्थाकारान्तधा-तुभ्यः तुदादि (६) गणधातुभ्यश्च परो यः शतृ-प्रत्ययः तदन्तानां लृडादेशशत्रन्तानां च वैकल्पिको नुम् । यथा—भाती-भान्ती । तुदती-तुदन्ती क-रिष्यती-करिष्यन्ती इत्यादि “गौरी” (१४) वत् ।

१. आच्छीनद्योर्नुम् ।

(४८) दकारान्तः खीलङ्गः “शरद्” शब्दः ।

प्र. सं. शरत्-द् शरदौ शरदः
इत्यादि “दिविषद्” (३३) शब्दवत् ।

(४९) धकारान्तः खीलङ्गः “क्षुध्” शब्दः ।

प्र.	सं.	क्षुत्-द्	क्षुधौ	क्षुधः
द्वि.		क्षुधम्	क्षुधौ	क्षुधः
तृ.		क्षुधा	क्षुद्धयाम्	क्षुद्धिः
च.		क्षुवे	क्षुद्धयाम्	क्षुद्धयः
प.		क्षुधः	क्षुद्धयाम्	क्षुद्धयः
ष.		क्षुधः	क्षुधोः	क्षुधाम्
सं.		क्षुधि	क्षुधोः	क्षुत्सु

(५२) रेकान्तः स्त्रीलिङ्गः “गिर्” शब्दः ।

प्र.	सं.	गीः	गिरौ	गिरः
द्वि.		गिरम्	गिरौ	गिरः
तृ.		गिरा	गीर्भ्याम्	गीर्भिः
च.		गिरे	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
प.		गिरः	गीर्भ्याम्	गीर्भ्यः
ष.		गिरः	गिरोः	गिराम्
स.		गिरि	गिरोः	गीर्षु

एवं धुर् पुर् जुर् इत्यादयः ।

(५३) वकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “दिव्” शब्दः ।

प्र.	सं.	द्यौः	दिवौ	दिवः
द्वि.		दिवम्	दिवौ	दिवः

१. वॉरुपधाया दीर्घ इकः ।

२. दिव औत् ।

तृ.	दिवा	द्युभ्यैम्	द्युभिः
च.	दिवे	द्युभ्याम्	द्युभ्यः
प.	दिवः	द्युभ्याम्	द्युभ्यः
ष.	दिवः	दिवोः	दिवाम्
स.	दिवि	दिवोः	द्युषु

(५४) शकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “दिश्” शब्दः ।

प्र. सं. दिक् दिशौ दिशः

इत्यादि “तादिश्” (३९) शब्दवत् ।

(५५) शकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “विपाश्” शब्दः ।

प्र.	सं.	विपाट्	विपाशौ	विपाशः
द्वि.		विपाशम्	विपाशौ	विपाशः

३. दिव उत् ।

तृ. विपाशा विपाद्भ्याम् विपाद्भिः
 च. विपाशे विपाद्भ्याम् विपाद्भ्यः
 प. विपाशः विपाद्भ्याम् विपाद्भ्यः
 ष. (विपाशः विपाशोः विपाशाम्
 स. विपाशि विपाशोः विपाद्यसु

(५६) षकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “प्रावृष्” शब्दः ।

प्र. सं. प्रावृट् प्रावृषौ प्रावृषः

इत्यादि “द्विष्” (४०) शब्दवत् ।

(५७) सकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “सुमनस्” शब्दः ।

प्र. सुमनाः सुमनसौ सुमनसः
 सं हे सुमनः हे सुमनसौ हे सुमनसः

इत्यादि “वेधस्” (४१) शब्दवत् ।

इति हलन्तस्त्रीलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ५ ॥

अथ हलन्तनपुंसकलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ६ ॥

(५८) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “सुवाच्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. सुवाक् सुवाची सुवांच्चि
 शेषं “जलमुच्” (२७) शब्दवत् ।

(५९) जकारान्तनपुंसकलिङ्गः “असृज्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. असृक् असृजी असृज्जि
 शेषं ‘भिषज्’ (२८) शब्दवत् ।

(६०) तकारान्तनपुंसकलिङ्गः “कर्मकृत्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. कर्मकृत् कर्मकृती कर्मकृन्ति
 शेषं “मरुत्” (२९) शब्दवत् ।

१. शि सर्वनामस्थानम् । नपुंसकस्य इलचः । ५

स्त्रीलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ५ ॥

६

७

८

९

१०

११

१२

१३

१४

१५

१६

१७

१८

१९

२०

२१

२२

२३

२४

२५

२६

२७

२८

२९

३०

३१

३२

३३

३४

३५

३६

३७

३८

३९

४०

४१

४२

४३

४४

४५

४६

४७

४८

४९

५०

५१

५२

५३

५४

५५

५६

५७

५८

५९

६०

६१

६२

६३

६४

६५

६६

६७

६८

६९

७०

७१

७२

७३

७४

७५

७६

७७

७८

७९

८०

८१

८२

८३

८४

८५

८६

८७

८८

८९

९०

९१

९२

९३

९४

९५

९६

९७

९८

९९

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

११०

१११

११२

११३

११४

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

१३१

१३२

१३३

१३४

१३५

१३६

१३७

१३८

१३९

१४०

१४१

१४२

१४३

१४४

१४५

१४६

१४७

१४८

१४९

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

१६१

१६२

१६३

१६४

१६५

१६६

१६७

१६८

१६९

१७०

१७१

१७२

१७३

१७४

१७५

१७६

१७७

१७८

१७९

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

१८७

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

१९५

१९६

१९७

१९८

१९९

२००

२०१

२०२

२०३

२०४

२०५

२०६

२०७

२०८

२०९

२१०

२११

२१२

२१३

२१४

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

२२०

२२१

२२२

२२३

२२४

२२५

२२६

२२७

२२८

२२९

२३०

२३१

२३२

२३३

२३४

२३५

२३६

२३७

२३८

२३९

२३१०

२३११

२३१२

२३१३

२३१४

२३१५

२३१६

२३१७

२३१८

२३१९

२३२०

२३२१

२३२२

२३२३

२३२४

२३२५

२३२६

२३२७

२३२८

२३२९

२३२१०

२३२११

२३२१२

२३२१३

२३२१४

२३२१५

२३२१६

२३२१७

२३२१८

एवं (४७ आ.) तमे शब्दे उदाहृताः शत्रन्ताः

शब्दाः, (३०) तमे उदाहृताः श्रीमत् गोमत्
यशस्वत् प्रभृतयश्च ।

(६१) तकारान्तनपुंसकलिङ्गो “जक्षत्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. जक्षत् जक्षती {जक्षन्ति
जक्षति}

शेषं “मरुत्” (२९) शब्दवत् ।

एवं जाग्रत् दरिद्रत् शासत् चकासत् ददत्
जुहृत् इत्याद्योऽभ्यस्तशत्रन्ताः ।

(६२) तकारान्तनपुंसकलिङ्गः “तुदत्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. तुदत् {तुदन्ती}
तुदती } तुदन्ति

१. वा नपुंसकस्य । २. आच्छीनद्योर्नुम् ।

एवं नुदत् उल्सत् भात् यात् प्रभृतयः ।

(६३) तकारान्तनपुंसकलिङ्गो “गच्छत्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. गच्छत् गच्छन्ती गच्छन्ति

शेषं “मरुत्” (२९) शब्दवत् ।

एवं भवत् दीव्यत् चोरयत् इत्यादि प्रथम च-
तुर्थ दशम विकरणशत्रन्ताः, चिकीर्षत् इत्यादि-
सत्रन्तशत्रन्ताश्च ।

(६४) तकारान्तनपुंसकलिङ्गो “महत्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. महत् महती महान्ति

शेषं “पुं” (३१) वत् ।

SGDF

३. शपृश्यनोर्नित्यम् ।

(६५) नकारान्तनपुंसकलिङ्गः “नामन्” शब्दः ।

प्र.	नाम	नाम्नी } नामनी }	नामानि
सं.	हे नामन् हे नाम	हे नाम्नी } हे नामनी }	हे नामानि
द्वि.	नाम	नाम्नी } नामनी }	नामानि
तृ.	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
च.	नाम्ने	नामभ्याम्	नामभ्यः
प.	नाम्नः	नामभ्याम्	नामभ्यः
ष.	नाम्नः	नाम्नोः	नाम्नाम्
स.	नाम्नि } नामनि }	नाम्नोः	नामसु

१. विभाषा डिश्योः ।

एवं लोमन् सामन् व्योमन् प्रेमन् दामन्
इत्याद्यसंयुक्तहल्पूर्वकाः अन्वन्ताः ।

(६६) नकारान्तनपुंसकलिङ्गो “वर्मन्” शब्दः ।

प्र.	वर्म	वर्मणी	वर्मणि
सं.	हे वर्मन् } हे वर्म	हे वर्मणी	हे वर्मणि
द्वि.	वर्म	वर्मणी	वर्मणि

शेषम् “आत्मन्” (३५) शब्दवत् ।

एवं चर्मन् मर्मन् इत्यादयः संयुक्तहल्पूर्वका-
न्वन्ताः शब्दाः ।

(६७) नकारान्तनपुंसकलिङ्गो “गुणिन्” शब्दः ।

प्र. गुणि गुणिनी गुणीनि

शेषं “द्विष्” (४०) शब्दवत् ।

एवं रत्नमुष् ।

(७०) सकारान्तनपुंसकलिङ्गे “मनस्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. मनः मनसी मनांसि

शेषं “वेधस्” (४१) शब्दवत् ।

(७१) हकारान्तनपुंसकलिङ्गे “लिह्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. लिट् लिही लिहि

शेषं पुं (४४) वत् ।

इति हलन्तनपुंसकलिङ्गसाधारणशब्दाः ॥ ६ ॥

सं हे गुणिन् } हे गुणिनी हे गुणीनि
सं हे गुणि } हे गुणिनी हे गुणीनि

द्वि. गुणि गुणिनी गुणीनि

शेषं पुं (३६) वत् ।

एवं स्त्रिविन् वाग्मिन् दण्डिन् इत्यादयः ।

(६८) शकारान्तनपुंसकलिङ्गः “तादृश्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. तादृक् तादृशी तादृंशि

शेषं “विश्” (२८) शब्दवत् ।

एवं यादृश् कीदृश् एतादृश् इत्यादयः ।

(६९) षकारान्तनपुंसकलिङ्गः “सितत्विष्” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. सितत्विद् सितत्विषी सितत्विषि

अथ सर्वनामशब्दाः ॥ ७ ॥

सर्व विश्व उभ उभय डतरै डतम अन्य अन्य-
तैर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम पूर्व पर अवर
दक्षिण उत्तर अपर अधर स्वं अन्तर त्यद् तद्
यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद्
भवतु किम् । इति सर्वनामशब्दाः ।

१. सर्वादीनि सर्वनामानि । २. डतर डतमौ
प्रस्ययौ । तेन तदन्ताः कतर कतम यतर यतम ततर
ततम एकतर एकतम प्रभृतयो गृह्णन्ते । ३. अन्य-
तमशब्दस्य सर्वनामसु परिगणनं नास्ति 'अतो "राम"
(१) शब्दवत्तस्य रूपाणि । ४. पूर्वादीनां सप्तानां
नियमेनावधिसापेक्षार्थे संज्ञाभिज्ञार्थे च सर्वनामत्वम् ।
अन्यत्र न । यथा दक्षिणा गाथकाः, कुशला इत्यर्थः ।
५. ज्ञातिधनसिज्ञार्थकः स्वशब्दः सर्वनामसंहः । ज्ञाति-
धनार्थकस्तु न । ६. बाह्यार्थकः परिधानीयार्थकश्च
अन्तरशब्दः सर्वनामसंज्ञः ।

संज्ञोपसर्जनीभूतास्त्वेते न सर्वादयः यथा—
सर्वो नाम कश्चित् तस्मै सर्वाय ।

००

(७२) अकारान्तः पुलिङ्गः “सर्व” शब्दः ।

प्र.	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
सं:	हे सर्व	हे सर्वौ	हे सर्वे
द्वि.	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्
तृ.	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
च.	सर्वस्मै	सर्वाभ्याम्	सर्वेन्यः
प.	सर्वस्मैत्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
ष.	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
स.	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

१. जसः शी । २. सर्वनाम्नः स्मै । ३.
डसिडयोः स्मातिस्मनौ । ४. आमि सर्वनाम्नः
सुट् ।

१२४
१२५
१२६
१२७

१२८

SGDF

Digitized by
Gangeshwar Digital Foundation

एवं विश्व कतर कतम यतर यतम ततर ततम
एकतर एकतम अन्य अन्यतर इतर त्व सम सिम
शब्दाः; मुख्यान्यकेवलार्थकः एकशब्दश्च ।

(७३) आकारान्तः श्रीलिङ्गः “ सर्वा ” शब्दः ।

प्र.	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
सं	हे सर्वे	हे सर्वे	हे सर्वाः
द्वि.	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
तृ.	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
च.	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
प.	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
ष.	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
स.	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु

१. सर्वनामः स्याद्द्रूस्वश्च ।

एवं विश्व कतरा कतमा यतरा यतमा ततरा
ततमा एकतरा एकतमा अन्या अन्यतरा इतरा
त्वा समा सिमा पूर्वा परा अवरा दक्षिणा उत्तरा
अपरा अधरा स्वा अन्तरा शब्दाः, मुख्यान्यकेव-
लार्थकः एकाशब्दश्च ।

(७४) अकारान्तन्पुंसकलिङ्गः “ सर्व ” शब्दः ।

प्र.	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
सं.	हे सर्वे	हे सर्वे	हे सर्वाणि
द्वि.	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

शेषं पुं (७२) वत् ।

SGDF

एवं विश्व एकतर त्व सम सिम शब्दाः ।

(७५) अकारान्तः पुलिङ्गः “पूर्व” शब्दः ।

प्र.	पूर्वः	पूर्वौ	पूर्वे } पूर्वाः }
सं.	हे पूर्व	हे पूर्वौ	हे पूर्वे } हे पूर्वाः }
द्वि.	पूर्वम्	पूर्वौ	पूर्वान्
तृ.	पूर्वेण	पूर्वाभ्याम्	पूर्वैः
च.	पूर्वस्मै	पूर्वाभ्याम्	पूर्वेभ्यः
प.	पूर्वस्मैत् } पूर्वात् }	पूर्वाभ्याम्	पूर्वेभ्यः

१. पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यव-
स्थायामसंज्ञायाम् । २. पूर्वादिभ्यो नवभ्यो
वा ।

ष. पूर्वस्य पूर्वयोः पूर्वेषाम्
स. पूर्वस्मिन् } पूर्वयोः पूर्वेषु

एवं पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व
अन्तर शब्दाः ।

(७६) अकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “पूर्वा” शब्दः

“सर्वा” (७३) शब्दवत् ।

एवं परादयः

(७७) अकारान्तनपुंसकलिङ्गः “पूर्व” शब्दः ।

प्र. पूर्वम् पूर्वे पूर्वाणि
सं. हे पूर्व हे पूर्वे हे पूर्वाणि
द्वि. पूर्वम् पूर्वे पूर्वाणि

SGDF

Sal Gargal Digital Foundation

३१ शेषं पुं (७५) वत् ।

एवं पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अन्तर शब्दाः ।

(७६) अकारान्तः पुंस्कलिङ्गो नित्यमेकवचनः
[संख्यावाची] “एक” शब्दः ।

प्र. एकः । द्वि. एकम् । तृ. एकेन । च.
एकस्मै । प. एकस्मात् । ष. एकस्य ।
स. एकस्मिन् ।

(७७) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो नित्यमेकवचनः
[संख्यावाची] “एका” शब्दः ।

प्र. एका । द्वि. एकाम् । तृ. एकया । च.
एकस्यै । प. एकस्याः । ष. एकस्याः ।
स. एकस्याम् ।

(८०) अकारान्तः त्रिपुंसकलिङ्गो नित्यमेकवचनः
[संख्यावाची] “एक” शब्दः ।

प्र. एकम् । द्वि. एकम् । तृ. एकेन । च.
एकस्मै । प. एकस्मात् । ष. एकस्य । स.
एकस्मिन् ।

(८० आ) अकारान्तनपुंसकलिङ्गः “कतर” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. कैतरत् कतरे कतराणि
शेषं “सर्व” (७२) शब्दवत् ।

एवं कतम यतर यतम ततर ततम अन्य अ-
न्यतर इतर प्रभृतयः ।

एकतरस्यै तु “सर्व” (७४) शब्दवत् ।

१. अद् द्वृतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । देः । २.
एकतरात्प्रतिषेधो वक्तव्यः ।

(८१) अकारान्तः पुँलिङ्गो नित्यं द्विवचनम्:
“उभ” शब्दः ।

प्र. उभौ । द्वि. उभौ । तृ. उभाभ्याम् ।
च. उभाभ्याम् । प. उभाभ्याम् । ष. उभयोः ।
स. उभयोः ।

(८२) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो नित्यं द्विवचनः
“उभा” शब्दः ।

प्र. उभे । द्वि. उभे । तृ. उभाभ्याम् ।
च. उभाभ्याम् । प. उभाभ्याम् । ष. उभयोः ।
स. उभयोः ।

(८३) अकारान्तनपुंसकलिङ्गो नित्यं द्विवचनः
“उभ” शब्दः

स्त्रीलिङ्ग (८२) वत्

(८४) अकारान्तः पुँलिङ्गो द्विवचनरहितः
“उभय” शब्दः ।

प्र. उभयः —— उभये
द्वि. उभयम् —— उभयान्
तृ. उभयेन —— उभयैः
च. उभयस्मै —— उभयेभ्यः
प. उभयस्मात् —— उभयेभ्यः
ष. उभयस्य —— उभयेषाम्
स. उभयस्मिन् —— उभयेषु

(८५) ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गो द्विवचनरहित
“उभयी” शब्दः ।

प्र. उभयी —— उभय्यः

१. उभयशब्दस्य तयप्रथयान्ततया “टिङ्गाण्ड्र”
इति छीप् ।

इत्यादि “गौरी” (१४) शब्दवत् । द्विवचनं केवलं नास्ति ।

(८६) अकारान्तनमुंसकलिङ्गो द्विवचनरहितः
“उभय” शब्दः ।

प्र. द्वि. उमयम् —— उमयानि

इत्यादि “सर्व” (७४) शब्दवत् ।

(८७) अकारन्तः पुंलिङ्गो “नेम” शब्दः ।

प्र. (१६) नेमः नेमौ नेमा: } नेमे }

सं हैं नेमा । है नेमा । है नेमा ।

शेषं “सर्व” (७२) शब्दवत् ।

१. (प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च ।

(८८) आकाशान्तः स्थीलिङ्गो “नेमा” शब्दः ।

۱۷۷ (۶۷) ”**بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ**“

(८९) अकारान्तनपुंमकलिङ्गो “नेम” शब्दः ।
“सर्व” (७४) शब्दवत् ।

(१०) इकारान्तः पुंलिङ्गः नित्यं द्विवचनः
 “द्वि” शब्दः ।

प्र. द्वौ९ । द्वि. द्वौ । तृ. द्वाभ्याम् । च. द्वाभ्याम् ।

प. द्वाभ्याम् । ष. द्वयोः । स. द्वयोः ।

(११) इकारान्तः स्वीलिङ्गो नित्यं द्विवचनः
 “द्वि” शब्दः ।

प्र. द्वे । द्वि. द्वे । तृ. द्वाभ्याम् । च.
द्वाभ्याम् । प. द्वाभ्याम् । ष. द्वयोः स. द्वयोः ।

(९२) द्वारान्तनपुंसकलिङ्गो नित्यं द्विवचनः
“द्वि” शब्दः ।

स्त्रीलिङ्ग (९१) वत् ।

प्र.	सैः	तौ	ते
द्वि.	तम्	तौ	तान्
तृ.	तेन	ताभ्याम्	तैः
च.	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
प.	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
ष.	तस्य	तयोः	तेषाम्
स.	तस्मिन्	तयोः	तेषु

१. तदोः सः सावनन्त्ययोः ।

(९४) द्वारान्तः स्त्रीलिङ्गः “तद्” शब्दः ।

प्र.	सा	ते	ताः
द्वि.	ताम्	ते	ताः
तृ.	तया	ताभ्याम्	ताभिः
च.	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
प.	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
ष.	तस्याः	तयोः	तासाम्
स.	तस्याम्	तयोः	तासु

(९५) द्वारान्तनपुंसकलिङ्गः “तद्” शब्दः ।

प्र. द्वि. तत् ते तानि

शेषं पुं (९३) वत् । एवं त्यद् ।

(१६) दकारान्तः श्रुतिलिङ्गः “पतद्” शब्दः ।

प्र.	एषः	एतौ	एते
द्वि.	एतम् } एनम् }	एतौ } एनौ }	एतान् } एनान् }
तृ.	एतेन } एनेन }	एताभ्याम्	एतैः
च.	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
प.	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
ष.	एतस्य	एतयोः } एनयोः }	एतेषाम्
स.	एतस्मिन्	एतयोः } एनयोः }	एतेषु

१. द्वितीयाटौस्वेनः ।

(१७) दकारान्तः श्रीलिङ्गः ‘पतद्’ शब्दः ।

प्र.	एषा	एते	एताः
द्वि.	एताम् } एनाम् }	एते } एने }	एताः } एनाः }
तृ.	एतया } एनया }	एताभ्याम्	एताभ्यः
च.	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
प.	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
ष.	एतस्याः	एतयोः } एनयोः }	एतासाम्
स.	एतस्याम्	एतयोः } एनयोः }	एतासु

(९८) दकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ एतद् ” शब्दः ।

प्र.	एत्	एते	एतानि
द्वि.	एत् एन्	एते एने	एतानि एनानि

शेषं पुं (९६) वत् ।

(९९) दकारान्तः पुंलिङ्गो “ यद् ” शब्दः ।

प्र.	यः	यौ	ये
द्वि.	यम्	यौ	यान्
तृ.	येन	याभ्याम्	यैः
च.	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
प.	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः
ष.	यस्य	ययोः	येषाम्
स.	यस्मिन्	ययोः	येषु

(१००) दकारान्तः स्त्रालिङ्गो “ यद् ” शब्दः ।

प्र.	या	ये	याः
द्वि.	याम्	ये	याः
तृ.	यया	याभ्याम्	याभिः
च.	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः
प.	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः
ष.	यस्याः	ययोः	यासाम्
स.	यस्याम्	ययोः	यासु

(१०१) दकारान्तनपुंसकलिङ्गो “ यद् ” शब्दः ।

प्र. द्वि. यत् ये यानि

शेषं पुं (९९) वत् ।

SGDF

SGDF
Sri Gaggeshwar Digital Foundation

(१०२) दकारन्तः त्रिषु लिङ्गेषु * समानो
“युष्मद्” शब्दः ।

प्र.	त्वर्म्	युवाम्	यूयैम्
द्वि.	त्वाम् } त्वा } त्वं }	युवाम् } वाम् } वः }	युष्मान् } वः }
तृ.	त्वर्या	युवाम्भ्याम्	युष्माभिः

च.	तुभ्यैम् } ते }	युवाभ्याम् } वाम् }	युष्मभ्यम् } वः }
प.	त्वैत्	युवाभ्याम्	युष्मैत्
ष.	त्वैव } ते }	युवयोः } वाम् }	युष्माकम् } वः }
स.	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

* अलिङ्गे युष्मदस्मदी । १. मपर्यन्तस्य ।
त्वाहौ सौ । डे प्रथमयोरम् । शेषे लोपः ।
२. युवावौ द्विवचने । प्रथमायाश्च द्विवचने
भाषायाम् । ३. यूयवयौ जसि । ४. त्वमा-
वेकवचने । द्वितीयायां च । ५. शसो न ।
६. त्वामौ द्वितीयायाः । ७. युष्मदस्मदोः
षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वानावौ । ८. बहु-
वचनस्य वस्त्रासौ । ९. योऽवि । १०. युष्म-
दस्मदोरनादेशो ।

११. तुभ्यमद्यौ डयि । १२. भ्यसो भ्यम् ।
१३. पकवचनस्य च । १४. पञ्चम्या अत् ।
१५. तवममौ डसि । युष्मदस्मद्धां डसोऽग् ।
१६. साम आकम् ।

(१०३) दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानः

* “अस्मद्” शब्दः ।

प्र.	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वि.	माम् } मा } नौ } नः } नः }	आवाम् } नौ } आवाम्याम् } नौ } नौ }	अस्मान् } अस्मान् } अस्मामिः } अस्मभ्यम् } नः }
तृ.	मया	आवाभ्याम्	अस्मामिः
च.	मद्यम् } मे } नौ } नः }	आवाभ्याम् } नौ } नौ }	अस्मभ्यम् } नः }
प.	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
ष.	मम } मे } नौ } नः }	आवयोः } आवयोः } अस्माकम् } नः }	अस्माकम् } नः }
स.	मयि	आवयोः	अस्मासु

अस्य प्रक्रियासूत्राणि युष्मच्छब्दवर्त् द्रष्टव्यानि ।

(१०४) भकारान्तः पुलिङ्गः “इदम्” शब्दः ।

प्र.	अर्थम्	इमौ	इमे
द्वि.	इम् } एनैम् } एनैन् } एनेन् } अस्मै	इमौ } एनौ } आभ्यौम् } आभ्याम् } अस्मात्	इमान् } एनान् } एभिः } एभ्यः } एभ्यः
तृ.			
च.			
प.			
ष.	अस्य	अनयोः } एनयोः } अनयोः } एनयोः }	एषाम् } एषु
स.	अस्मिन्	अनयोः } एनयोः }	

१. इदमो मः । इदोऽय पुंसि । २. दश्च । ३. द्वितीयाटौस्वेनः । ४. अनप्यकः । ५. हलिलोपः ।
आद्यन्तवदेकस्मिन् । ६. नेदमद्सोरकोः ।

(१०५) मकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “इदम्” शब्दः ।

प्र.	इयैम्	इमे	इमाः
द्वि.	इमाम् } एनाम् }	इमे } एने }	इमाः } एनाः }
तृ.	अनया } एनया }	आभ्याम्	आभिः
च.	अस्यै	आभ्याम्	आभ्यः
प.	आस्याः	आभ्याम्	आभ्यः
ष.	अस्याः	{ अनयोः } { एनयोः }	आसाम्
स.	अस्याम्	{ अनयोः } { एनयोः }	आसु

१. यः सौ ।

(१०६) मकारान्तनपुंसकलिङ्गः “इदम्” शब्दः ।

प्र.	इदम्	इमे	इमानि
द्वि.	इदम् } एनेत् }	इमे } एने }	इमानि } एनानि }
			शेषं पुं (१०४) वत् ।

(१०७) मकारान्तः पुंलिङ्गः “किम्” शब्दः ।

प्र.	कैः	कौ	के
द्वि.	कम्	कौ	कान्
तृ.	केन	काभ्याम्	कैः
च.	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
प.	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
ष.	कस्य	क्योः	केषाम्
स.	कस्मिन्	क्योः	केषु

१. इदमोऽन्वादेशे एनद्वक्तव्यः । २. किमः
कः ।

(१०८) मकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “किम्” शब्दः ।

प्र.	का	के	का:
द्वि.	काम्	के	का:
तृ.	क्या	काभ्याम्	क्राभिः
च.	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः
प.	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
ष.	कस्याः	क्योः	कासाम्
स.	कस्याम्	क्योः	कासु

(१०९) मकारान्तनपुंसकलिङ्गः “किम्” शब्दः ।

प्र.	द्वि.	कि	के	कानि
------	-------	----	----	------

शेषं पुं (१०७) वत् ।

(११०) सकारान्तः पुंलिङ्गः “अ॒स्” शब्दः ।

प्र.	अैसौ	अमूँ	अैमी
द्वि.	अमुम्	अमू	अमून्
तृ.	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः
च.	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
प.	अमुष्मात्	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
ष.	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
स.	अमुष्मिन्	अमुयाः	अमीषु

१. अदस औ लुकोपश्च । तदोः सः सावन-
न्त्ययोः । २. अदसोऽसेदादुदो मः । ३. एत
ईद्वहुवचने ।

(१११) सकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “अदस्” शब्दः ।

प्र.	असौ	अमू	अमूः
द्वि.	अमूम्	अमू	अमूः
तृ.	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
च.	अमुष्यै	अमूभ्याम्	अमूभ्यः
प.	अमुष्याः	अमूभ्याम्	अमूभ्यः
ष.	अमुष्याः	अमुयोः	अमूषाम्
स.	अमुष्याम्	अमुयोः	अमूषु

(११२) सकारान्तनपुंसकलिङ्गः “अदस्” शब्दः ।

प्र.	द्वि.	अदः	अमू	अमूनि
शेषं पुं (११०) वत् ।				

इति सर्वनामशब्दाः ॥ ७ ॥

अथाजन्तपुंलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ ८ ॥

(११३) अकारान्तः पुलिङ्गः “प्रथम” शब्दः ।

प्र. सं. प्रथमः प्रथमौ {प्रथमे
प्रथमाः

शेषं “राम” (१) शब्दवत् ।

एवं चरम द्वय द्वितय त्रय त्रितय चतुष्टय
पञ्चतय अल्प अर्ध कतिपय शब्दाः । स्त्रीलिङ्गे
प्रथमा चरमा अल्पा अर्धा कतिपया इत्येते “रमा”

(१२) शब्दवत् ।

द्वयी द्वितीयी त्रयी त्रितीयी चतुष्टयी पञ्चतीयी
इत्यादि “गौरी” (१४) शब्दवत् ।

१. प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च । २. Foundation
अर्धं नपुंसकम् । समांशवाची अर्धशब्दः नित्यं कीवे ।

SGDF

(११४) अकारान्तः पुंलिङ्गे “द्वितीय” शब्दः ।

प्र.	द्वितीयः	द्वितीयौ	द्वितीयाः
द्वि.	द्वितीयम्	द्वितीयौ	द्वितीयान्
तृ.	द्वितीयेन	द्वितीयाभ्याम्	द्वितीयैः
च.	द्वितीयस्मै } द्वितीयाय } प.	द्वितीयाभ्याम्	द्वितीयेभ्यः
द्वि.	द्वितीयस्मात् } द्वितीयात् } तृ.	द्वितीयाभ्याम्	द्वितीयेभ्यः
च.	द्वितीयस्य	द्वितीयोः	द्वितीयानाम्
स.	द्वितीयस्मिन् } द्वितीये } एवं तृतीयः ।	द्वितीयोः	द्वितीयेषु

१. तीयस्य डित्सूपसंख्यानम् ।

(११५) अकारान्तः पुंलिङ्गे “निर्जर” शब्दः ।

प्र.	निर्जरः	निर्जरौ } निर्जरसौ }	निर्जराः } निर्जरसः }
सं.	हे निर्जर	हे निर्जरौ } हे निर्जरसौ }	हे निर्जराः } हे निर्जरसः }
द्वि.	निर्जरम्	निर्जरौ } निर्जरसौ }	निर्जरान् } निर्जरसः }
तृ.	निर्जरेण	निर्जराभ्याम्	निर्जरैः
च.	निर्जरसा		
प.	निर्जराय } निर्जरसे }	निर्जराभ्याम्	निर्जरेभ्यः
	निर्जरात् } निर्जरसः }	निर्जराभ्याम्	निर्जरेभ्यः

१. जराया जरसन्यतरस्याम् ।

SGDF

प. निर्जरस्य } निर्जरयोः } निर्जराणाम् }
निर्जरसः } निर्जरसोः } निर्जरसाम् }

स. निर्जे निर्जरयोः निर्जरेषु
निर्जरसि निर्जरसोः

(११६) अकारान्तः पुंलिङ्गः “पाद” शब्दः ।

प्र. पादः पादौ पादाः

सं. हे पाद हे पादौ हे पादाः

द्वि. पादम् पादौ {पादान्
पैदः

त्र. पदा } पद्धयाम् } पद्धिः }
पादेन } पादाभ्याम् } पादैः }

च. पदे } पद्धयाम् } पद्धयः }
पादाय } पादाभ्याम् } पादेभ्यः }

प. पदः } पद्धयाम् } पद्धयः }
पादात् } पादाभ्याम् } पादेभ्यः }

ष. पदः } पदोः } पदाम् }
पादस्य } पादयोः } पादानाम् }

स. पदि } पदोः } पत्सु }
पादे } पादयोः } पादेषु }

१. पद्मोमास्त्रभिशसन्यूषन्दोषन्यकञ्चक-
न्नुदधासञ्चस्प्रभृतिषु ॥ एते आदेशाः सर्वंत्र
भवन्तीति केषां चिन्मतम् । तदा पद् । पदौ । पदः ॥
पदम् पदौ इति भवति । एवं दन्तादीनामपि ।

(११७) अकारान्तः पुंलिङ्गो “दन्त” शब्दः ।

प्र.	दन्तः	दन्तौ	दन्ताः
सं.	हे दन्त	हे दन्तौ	हे दन्ताः
द्वि.	दन्तम्	दन्तौ	दतः दन्तान्
त्रृ.	दता } दन्तेन }	दद्ध्याम् } दन्ताभ्याम् }	दद्धिः } दन्तैः }
च.	दते } दन्ताय }	दद्ध्याम् } दन्ताभ्याम् }	दद्ध्यः } दन्तेभ्यः }
प.	दतः } दन्तात् }	दद्ध्याम् } दन्ताभ्याम् }	दद्ध्यः } दन्तेभ्यः }
ष.	दतः } दन्तस्य }	दतोः } दन्तयोः }	दताम् } दन्तानाम् }

स. दंति } दन्ते } दतोः | दत्यु }
दन्तयोः } दन्तेषु } दन्तेषु }

(११८) अकारान्तः पुंलिङ्गो “मास” शब्दः ।

प्र.	मासः	मासौ	मासाः
सं.	हे मास	हे मासौ	हे मासाः
द्वि.	मासम्	मासौ	मासः मासान्
त्रृ.	मासा } मासेन }	मास्याम् } मासाभ्याम् }	माभिः } मासैः }
च.	मासे } मासाय }	मास्यः } मासाभ्यः }	मास्यः } मासेभ्यः }
प.	मासः } मासात् }	मास्याम् } मासाभ्याम् }	मास्यः } मासेभ्यः }

SGDF

Digitized by srujanika@gmail.com Digital Foundation

प्र.	मासः } मासस्य }	मासोः } मासयोः }	मासाम् } मासानाम् }
------	--------------------	---------------------	------------------------

स.	मासि } मासे }	मासोः } मासयाः }	मास्य } मासेषु }
----	------------------	---------------------	---------------------

(११९) आकारान्तः पुलिङ्गो “यूष” शब्दः ।

प्र.	यूषः	यूषौ	यूषाः
------	------	------	-------

सं.	हे यूष	हे यूषौ	हे यूषाः
-----	--------	---------	----------

द्वि.	यूषम्	यूषौ	यूष्णः
-------	-------	------	--------

तृ.	यूष्णा } यूषेण }	यूषभ्याम् } यूषाभ्याम् }	यूषभिः } यूषैः }
-----	---------------------	-----------------------------	---------------------

१. यूषज्ञादेशपक्षे “राजन्” (३४) शब्दवत् ।

च.	यूष्णे } यूषाय् }	यूषभ्याम् } यूषाभ्याम् }	यूषभ्यः } यूषेभ्यः }
----	----------------------	-----------------------------	-------------------------

प.	यूष्णः } यूषात् }	यूषभ्याम् } यूषाभ्याम् }	यूषभ्यः } यूषेभ्यः }
----	----------------------	-----------------------------	-------------------------

ष.	यूष्णः } यूषस्य }	यूष्णोः } यूषयोः }	यूष्णाम् } यूषाणाम् }
----	----------------------	-----------------------	--------------------------

स.	यूष्णि } यूषणि }	यूषोः } यूषयोः }	यूषसु } यूषेषु }
----	---------------------	---------------------	---------------------

(१२०) आकारान्तः पुलिङ्गो “विश्वपा” शब्दः ।

प्र. म.	विश्वपा:	विश्वैषौ	विश्वपा:
---------	----------	----------	----------

द्वि.	विश्वपाम्	विश्वपौ	विश्वैः
-------	-----------	---------	---------

SCDF

2. दीर्घाज्जिति च । वृद्धिः । ३ आतो धातोः ।

तृ.	विश्वपा	विश्वपाभ्याम्	विश्वपाभिः
च.	विश्वपे	विश्वपाभ्याम्	विश्वपाभ्यः
प.	विश्वपः	विश्वपाभ्याम्	विश्वपाभ्यः
ष.	विश्वपः	विश्वपोः	विश्वपाम्
स.	विश्वपि	विश्वपोः	विश्वपासु

एवं सोमपाशङ्खधामा प्रभृतयः आकारन्तधात्वन्ताः ।

स्त्रीलिङ्गेऽप्येवम् ।

(१२१)	आकारान्तः	युंलिङ्गो	“हाहा”	शब्दः ।
प्र.	सं.	हाहा:	हाहौ	हाहा:
द्वि.	हाहाम्	हाहौ	हाहौन्	

१. अस्य अव्युत्पन्नत्वाद्वातुत्वं नाहिन् । तस्माद्गलोपादिकं नास्ति ।

तृ.	हाहौ	हाहाभ्याम्	हाहाभिः
च.	हौहै	हाहाभ्याम्	हाहाभ्यः
प.	हाहौः	हाहाभ्यान्	हाहाभ्यः
ष.	हाहा:	हौहौः	हाहाम्
स.	हौहे	हाहौः	हाहासु

(१२२) इकारान्तः पुंलिङ्गो नित्यं बहुवचनः
“त्रि” शब्दः ।

प्र.	त्रयः ।	द्वि.	त्रीन् ।	तृ.	त्रिभिः ।	च.
त्रिभ्यः ।		प.	त्रिभ्यः ।	ष.	त्रैयाणाम् ।	स.
				त्रिषु ।		

२. सवर्णदीर्घः । ३. वृद्धिः । ४. डिसिडसोर्दीर्घः ।
५. वृद्धिः । ६. आद्वृणः । ७. त्रैख्यः ।

(१२३) इकारान्तः त्रिपु लिङ्गेपु समानः नित्यं
बहुवचनः “कृति” शब्दः ।

प्र. कैति । द्वि. कृति । तृ. कृतिभिः । च.
कृतिभ्यः । प. कृतिभ्यः । ष. कृतीनाम् । स.
कृतिषु ।

(१२४) इकारान्तः पुलिङ्गः “ओडुलोमि” शब्दः ।

प्र. ओडुलोमिः ओडुलोमी उडुलोमाः
सं. हे ओडुलोमे हे ओडुलोमी हे उडुलोमाः
द्वि. ओडुलोमिम् ओडुलोमी उडुलोमान्

इत्यादि एकवचनद्विवचनयोः “हरि” (२)
शब्दवत् । बहुवचने “गम” (१) शब्दवत् ।

१. बहुगणवतुडति संख्या । डति च । २.
षड्भ्यो लुक् । ३. लोक्त्रोऽप्तयेषु बहुव्यक्तारो
वक्तव्यः ।

(१२४ अ.) इकारान्तः पुलिङ्गः “अृतिस्त्रि” शब्दः ।

प्र.	अतिस्त्रिः	अतिस्त्रियौ	अतिस्त्रयः
सं.	हे अतिस्त्रे	हे अतिस्त्रियौ	हे अतिस्त्रयः
द्वि.	अतिस्त्रियम्	अतिस्त्रियौ	अतिस्त्रियः
	अतिस्त्रियम्		अतिस्त्रीन्
तृ.	अतिस्त्रिणा	अतिस्त्रिभ्याम्	अतिस्त्रिभिः
च.	अतिस्त्रये	अतिस्त्रिभ्याम्	अतिस्त्रिभ्यः
प.	अतिस्त्रेः	अतिस्त्रिभ्याम्	अतिस्त्रिभ्यः
ष.	अतिस्त्रेः	अतिस्त्रियोः	अतिस्त्रीणाम्
स.	अतिस्त्रौ	अतिस्त्रियोः	अतिस्त्रिषु

शब्दवृत्तिशब्दान्तरालाम्

SGDF

४ स्त्रियमतिकान्तः पुरुषः = अतिस्त्रिः ।

(१२५) हैकारान्तः पुलिङ्गः “प्रधी” शब्दः ।
[प्रकृष्टा धीर्यस्य सः = प्रधीः]

प्र.	प्रधीः ^१	प्रध्यौ ^२	प्रध्यः
सं.	हे प्रधि	हे प्रध्यौ	हे प्रध्यः
द्वि.	प्रध्यम्	प्रध्यौ	प्रध्यः
तृ.	प्रध्या	प्रधीभ्याम्	प्रधीभिः
च.	प्रध्यै	प्रधीभ्याम्	प्रधीभ्यः
प.	प्रध्याः	प्रधीभ्याम्	प्रधीभ्यः
ष.	प्रध्याः	प्रध्योः	प्रधीनाम्
स.	प्रध्याम्	प्रध्योः	प्रधीषु

प्रकृष्टा च सा धीश्च=प्रधीः, प्रकृष्टा धीर्यस्याः
सा=प्रधीः । इति विग्रहेऽपि स्त्रीलिङ्गेऽप्येवम् ।

प्र.	प्रधीः	प्रध्यौ	प्रध्यः
सं.	हे प्रैधीः	हे प्रध्यौ	हे प्रध्यः
द्वि.	प्रध्यम्	प्रध्यौ	प्रध्यः
तृ.	प्रध्या	प्रधीभ्याम्	प्रधीभिः
च.	प्रध्ये	प्रधीभ्याम्	प्रधीभ्यः
प.	प्रध्यः	प्रधीभ्याम्	प्रधीभ्यः
ष.	प्रध्यः	प्रध्योः	प्रध्याम्
स.	प्रध्यि	प्रध्योः	प्रधीषु

१. प्रथमलिंगग्रहणं च इति नदीसंज्ञा । २.
परनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ।

३. अस्य अस्त्रीत्वात् नदीकार्यं न । Gargi Sanskrit Digital Foundation

एवं वेगी जलपी वातप्रमी उच्ची ग्रामण सेनानी
इत्यादयः ।
स्थियामप्येवम् ।

(१२७) ईकारान्तः पुलिङ्गः “सुधी” शब्दः ।

प्र. सं. सुधीः	सुधिंयौ	सुधियः
द्वि. सुधियम्	सुधियौ	सुधियः
तृ. सुधिया	सुधीभ्याम्	सुधीभिः
च. सुधिये	सुधीभ्याम्	सुधीभ्यः

१. वेगमात्मन इच्छति इति वेगी । २. वातं प्रमि-
मीते इति किवन्तोऽयम् । औणादिक ईप्रत्ययान्तातु
(१२८) तमे दष्टव्यः । ३. न्यन्तानां शब्दानां सप्तम्ये-
कवचने उन्नयाम् ग्रामण्याम् इत्यादि रूपम् । ४. * सुषु-
ध्यायति इति=सुधीः । न भूसुधियोः ।

प.	सुधियः	सुधीभ्याम्	सुधीभ्यः	३८
ष.	सुधियः	सुधियोः	सुधियाम्	
स.	सुधियि	सुधियोः	सुधीषु	

एवं सुंश्री यर्वकी शुद्धिधी परमधी नी इत्या-
दयः । नी शब्दस्य सप्तम्येकवचने “नियाम्”
इति विशेषः ।

स्थियामप्येवम् ।

५. सुषु श्रयति, शोभना श्रीरस्येति वा सुश्रीः
६. यवान्कीणाति ७. शुद्धा धीर्यस्य सः । ८. डेरामन-
द्यामनीभ्यः ।

SGDF

(१२८) ईकारान्तः पुलिङ्गो “वातप्रमी” शब्दः ।

प्र. सं. वातप्रमीः	वातप्रम्यौ	वातप्रम्यः
द्वि. वातप्रमीम्	वातप्रम्यौ	वातप्रमीन्
तृ. वातप्रम्या	वातप्रमीभ्याम्	वातप्रमीभिः
च. वातप्रम्ये	वातप्रमीभ्याम्	वातप्रमीभ्यः
प. वातप्रम्यः	वातप्रमीभ्याम्	वातप्रमीभ्यः
ष. वातप्रम्यः	वातप्रम्योः	वातप्रम्याम्
स. वातप्रमी	वातप्रम्योः	वातप्रमीषु

एवं ययी पपी इत्यादयः ।

१. अमि पूर्वः । २. पूर्वसवर्णदीर्घे “तस्माच्छ-
सो नः पुंसि” इति नत्वम् । ३. सवर्णदीर्घः ।

(१२९) ईकारान्तः पुंलिङ्गो “बहुश्रेयसी” शब्दः ।

प्र. बहुश्रेयसी	बहुश्रेयस्यौ	बहुश्रेयस्यः
सं. हे बहुश्रेयसि	हे बहुश्रेयस्यौ	हे बहुश्रेयस्यः
द्वि. बहुश्रेयसीम्	बहुश्रेयस्यौ	बहुश्रेयसीन्
तृ. बहुश्रेयस्या	बहुश्रेयसीभ्याम्	बहुश्रेयसीभिः
च. बहुश्रेयस्यै	बहुश्रेयसीभ्याम्	बहुश्रेयसीभ्यः
प. बहुश्रेयस्याः	बहुश्रेयसीभ्याम्	बहुश्रेयसीभ्यः
ष. बहुश्रेयस्याः	बहुश्रेयस्योः	बहुश्रेयसीनाम्
स. बहुश्रेयस्याम्	बहुश्रेयस्योः	बहुश्रेयसीषु

(१३०) ईकारान्तः पुंलिङ्गः “अतिलक्ष्मी” शब्दः ।

प्र. अतिलङ्क्ष्मीः अतिलक्ष्म्यौ अतिलक्ष्म्यः

शेषं “बहुश्रेयसी” (१२९) शब्दवत् ।

४. अङ्गयन्तरवाच्च सुलोपः ।

अञ्जनवृः अङ्गवृः अथवावृः = ८२

SGDF

(१३१) उकारान्तः पुंलिङ्गः “कोषु” शब्दः ।

प्र.	कोष्टी	कोष्टारौ	कोष्टारः
सं.	हे कोष्टो	हे कोष्टारौ	हे कोष्टारः
द्वि.	कोष्टारम्	कोष्टारौ	कोष्टून्
तृ.	कोष्टी } कोष्टुना } कोष्टे } कोष्टेवे } कोष्टः } कोष्टोः } क्रष्टोः }	कोषुभ्याम्	कोषुभिः
च.		कोषुभ्याम्	कोषुभ्यः
पं.		कोषुभ्याम्	कोषुभ्यः
ष.		कोषुभ्योः	क्रोष्टनाम्

१. तृज्वत्कोषुः । २. विभाषा तृतीयादि-
ख्वचि ।

स. क्रोष्टरि }
क्रोष्टौ }
क्रोष्टौः }
क्रोषुषु

(१३२) उकारान्तः पुंलिङ्गः “खलपू” शब्दः ।

प्र. सं.	खलपूः	खलपूवौ	खलप्वः
द्वि.	खलप्वम्	खलपूवौ	खलप्वः
तृ.	खलप्वा	खलपूभ्याम्	खलपूभिः
च.	खलप्वे	खलपूभ्याम्	खलपूभ्यः
प.	खलप्वः	खलपूभ्याम्	खलपूभ्यः
ष.	खलप्वः	खलपूवौ	खलप्वाम्
स.	खलप्वि	खलपूवौ	खलपूषु

एवं सुलू द्वन्मू करभू पुनर्भू वर्षीभू इत्यादयः ।
स्त्रियामप्येवम् ।

३. खलं पुनातीति । ४. ओः सुषि । ५. द्वन्कर
पुनःपूर्वस्य भुवो यण्वक्तव्यः । ६. पुनश्च भवती-
त्यर्थकः । ७. दर्दुरार्थकः ।

(१३३) ऊकारान्तः पुलिङ्गो “हृहृ” शब्दः ।

प्र. सं. हृहृः	हृहौ	हृहृः
द्वि. हृहृम्	हृहौ	हृहृन्
तृ. हृहा	हृहृभ्याम्	हृहृभिः
च. हृहै	हृहृभ्याम्	हृहृभ्यः
प. हृहः	हृहृभ्याम्	हृहृभ्यः
ष. हृहः	हृहौ	हृहा॒म्
स. हृहि	हृहोः	हृहृ॒षु

एवं दृम्भू शब्दः ।

(१३४) ऊकारान्तः पुलिङ्गः “स्वभू” शब्दः ।

प्र. सं. स्वभूः	स्वभुवौ	स्वभुवः
द्वि. स्वभुवम्	स्वभुवौ	स्वभुवः

१. गन्धर्वविशेषवाचि अवयुत्पन्नं प्रातिपदिकमेतत् ।

तृ.	स्वभुवा	स्वभूभ्याम्	स्वभूभिः
च.	स्वभुवे	स्वभूभ्याम्	स्वभूभ्यः
प.	स्वभुवः	स्वभूभ्याम्	स्वभूभ्यः
ष.	स्वभुवः	स्वभुवोः	स्वभुवाम्
स.	स्वभुवि	स्वभुवोः	स्वभूषु

एवं कटप्रू स्वयम्भू लू दृम्भू कारामू प्रभृतयः ।
म्लियामप्येवम् ।

(१३५) ऊकारान्तः पुलिङ्गः “अतिचमू” शब्दः ।

प्र.	अतिचमूः	अतिचम्वौ	अतिचम्वः
सं.	हे अतिचमु	हे अतिचम्वौ	हे अतिचम्वः
द्वि.	अतिचमूम्	अतिचम्वौ	अतिचमून्

शेषं “वधू” (१६) शब्दवत् ।

(१३६) ऋकारान्तः पुंलिङ्गो “नृ” शब्दः ।

प्र.	ना	नरौ	नरः
सं.	हे नः	हे नरौ	हे नरः
द्वि.	नरम्	नरौ	नृन्
तृ.	त्रा	नृभ्याम्	नृभिः
च.	त्रे	नृभ्याम्	नृभ्यः
प.	नुः	नृभ्याम्	नृभ्यः
ष.	नुः	त्रोः	<div style="display: inline-block; vertical-align: middle; text-align: center;">नृणाम् नृष्णाम्</div>
स.	नरि	त्रोः	नृषु

इत्यजन्तपुंलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ ८ ॥

१. द्रृच ।

अथाजन्तस्त्रीलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ ९ ॥

८८

(१३७) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “अम्बा” शब्दः ।

प्र.	अम्बा	अम्बे	अम्बाः
सं.	हे अैम्ब	हे अम्बे	हे अम्बाः
शेषं “रमा” (१२) शब्दवत् ।			
एवं अक्षा अल्पा इत्यादयः ।			

(१३८) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “प्रथमा” शब्दः ।

“रमा” (१२) शब्दवत् ।

एवं चरमा अल्पा अर्धा कतिपया नेमा शब्दाः ।

द्वय द्वितय प्रभृतीनां स्त्रीलिङ्गे द्वयी द्वितीयी
इत्यादि गौरी (१४) शब्दवत् ।

SGDF

2. अम्बार्थनद्योहस्वः ।

(१३९) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “द्वितीया” शब्दः

प्र.	द्वितीया	द्वितीये	द्वितीयाः
सं.	हे द्वितीये	हे द्वितीये	हे द्वितीयाः
द्वि.	द्वितीयाम्	द्वितीये	द्वितीयाः
तृ.	द्वितीयया	द्वितीयाभ्याम्	द्वितीयाभिः
च.	द्वितीयस्यै } द्वितीयायै }	द्वितीयाभ्याम्	द्वितीयाभ्यः
प.	द्वितीयस्याः } द्वितीयायाः }	द्वितीयाभ्याम्	द्वितीयाभ्यः
ष.	द्वितीयस्याः } द्वितीयायाः }	द्वितीययोः	द्वितीयानाम्

१. विभाषा द्वितीयात्तीयाभ्याम् ।

स. द्वितीयस्याम् }
द्वितीयायाम् } द्वितीययोः द्वितीयासु

एवं तृतीया ।

(१४०) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “जरा” शब्दः ।

प्र.	जरा	जरे } जरसौ }	जराः } जरसः }
सं.	हे जरे	हे जरे } हे जरसौ }	हे जराः } हे जरसः }
द्वि.	जराम् } जरसम् }	जरे } जरसौ }	जराः } जरसः }
तृ.	जरया } जरसा }	जराभ्याम्	जराभिः

श्वेताम्बर बैष्णव वैष्णव शैक्षणिक = ८

SGDF

SGDF Gargi Shikshani Digital Foundation

च.	जरायै } जरसे }	जराभ्याम्	जराभ्यः
प.	जरायाः } जरसः }	जराभ्याम्	जराभ्यः
ष.	जरायाः } जरसः }	जरयोः } जरसोः }	जराणाम् } जरसाम् }
स.	जरायाम् } जरसि }	जरयोः } जरसोः }	जरासु

(१४१) आकारान्तः खोलिङ्गो “नासिका” शब्दः ।

प्र.	नासिका	नासिके	नासिकाः
सं.	हे नासिके	हे नासिके	हे नासिकाः
द्वि.	नासिकाम्	नासिके	{ नासिकाः नसः }

त्र.	नासिकयोः } नसा }	नासिकाभ्याम् } नोभ्याम् }	नासिकाभिः } नोभिः }
च.	नासिकायै } नसे }	नासिकाभ्याम् } नोभ्याम् }	नासिकाभ्यः } नोभ्यः }
प.	नासिकायाः } नसः }	नासिकाभ्याम् } नोभ्याम् }	नासिकाभ्यः } नोभ्यः }
ष.	नासिकायाः } नसः }	नासिकयोः } नसोः }	नासिकानाम् } नसाम् }
स.	नासिकायाम् } नसि }	नासिकयोः } नसोः }	नासिकासु } नस्सु }

(१४२) आकारान्तः खोलिङ्गो “निशा” शब्दः ।

प्र.	निशा	निशे	निशाः
सं.	हे निशे	हे निशे	हे निशाः

द्वि.	निशाम्	निशे	निशाः	निशाः
तृ.	निशया	निशाभ्याम्	निशाभिः	
	निशा	निद्भ्याम्	निद्भिः	
च.	निशायै	निशाभ्याम्	निशाभ्यः	
	निशे	निद्भ्याम्	निद्भ्यः	
प.	निशायाः	निशाभ्याम्	निशाभ्यः	
	निशः	निद्भ्याम्	निद्भ्यः	
ष.	निशायाः	निशयोः	निशानाम्	
	निशः	निशोः	निशाम्	
स.	निशायाम्	निशयोः	निशासु	
	निशि	निशोः	निद्यसु	

(१४३) आकरान्तः स्वीलिङ्गः “पृतना” शब्दः।

प्र.	पृतना	पृतने	पृतना:
सं.	हे पृतने	हे पृतने	हे पृतना:

द्वि.	पृतनाम्	पृतने	पृतनाः	पृतनाः
तृ.	पृतनया	पृतनाभ्याम्	पृतनाभिः	पृतनाभिः
	पृता	पृद्भ्याम्	पृद्भिः	पृद्भिः
च.	पृतनायै	पृतनाभ्याम्	पृतनाभ्यः	पृतनाभ्यः
	पृते	पृद्भ्याम्	पृद्भ्यः	पृद्भ्यः
प.	पृतनायाः	पृतनाभ्याम्	पृतनाभ्यः	पृतनाभ्यः
	पृतः	पृद्भ्याम्	पृद्भ्यः	पृद्भ्यः
ष.	पृतनायाः	पृतनयोः	पृतनानाम्	पृतनानाम्
	पृतः	पृतोः	पृताम्	पृताम्
स.	पृतनायाम्	पृतनयोः	पृतनासु	पृतनासु
	पृति	पृतोः	पृत्सु	पृत्सु

१. मांसपृतनासानूनां माम्सपृत्सनवो वाच्याः
शासादौ च।

(१४४) आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो नित्यं बहुवचनो
“वर्षा” शब्दः ।

प्र. वर्षा: । द्वि. वर्षा: । तृ. वर्षाभिः । च.
वर्षाभ्यः । प. वर्षाभ्यः । ष. वर्षाणाम् । स.
वर्षासु ।

(१४५) इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो नित्यं बहुवचनः
“त्रि” शब्दः ।

प्र. तिस्रः । द्वि. तिसः । तृ. तिस्रभिः ।
च. तिस्रभ्यः । प. तिस्रभ्यः । ष. तिस्राणाम् ।
स. तिस्रसु ।

(१४६ अ.) इकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “अतिस्त्रि” शब्दः ।
प्र. अतिस्त्रि: अतिस्त्रियौ अतिस्त्रयः
सं. हे अतिस्त्रे हे अतिस्त्रियौ हे अतिस्त्रियः

१. त्रिचतुरोः स्त्रियां तिस्रचतस् । अचि र
क्रतः । २. न तिस्रचतस् ।

द्वि. अतिस्त्रियम् } अतिस्त्रियौ } अतिस्त्रियः
अतिस्त्रिम् } अतिस्त्रियौ } अतिस्त्रीः
तृ. अतिस्त्रिया } अतिस्त्रिभ्याम् } अतिस्त्रिभिः
अतिस्त्रियै } अतिस्त्रिभ्याम् } अतिस्त्रिभ्यः
च. अतिस्त्रिये } अतिस्त्रिभ्यः }
प. अतिस्त्रियाः } अतिस्त्रिभ्याम् । अतिस्त्रिभ्यः
अतिस्त्रेः } अतिस्त्रियौ: } अतिस्त्रीणाम् ।
अतिस्त्रियाः } अतिस्त्रियौ: } अतिस्त्रिषु
अतिस्त्रेः } अतिस्त्रियौ: }
स. अतिस्त्रियाम् } अतिस्त्रियौ: }
अतिस्त्रौ } अतिस्त्रिषु

(१४६) ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “स्त्री” शब्दः ।

प्र.	स्त्री	स्त्रियौ	स्त्रियः
सं.	हे स्त्रि	हे स्त्रियौ	हे स्त्रियः
द्वि.	स्त्रियम् } स्त्रीम् }	स्त्रियौ } स्त्रीः }	स्त्रियः } स्त्रीम् }
तृ.	स्त्रिया	स्त्रीभ्याम्	स्त्रीभिः
च.	स्त्रियै	स्त्रीभ्याम्	स्त्रीभ्यः
प.	स्त्रियाः	स्त्रीभ्याम्	स्त्रीभ्यः
ष.	स्त्रियाः	स्त्रियोः	स्त्रीणाम् स्त्रियाम्
स.	स्त्रियम्	स्त्रियोः	स्त्रीषु

(१४७) ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “श्री” शब्दः ।

प्र.	श्रीः	श्रियौ	श्रियः
------	-------	--------	--------

१. स्त्रियाः । २. वामशसोः ।

सं.	हे श्रीः	हे श्रियौ	हे श्रियः
द्वि.	श्रियम्	श्रियौ	श्रियः
तृ.	श्रिया	श्रीभ्याम्	श्रीभिः
च.	श्रियै } श्रिये }	श्रीभ्याम्	श्रीभ्यः
प.	श्रियाः } श्रियः }	श्रीभ्याम्	श्रीभ्यः
ष.	श्रियाः } श्रियः }	श्रियोः	श्रीणाम् श्रियाम्
स.	श्रियाम् } श्रियि }	श्रियोः	श्रीषु

एवं धी सुंधी शुर्द्धी दुर्धी ही भी इत्यादयः ।

३. नेयङ्गुवङ्गस्थानावस्त्री । ४. वाऽऽमि ।
५. शोभना धीः, सुषु धीर्यस्याः इति वा । ६. शुद्धा
धीः, शुद्धा धीर्यस्याः । ७. दुष्टा धीः, दुष्टा धीर्यस्याः ।

(१४८) ईकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “लक्ष्मी” शब्दः ।

प्र. लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः

सं. हे लक्ष्मि हे लक्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः

शेषं “गौरी” (१४) शब्दवत् ।

एवं अतिलक्ष्मी तरी तन्त्री अवी स्तरी
प्रभृतयः ।

(१४९) ऊकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “भू” शब्दः ।

प्र. सं. भूः भुवौ भुवः

द्वि. भुवम् भुवौ भुवः

तृ. भुवा भूभ्याम् भूभिः

च. भुवै
भुवे
} भूभ्याम् भूभ्यः

१. लक्ष्मेर्मुद् च । ईप्रत्ययान्तोऽयम् । तस्माद्-
द्यन्तवाच्च सुलोपः ।

प. भुवाः } भुवः } भूभ्याम् भूभ्यः

ष. भुवाः } भुवः } भुवोः } भुवाम्
भूनान्

स. भुवाम् } भुविः } भुवोः } भूषु

एवं श्रू भुव्रू सू इत्यादयः ।

(१५०) ऊकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “वर्षाभू” शब्दः ।

प्र. वर्षाभूः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्विः

सं. हे वर्षाभु हे वर्षाभ्वौ हे वर्षाभ्विः

द्वि. वर्षाभ्वम् वर्षाभ्वौ वर्षाभ्विः

तृ. वर्षाभ्वा वर्षाभूभ्याम् वर्षाभूभिः

च. वर्षाभ्वै वर्षाभूभ्याम् वर्षाभूभ्यः

१. पुनर्नवाख्यौषधिविशेषवाची ।

SGDF

Sri Gurgeswaran Digital Foundation

प.	वर्षाभ्वः	वर्षाभूम्याम्	वर्षाभूम्यः
ष.	वर्षाभ्वः	वर्षाभ्वोः	वर्षाभूणाम्
स.	वर्षाभ्वाम्	वर्षाभ्वोः	वर्षाभूषु

एवं पुनर्भू वीरसू प्रसू इत्यादयः ।

इत्यजन्तस्त्रीलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ ९ ॥

अथाजन्तनपुंसकलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १० ॥

(१५१) अकारान्तनपुंसकलिङ्गः “अजर” शब्दः ।

प्र.	अजरम्	अजरे	अजराणि
		अजरसी	अजरांसि
सं.	हे अजर	हे अजरे	हे अजराणि
		हे अजरसी	हे अजरांसि

१. पुनर्विवाहिता स्त्री ।

द्वि.	अजरम्	अजरे	अजराणि
	अजरसम्	अजरसी	अजरांसि

शेषं “निर्जर” (११५) शब्दवत्

(१५२) अकारान्त नपुंसकलिङ्गो “हृदय” शब्दः ।

प्र.	हृदयम्	हृदये	हृदयानि
सं.	हे हृदय	हे हृदये	हे हृदयानि
द्वि.	हृदयम्	हृदये	हृदयानि हन्दि
तृ.	हृदयेन	हृदयाभ्याम्	हृदयैः
	हृदा	हृद्धयाम्	हृद्धिः
च.	हृदयाय	हृदयाभ्याम्	हृदयेभ्यः
	हृदे	हृद्धयाम्	हृद्धयः

SGDF

Sri Jagannath Digital Foundation

प.	हृदयात्	हृदयाभ्याम्	हृदयेभ्यः
	हृदः	हृद्धयाम्	हृद्धयः
ष.	हृदयस्य	हृदयाः	हृदयानाम्
	हृदः	हृदोः	हृदाम्
स.	हृदये	हृदययोः	हृदयेषु
	हृदि	हृदाः	हृत्सु

(१५३) अकारान्तन्युंसकलिङ्गः “उदक” शब्दः ।

प्र.	उदकम्	उदके	उदकानि
सं.	हे उदक	हे उदके	हे उदकानि
द्वि.	उदकम्	उदके	उदकानि
तृ.	उदकेन	उदकाभ्याम्	उदकैः
	उद्धा	उदभ्याम्	उदभिः

च.	उदकाय	उदकाभ्याम्	उदकेभ्यः
	उद्दे	उदभ्याम्	उदभ्यः
प.	उदकात्	उदकाभ्याम्	उदकेभ्यः
	उद्दः	उदभ्याम्	उदभ्यः
ष.	उदकस्य	उदकयोः	उदकानाम्
	उद्दः	उद्दोः	उद्दाम्
स.	उदके	उदकयोः	उदकेषु
	उद्दि	उद्दोः	उदसु
	उदनि	उद्दोः	उदसु

(१५४) अकारान्तन्युंसकलिङ्गो “मांस” शब्दः ।

प्र.	मांसम्	मांसे	मांसानि
सं.	हे मांस	हे मांसे	हे मांसानि
द्वि.	मांसम्	मांसे	मांसानि
			मांसि

त्र.	मांसेन् । मांसा ।	मांसाभ्याम् । मान्भ्याम् ।	मांसैः । मान्भिः ।
च.	मांसाय । मांसे ।	मांसाभ्याम् । मान्भ्याम् ।	मांसेभ्यः । मान्भ्यः ।
प.	मांसात् । मांसः ।	मांसाभ्याम् । मान्भ्याम् ।	मांसेभ्यः । मान्भ्यः ।
ष.	मांसस्य । मांसः ।	मांसयोः । मांसोः ।	मांसानाम् । मांसाम् ।
स.	मांसे । मांसि ।	मांसयोः । मांसोः ।	मांसेषु । मान्सु ।

(१५५) अकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ आस्य ” शब्दः ।

प्र.	आस्यम्	आस्ये	आस्यानि
सं.	हे आस्य	हे आस्ये	हे आस्यानि

द्वि.	आस्यम्	आस्ये	आस्यानि
त्र.	आस्येन । आस्ता ।	आस्याभ्याम् । आसभ्याम् ।	आस्यैः । आसभिः ।
च.	आस्याय । आस्ते ।	आस्याभ्याम् । आसभ्याम् ।	आस्येभ्यः । आसभ्यः ।
प.	आस्यात् । आस्तः ।	आस्याभ्याम् । आसभ्याम् ।	आस्येभ्यः । आसभ्यः ।
ष.	आस्यस्य । आस्तः ।	आस्ययोः । आस्तोः ।	आस्यानाम् । आस्ताम् ।
स.	आस्ये । आस्ति । आसनि ।	आस्ययोः । आस्तोः । आस्तोः ।	आस्येषु । आस्तु । आस्तु ।

अञ्जननपुंसकलिङ्गविशेषशब्दः ॥ १० ॥

१०

(१५६) अकारान्तनपुंसकलिङ्गो “विश्वप्” शब्दः ।

प्र. विश्वम् विश्वपे विश्वपानि

इत्यादि “ज्ञान” (२१) शब्दवत् ।

(१५७) इकारान्तनपुंसकलिङ्गः “दधि” शब्दः ।

प्र. दधि दधिनी दधोनि

सं. हे दधे | हे दधिनी हे दधीनि

द्वि. दधि दधिनी दधीनि

तृ. दध्ना दधिभ्याम् दधिभिः

च. दधे दधिभ्याम् दधिभ्यः

प. दध्नः दधिभ्याम् दधिभ्यः ॥

ष. दध्नः दधोः दध्माम्

स. दध्नि } दधोः दधिषु

एवं अस्थि अक्षि समिथ शब्दाः ।

(१५८) इकारान्त नपुंसकलिङ्गो नित्यं बहुवचनः “त्रि” शब्दः ।

प्र. त्रीणि । द्वि. त्रीणि । तृ. त्रिभिः

च. त्रिभ्यः । प. त्रिभ्यः । ष. त्रयाणाम्

स. त्रिषु ॥

(१५९) इकारान्तनपुंसकलिङ्गः “प्रधि” शब्दः ।

प्र. प्रधि प्रधिनी प्रधीनि

सं. हे प्रधे } हे प्रधिनी हे प्रधीनि

१. हस्त्रो नपुंसके प्रातिपदिकस्य । २. अस्थि-
दधिसकथ्यक्षणामनुदृढातः ।

	प्रधि.	प्रधि	प्रधिनो	प्रधीनि
तृ.	प्रधिना } प्रध्या }		प्रधिभ्याम्	प्रधिभिः
च.	प्रधिने } प्रध्ये }		प्रधिभ्याम्	प्रधिभ्यः
प.	प्रधिनः } प्रध्यः }		प्रधिभ्याम्	प्रधिभ्यः
ष.	प्रधिनः } प्रध्यः }	प्रधिनोः } प्रध्योः }		प्रधीनाम् } प्रध्याम् }
स.	प्रधिन } प्रध्य }	प्रधिनो } प्रध्यो }		प्रधिषु

एवं वेगि जलमि उन्मि प्रभतयः ।

(१६०) इकारान्तनपुस्कलिङ्गः “सुधि” शब्दः ।

प्र.	सुधि	सुधिनी	सुधीनि
सं.	हे सुधे } हे सुधि }	हे सुधिनी	हे सुधीनि
द्वि.	सुधि	सुधिनी	सुधीनि
तृ.	सुधिना } सुधिया }	सुधिभ्याम्	सुधिभिः
च.	सुधिने } सुधिये }	सुधिभ्याम्	सुधिभ्यः
प.	सुधिनः } सुधियः }	सुधिभ्याम्	सुधिभ्यः
ष.	सुधिनः } सुधियः }	सुधिनोः } सुधियोः }	सुधीनाम् सुधियाम्

स. सुधिनि } सुधिनोः } सुधियोः } सुधिषु

(१६१) इकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ अतिस्त्रि ” शब्दः ।

प्र. अतिस्त्रि अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि

सं. हे अतिस्त्रे } हे अतिस्त्रिणी हे अतिस्त्रीणि

द्वि. अतिस्त्रि अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि

तृ. अतिस्त्रिणा अतिस्त्रिभ्याम् अतिस्त्रिभिः

च. अतिस्त्रिणे } अतिस्त्रिभ्याम् अतिस्त्रिभ्यः

प. अतिस्त्रिणः } अतिस्त्रिभ्याम् अतिस्त्रिभ्यः

प्र. अतिस्त्रिणः } अतिस्त्रिणोः } अतिस्त्रीणाम्

सं. अतिस्त्रे } अतिस्त्रियोः } आतिस्त्रिषु

(१६२) उकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ स्वभु ” शब्दः ।

प्र. स्वभु स्वभुनी स्वभूनि

सं. हेस्वभो } स्वभुनी हे स्वभूनि

द्वि. स्वभु स्वभुनी स्वभूनि

तृ. स्वभुना } स्वभुन्याम् स्वभुभिः

च. स्वभुने } स्वभुन्याम् स्वभुभ्यः

SGDF

प.	स्वसुनः } स्वसुवः }	स्वसुभ्याम्	स्वसुभ्यः
ष.	स्वसुनः } स्वसुवः }	स्वसुनोः } स्वसुवोः }	स्वसुनाम् } स्वसुवाम् }
स.	स्वसुनि } स्वसुवि }	स्वसुनोः } स्वसुवोः }	स्वसुषु

(१६३) उकारान्तनपुंसकलिङ्गः “सानु” शब्दः ।

प्र.	सानु	सानुनी	सानूनि
सं.	हे साना } हे सानु }	हे सानुनी	हे सानूनि
द्वि.	सानु	सानुनी	{ सानूनि स्नूनि
तृ.	सानुना } स्नुना }	सानुभ्याम् } स्नुभ्याम् }	सानुभिः } स्नुभिः }

च.	सानुने } स्नुने }	सानुभ्याम् } स्नुभ्याम् }	सानुभ्यः } स्नुभ्यः }
प.	सानुनः } स्नुनः }	सानुभ्याम् } स्नुभ्याम् }	सानुभ्यः } स्नुभ्यः }
ष.	सानुनः } स्नुनः }	सानुनोः } स्नुनोः }	सानूनाम् } स्नूनाम् }

(१६४) उकारान्तनपुंसकलिङ्गः “सुल्ल” शब्दः ।

प्र.	सुल्ल	सुल्लनी	सुल्लनि
सं.	हे सुल्ल	हे सुल्लनी	हे सुल्लनि
द्वि.	सुल्ल	सुल्लनी	सुल्लनि
तृ.	सुल्ला } सुल्लना }	सुल्लभ्याम् } सुल्लभ्याम् }	सुल्लभिः } सुल्लभिः }

SGDF

च.	सुल्वे } सुल्लने }	सुल्लभ्याम्	सुल्लभ्यः
प.	सुल्वः } सुल्लनः }	सुल्लभ्याम्	सुल्लभ्यः
ष.	सुल्वः } सुल्लनः }	सुल्लवोः } सुल्लनोः }	सुल्लाम् } सुल्लनाम् }
स.	सुल्लिव } सुल्लनि }	सुल्लवोः } सुल्लनोः }	सुल्लषु

पुंलिङ्गे एकारान्ताः, नपुंसकलिङ्गे इकारान्ता
भवन्ति ।

(१६५) इकारान्तनवंसकलिङ्गः “प्रेरि” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. प्रैरि प्ररिणि प्ररीणि

१. प्रकृष्टो राः यस्य तत्-प्ररि कुलम् । २. एच-
इग्नरस्वादेशो ।

तृ. प्ररिणा प्रराभ्याम् प्रराभिः
 स. प्ररिणि प्ररिणोः प्ररासु
 पुंलिङ्गे औकारान्ताः नपुंसके उकारान्ता भवन्ति ।
 (१६६) उकारान्तनपुंसकलिङ्गः “सुनु” शब्दः ।
 प्र. सं. द्वि. सुनु सुनुनी सुनूनि
 इत्यादि “मधु” (२४) शब्दवत् ।
 इत्यजन्तनपुंसकलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १० ॥
 अथ हलनपुंलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ ११ ॥
 (१६७) ककारान्तः पुंलिङ्गः “सर्वशक्” शब्दः
 प्र. सं. सर्वशक् सर्वशकौ सर्वशकः
 द्वि. सर्वशकम् सर्वशकौ सर्वशकः
 तृ. सर्वशका सर्वशशम्याम् सर्वशभिः
 स. सर्वशकि सर्वशकोः सर्वशक्षु
 स्त्रीलिङ्गेऽप्येवम् ।

(१६८) खकारान्तः पुलिङ्गः “चित्रलिख्” शब्दः ।
 प्र.सं. चित्रलिक् चित्रलिखौ चित्रलिखः
 चित्रलिख्याम् । चित्रलिखि । चित्रलिक्षु ।
 इत्यादि । श्लियामप्येवम् ॥

(१६९) चकारान्तः पुलिङ्गः “प्राज्ञ्” शब्दः ।
 प्र.सं. प्राङ् व्वा प्राञ्चौ प्राञ्चः
 द्वि. प्राञ्चम् प्राञ्चौ प्राञ्चः
 तृ. प्राचा प्राञ्च्याम् प्राञ्चिः
 च. प्राचे प्राञ्च्याम् प्राञ्च्यः
 प. प्राचः प्राञ्च्याम् प्राञ्च्यः
 ष. प्राचः प्राचोः प्राचाम्
 स. प्राचि प्राचोः प्राक्षु

एवं पराज्ञ् अपराज्ञ् अवाज्ञ् उपाज्ञ्
 इत्यादयः अकारपूर्वकाज्चुधात्वन्ताः ।

१. अनिदितां हल उपधायाः कृदिति ।
 कुत्वेन डः । २. अचः । चौ ।

(१७०) चकारान्तः पुलिङ्गः “प्रत्यज्ञ्” शब्दः ।
 प्र.सं. प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः
 द्वि. प्रत्यञ्चम् प्रत्यञ्चौ प्रतीचः
 तृ. प्रतीचा प्रत्यञ्च्याम् प्रत्यञ्चिः
 प्रतीचे, प्रतीचः, प्रतीचि, प्रत्यक्षु ।

एवं सम्यज्ञ् न्यज्ञ् व्यज्ञ् अध्यज्ञ् पर्यज्ञ्
 सध्यूज्ञ् विष्वद्यूज्ञ् देवद्यूज्ञ् अद्यूज्ञ् सर्वद्यूज्ञ्
 इत्यादयः इकारान्तपूर्वकाज्चुधात्वन्ताः ।

३. सम् + अञ्चति = सम्यज्ञ् । समः समिः ।
 ४. सह + अञ्चति = सध्यूज्ञ् । सहस्य सधिः । ५.
 विष्वक् + अञ्चति = विष्वद्यूज्ञ् । देवान् + अञ्चति = देव-
 द्यूज्ञ् । अदः + अञ्चति = अद्यूज्ञ् । सर्वानञ्चति = सर्व-
 द्यूज्ञ् । विष्वगदेवयोश्च देरद्यूज्ञतावप्रत्यये ।

(१७१) चकारान्तः पुलिङ्गः “अन्वञ्च्” शब्दः ।

प्र.सं.	अन्वङ्	अन्वञ्चौ	अन्वञ्चः
द्वि.	अन्वञ्चम्	अन्वञ्चौ	अनूचः
तृ.	अनूचा	अन्वग्न्याम्	अन्वग्निः ।

इत्यादि ।

एवं स्वञ्च् मृद्वञ्च् प्रभृतय उकारान्तपूर्वका-
ञ्चुधात्वन्ताः ।

(१७२) चकारान्तः पुलिङ्गः “उदञ्च्” शब्दः ।

प्र.सं.	उदङ्	उदञ्चौ	उदञ्चः
द्वि.	उदञ्चम्	उदञ्चौ	उदीचैः
तृ.	उदीचा	उदग्न्याम्	उदग्निः

इत्यादि ।

१. उद ईत् ।

(१७३) चकारान्तः पुलिङ्गः “तिर्यञ्च्” शब्दः । ६६

प्र.सं.	तिर्यङ्	तिर्यञ्चौ	तिर्यञ्चः
द्वि.	तिर्यञ्चम्	तिर्यञ्चौ	तिरश्चः
तृ.	तिरश्चा	तिर्यग्न्याम्	तिर्यग्निः

इत्यादि ।

१६९ प्रभृति १७३ पर्यन्ताः शब्दाः गत्य-
र्थकाञ्चुधात्वन्ताः । पूजार्थकाञ्चुधात्वन्तास्तु अनु-
पदं (१७४) द्रष्टव्याः ।

(१७४) चकारान्तः पुलिङ्गः “[पूजार्थकाञ्चुधात्वन्तः]
“प्राञ्च्” शब्दः ।

प्र.सं.	प्राङ्	प्राञ्चौ	प्राञ्चः
द्वि.	प्राञ्चम्	प्राञ्चौ	प्राञ्चैः

२. तिरसस्तिर्थलोपे । ३. नाञ्चेः पूजायाम् ।

SGDF

तृ.	प्राज्ञा	प्राङ्म्याम्	प्राङ्मिः
च.	प्राज्ञे	प्राङ्म्याम्	प्राङ्म्यः
प.	प्राज्ञः	प्राङ्म्याम्	प्राङ्म्यः
ष.	प्राज्ञः	प्राज्ञोः	प्राज्ञाम्
स.	प्राज्ञिच	प्राज्ञोः	<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: space-between;"> <div style="flex: 1;"> <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्म्याम्</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्मिः</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्म्यः</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्मिः</div> </div> <div style="flex: 1; text-align: right; padding-right: 10px;"> <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्म्याम्</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्मिः</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्म्यः</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">प्राङ्मिः</div> </div> </div> </div> </div>

एवं १६९ प्रभृति १७३ पर्यन्ताः शब्दाः ।

(१७५) चकारान्तः पुंलिङ्गः “सुवृद्धच्” शब्दः ।

प्र.सं.	सुवृद्धै-इ	सुवृश्वौ	सुवृश्वः
द्वि.	सुवृश्वम्	सुवृश्वौ	सुवृश्वः
तृ.	सुवृश्वा	सुवृद्ध्याम्	सुवृद्धिः
स.	सुवृश्वि	सुवृश्वोः	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">सुवृद्धत्सु</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">सुवृद्धसु</div> </div>

१. वश्वेति षत्वम् ।

प्र.सं.	प्राद्	प्राच्छौ	प्राच्छः
द्वि.	प्राच्छम्	प्राच्छौ	प्राच्छः
तृ.	प्राच्छा	प्राङ्म्याम्	प्राङ्मिः
स.	प्राच्छिं	प्राच्छोः	प्राटसु

(१७७) जकारान्तः पुंलिङ्गः “राज्” शब्दः ।

प्र.सं.	राट्-इ	राजौ	राजः
द्वि.	राजम्	राजौ	राजः
तृ.	राजा	राङ्म्याम्	राङ्मिः
च.	राजे	राङ्म्याम्	राङ्म्यः
प.	राजः	राङ्म्याम्	राङ्म्यः
ष.	राजः	राजोः	राजाम्
स.	राजि	राजोः	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">राटसु</div> <div style="border-right: 1px solid black; padding-right: 5px;">राटसु</div> </div>

एवं विश्वसृज् परित्राज् संराज् इत्यादयः ।

(१७८) जकारान्तः पुलिङ्गो “भृज्” शब्दः ।

प्र.सं.	भृट्-इ	भृजौ	भृजः
द्वि.	भृजम्	भृजौ	भृजः
तृ.	भृजा	भृद्भ्याम्	भृद्भिः
स.	भृजि	भृजोः	भृट्सु

(१७९) जकारान्तः पुलिङ्गो “विभ्राज्” शब्दः ।

प्र.सं.	विभ्राक्	विभ्राजौ	विभ्राजः
	विभ्राट्		
द्वि.	विभ्राजम्	विभ्राजौ	विभ्राजः
तृ.	विभ्राजा	विभ्राग्भ्याम्	विभ्राग्भिः
		विभ्राद्भ्याम्	विभ्राद्भिः
स.	विभ्राजे	विभ्राग्भ्याम्	विभ्राग्भ्यः
		विभ्राद्भ्याम्	विभ्राद्भ्यः

१. तौदादिकोऽयम् । २. स्कोः संयोगाद्यो-
रन्ते च ।

प.	विभ्राजः	विभ्राग्भ्याम्	विभ्राग्भ्यः
		विभ्राद्भ्याम्	विभ्राद्भ्यः
ष.	विभ्राजः	विभ्राजोः	विभ्राजाम्
स.	विभ्राजि	विभ्राजोः	विभ्राक्षु विभ्राद्सु

(१८०) जकारान्तः पुलिङ्गो “युजू” शब्दः ।

प्र.सं.	युड्	युजौ	युजः
द्वि.	युज्जम्	युजौ	युजः
तृ.	युजा	युग्भ्याम्	युग्भिः
स.	युजि	युजोः	युक्षु

शर्वं “भिषज्” (२८) शब्दवत् ।

३. युजेरसमासे । युजिर् योग इत्यस्मान्निष्प-
न्नस्य एवं रूपम् । युज समाधावित्यस्य, समस्तस्य च
सर्वं “भिषज्” (२८) शब्दवत् ।

(१८१) जकारान्तः पुलिङ्गः “विश्वराज्” शब्दः ।

विश्वराट् } विश्वराजौ विश्वराजः
विश्वराढ् } विश्वराजौ विश्वराजः

द्वि. विश्वराजम् विश्वराजौ विश्वराजः
तृ. विश्वराजा विश्वराढ्भ्याम् विश्वराढ्भिः
च. विश्वराजे विश्वराढ्भ्याम् विश्वराढ्भ्यः
प. विश्वराजः विश्वराढ्भ्याम् विश्वराढ्भ्यः
ष. विश्वराजः विश्वराजाः विश्वराजाम्
स. विश्वराजि विश्वराजोः विश्वराट्सु

(१८२) णकारान्तः पुलिङ्गः “सुगण्” शब्दः ।

प्र.सं. सुगण् सुगणौ सुगणः
द्वि. सुगणम् सुगणौ सुगणः
तृ. सुगणा सुगण्भ्याम् सुगण्भिः

१. विश्वस्य वसुराटोः ।

स. सुगणि सुगणोः { सुगण्टसु
सुगण्ठसु
सुगण्सु

स्त्रियामप्येवम् ।

(१८३) थकारान्तः पुलिङ्गः “अग्निमथ्” शब्दः ।

प्र.सं. अग्निमत् } अग्निमथौ अग्निमथः
अग्निमद् }
द्वि. अग्निमथम् अग्निमथौ अग्निमथः
तृ. अग्निमथा अग्निमद्याम् अग्निमद्धिः
स. अग्निमथि अग्निमथौः अग्निमत्सु

(१८४) दकारान्तः पुलिङ्गः “सुपाद्” शब्दः ।

प्र.सं. सुपात् } सुपादौ सुपादः
सुपाद् }
सुपादौ सुपादः

मल्लन्तपुलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १२ ॥

SGDF

द्वि.	सुपादम्	सुपादौ	सुपदः
तृ.	सुपदा	सुपाद्धयम्	सुपाद्धिः
स.	सुपदि	सुपदोः	सुपात्सु
एवं स्थियामपि ।			
	(१८५) धकारान्तः पुंलिङ्गः “बुध्” शब्दः ।		
प्र.सं.	भुतैः	बुधौ	बुधः
द्वि.	बुधम्	बुधौ	बुधः
तृ.	बुधा	भुद्धयम्	भुद्धिः
च.	बुधे	भुद्धयम्	भुद्धयः
प.	बुधः	भुद्धयम्	भुद्धयः
ष.	बुधः	बुधोः	बुधाम्
स.	बुधि	बुधोः	भुत्सु
स्थियामप्येवम् ।			

१. पादः पत् । २. एकाचो वशा भष्ट
झषन्तस्य स्व्योः ।

(१८६) नकारान्तः पुंलिङ्गः “प्रतिदिवन्” शब्दः ।	६
प्र. प्रतिदिवा	प्रतिदिवानौ
सं. हे प्रतिदिवन्	हे प्रतिदिवानौ
द्वि. प्रतिदिवानम्	प्रतिदिवानौ
तृ. प्रतिदीवा	प्रतिदिवभ्याम्
च. प्रतिदीवि	प्रतिदिवभ्याम्
प. प्रतिदीवः	प्रतिदिवभ्याम्
ष. प्रतिदीवः	प्रतिदीवोः
स. प्रतिदीवि	प्रतिदीवोः
	(१८७) नकारान्तः पुंलिङ्गः “पूषन्” शब्दः ।
प्र. पूर्णा	पूर्णो
सं. हे पूषन्	हे पूर्णो

३. हलिच । ४. सौच ।

द्वि.	पूषगम्	पूषणौ	पूषणः
तृ.	पूषणा	पूषभ्याम्	पूषभिः
च.	पूषणे	पूषभ्याम्	पूषभ्यः
प.	पूषणः	पूषभ्याम्	पूषभ्यः
ष.	पूषणः	पूषणोः	पूषणाम्
स.	पूषणि } पूषणि }	पूषणोः	पूषसु

एवम् अर्थमन् ।

(१८८) नकारान्तः पुंलिङ्गो “वृत्रहन्” शब्दः ।

प्र.	वृत्रहा	वृत्रहणौ	वृत्रहणः
सं.	हे वृत्रहन्	हे वृत्रहणौ	हे वृत्रहणः
द्वि.	वृत्रहणम्	वृत्रहणौ	वृत्रहणः
तृ.	वृत्रहा	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभिः

१. हो हन्तेर्जिप्तेयु ।

च.	वृत्रभै	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभ्यः
प.	वृत्रभः	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभ्यः
ष.	वृत्रभः	वृत्रभौः	वृत्रभाम्
स.	वृत्रभि } वृत्रहणि }	वृत्रभौः	वृत्रहसु

एवं ब्रह्महन् भ्रूणहन् इत्यादयः ।

(१८९) नकारान्तः पुंलिङ्गः “श्वन्” शब्दः ।

प्र.	श्वा	श्वानौ	श्वानः
सं.	हे श्वन्	हे श्वानौ	हे श्वानः
द्वि.	श्वानम्	श्वानौ	शुनैः
तृ.	शुना	श्वभ्याम्	श्वभिः
च.	शुने	श्वभ्याम्	श्वभ्यः
प.	शुनः	श्वभ्याम्	श्वभ्यः

२. श्वयुवमधोनामतद्विते ।

SGDE

ष.	शुनः	शुनोः	शुनाम्
स.	शुनि	शुनोः	श्वसु
(१९०) नकारान्तः पुंलिङ्गो “युवन्” शब्दः ।			
प्र.	युवा	युवानौ	युवानः
सं.	हे युवन्	हे युवानौ	हे युवानः
द्वि.	युवानम्	युवानौ	यूनः
त्रु.	यूना	युवभ्याम्	युवभिः
च.	यूने	युवभ्याम्	युवभ्यः
प.	यूनः	युवभ्याम्	युवभ्यः
ष.	यूनः	यूनोः	यूनाम्
स.	यूनि	यूनोः	युवसु
(१९१) नकारान्तः पुंलिङ्गो “मधवन्” शब्दः ।			
प्र.	मधवा	मधवानौ	मधवानः
सं.	हे मधवन्	हे मधवानौ	हे मधवानः
द्वि.	मधवानम्	मधवानौ	मधोनः

त्र.	मधोना	मधवभ्याम्	मधवभिः
च.	मधोने	मधवभ्याम्	मधवभ्यः
प.	मधोनः	मधवभ्याम्	मधवभ्यः
ष.	मधोनः	मधोनोः	मधोनाम्
स.	मधोनि	मधोनोः	मधवसु
(१९२) नकारान्तः पुंलिङ्गः “अर्वन्” शब्दः ।			
प्र.	अर्वा	अर्वन्तौ	अर्वन्तः
सं.	हे अर्वन्	हे अर्वन्तौ	हे अर्वन्तः
द्वि.	अर्वन्तम्	अर्वन्तौ	अर्वतः
त्रु.	अर्वता	अर्वद्वयाम्	अर्वद्विः

इत्यादि प्रथमैकवचनं विना सर्व “धीमत्”

(३०) शब्दवत् । “अर्नवन्” शब्दस्तु आत्मन्

(३५) शब्दवत् ।

(१९३) नकारान्तः पुलिङ्गः “पथिन्” शब्दः ।

प्र.	पैन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः
सं.	हे पथिन्	हे पन्थानौ	हे पन्थानः
द्वि.	पन्थानम्	पन्थानौ	पथैः
तृ.	पथा	पथिभ्याम्	पथिभिः
च.	पथे	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
प.	पथः	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
ष.	पथः	पथोः	पथाम्
स.	पथि	पथोः	पथिषु

एवं मथिन् । स्थियां सुपथी नगरी ।

१. पथिमथृभुक्षामात् । इतोऽत्सर्वनामस्थाने । थोन्थः ।
२. भस्य टेलोंपः ।

(१९४) नकारान्तः पुलिङ्गः “ऋभुक्षिन्” शब्दः ।

प्र.	ऋभुक्षाः	ऋभुक्षानौ	ऋभुक्षाणः
सं.	हे ऋभुक्षिन्	हे ऋभुक्षाणौ	हे ऋभुक्षाणः
द्वि.	ऋभुक्षाणम्	ऋभुक्षानौ	ऋभुक्षः
तृ.	ऋभुक्षा	ऋभुक्षिभ्याम्	ऋभुक्षिभिः
च.	ऋभुक्षे	ऋभुक्षिभ्याम्	ऋभुक्षिभ्यः
प.	ऋभुक्षः	ऋभुक्षिभ्याम्	ऋभुक्षिभ्यः
ष.	ऋभुक्षः	ऋभुक्षोः	ऋभुक्षाम्
स.	ऋभुक्षि	ऋभुक्षोः	ऋभुक्षिषु

स्थियाम् अनृभुक्षी सेना ।

(१९५) नकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानो नित्यं बहुवचनः
“पञ्चन्” शब्दः ।

प्र. पञ्चे । द्वि. पञ्चे । तृ. पञ्चभिः । च.
पञ्चभ्यः । प. पञ्चभ्यः । ष. पञ्चानाम् । स.
पञ्चसु ।

एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः, एकादशन्
प्रभृति अष्टादशन् पर्यन्ताश्च शब्दाः ।

(१९६) नकारान्तः पुंलिङ्गः त्रिषु लिङ्गेषु समानो नित्यं
बहुवचनः “अष्टन्” शब्दः ।

प्र. अैष्टौ } द्वि. अष्टौ } तृ. अष्टाभिः }
अष्ट } अष्ट } अष्टभिः }
अष्ट } अष्ट } अष्टभिः }

१. षण्ठान्ता षट् । षड्भ्यो लुक् । २. नोप-
धायाः । ३. अष्टन आ विभक्तौ । अष्टाभ्य औश् ।

च. अष्टाभ्यः } प. अष्टाभ्यः } ष. अष्टानाम्
अष्टभ्यः } अष्टभ्यः }
स. अष्टासु }
अष्टसु }

(१९७) मकारान्तः पुंलिङ्गः “प्रशाम्” शब्दः ।

प्र. सं. प्रशान्ते	प्रशामौ	प्रशामः
द्वि. प्रशामम्	प्रशामौ	प्रशामः
तृ. प्रशामा	प्रशान्भ्याम्	प्रशान्भिः
च. प्रशामे	प्रशान्भ्याम्	प्रशान्भ्यः
प. प्रशामः	प्रशान्भ्याम्	प्रशान्भ्यः
ष. प्रशामः	प्रशामौ	प्रशामाम्
स. प्रशामि	प्रशामौ	प्रशान्सु

एवं स्त्रियामपि ।

४. मो नो धातोः ।

SGDF

(१९८) रेफान्तः पुलिङ्गः नित्यं बहुवचनः

“ चतुर् ” शब्दः ।

प्र. चत्वारः । द्वि. चतुरः । तृ. चतुर्भिः । च. चतुर्भ्यः । प. चतुर्भ्यः । ष. चतुर्णाम् । स. चतुर्षु ।

(१९९) लकारान्तः पुलिङ्गः “ कमल् ” शब्दः ।

प्र.सं. कमल्	कमलौ	कमलः
द्वि. कमलम्	कमलौ	कमलः
तृ. कमला	कमलभ्याम्	कमलिमः
स. कमलि	कमलोः	कमल्पु

(२००) वकारान्तः पुलिङ्गः “ सुदिव् ” शब्दः ।

प्र.सं. सुैद्योः	सुदिवो	सुदिवः
द्वि. सुदिवम्	सुदिवौ	सुदिवः

१. चतुरन्हुहोरामुदात्तः । २. षट्चतुर्भ्यश्च ।
३. दिव औत् ।

तृ. सुदिवा	सुदुभ्याम्	सुदुभिः
च. सुदिवे	सुदुभ्याम्	सुदुभ्यः
प. सुदिवः	सुदुभ्याम्	सुदुभ्यः
ष. सुदिवः	सुदिवोः	सुदिवाम्
स. सुदिवि	सुदिवोः	सुदुषु

(२०१) शकारान्तः पुलिङ्गो “ नश् ” शब्दः ।

प्र.सं. नैक् } नट् }	नशौ	नशः
द्वि. नशम्	नशौ	नशः
तृ. नशा	{ नभ्याम् (नड्भ्याम्	नभिः नडभिः
च. नशे	{ नभ्याम् (नड्भ्याम्	नभ्यः नडभ्यः

४. दिव उत् । ५. नशेवा ।

प. नशः	(नभ्याम् (नद्भ्याम्	नभ्यः नद्भ्यः
ष. नशः	नशोः	नशाम्
स. नशि	नशोः	(नशु (नद्सु
(२०२) षकारान्तः पुलिङ्गः “चिकीर्ष” शब्दः ।		
प्र.सं. चिकीः	चिकीर्षै	चिकीर्षः
द्वि. चिकीर्षम्	चिकीर्षै	चिकीर्षः
तृ. चिकीर्षा	चिकीर्ष्याम्	चिकीर्षिः
स. चिकीर्षि	चिकीर्षोः	चिकीर्षु
(२०३) षकारान्तः पुलिङ्गः “दधृष्” शब्दः ।		
प्र.सं. दधृक्	दधृषौ	दधृषः

१. रात्नस्य ।

द्वि.	दधृषम्	दधृषौ	दधृषः
तृ.	दधृषा	दधृष्याम्	दधृषिभिः
स.	दधृषि	दधृषाः	दधृषु
(२०४) षकारान्तः पुलिङ्गः “पिपठिष्” शब्दः ।			
प्र.सं. पिपैठीः	पिपठिषौ	पिपठिषः	
द्वि. पिपठिषम्	पिपठिषौ	पिपठिषः	
तृ. पिपठिषा	पिपठीर्याम्	पिपठीभिः	
स. पिपठिषि	पिपठिषोः	पिपठीष्य	
(२०५) षकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानः नियं बहुवचनः “षष्” शब्दः ।			

प्र. षट् । द्वि. षट् । तृ. षट्भिः । च.
षट्भ्यः । प. षट्भ्यः । ष. षण्णीम् । स.
षट्सु ।

SCDF

Sri Gargeshwari Digital Foundation

२. वर्णवपधाया दीर्घ इकः । ३. षट्चतुर्भ्यश्च ।

(२०६) सकारान्तः पुंलिङ्गः “दोष्” शब्दः ।

प्र.सं. दोः	दोषौ	दोषः
द्वि. दोषम्	दोषौ	दोषः {दोष्णः}
तृ. दोषा } दोष्णा }	दोम्याम् } दोषभ्याम् }	दोर्भिः } दोषभिः }
च. दोषे } दोष्णे }	दोम्याम् } दोषभ्याम् }	दोम्यः } दोषभ्यः }
प. दोषः } दोष्णः }	दोम्याम् } दोषभ्याम् }	दोम्यः } दोषभ्यः }
प्र. दोषः } दोष्णः }	दोषोः } दोष्णोः }	दोषाम् } दोष्णाम् }

१. पहचिति दोषशब्दस्य दोषज्ञदेशः ।

स. दोषि }
दोषिण }
दोषणि }

दोषोः }
दोष्णोः }
दोषसु }

(२०७) सकारान्तः पुंलिङ्गः “पुंस्” शब्दः ।

प्र. पुमान्	पुमांसौ	पुमांसः
सं. हे पुमन्	हे पुमांसौ	हे पुमांसः
द्वि. पुमांसम्	पुमांसौ	पुंसः
तृ. पुंसा	पुंभ्याम्	पुंभिः
च. पुंसे	पुंभ्याम्	पुंभ्यः
प. पुंसः	पुंभ्याम्	पुंभ्यः
ष. पुंसः	पुंसोः	पुंसाम्
स. पुंसि	पुंसोः	पुंसु

श्लन्त्युंलिङ्गविशेषशब्दः ॥ २२ ॥

२. पुंसोऽसुङ् । उगिदचामिति तुम् । सान्तमहत

इति दीर्घः ।

(२०८) सकारान्तः पुलिङ्गः “स्नास्” शब्दः ।

प्र.सं. स्नैत्	स्नसौ	स्नसः
द्वि. इसम्	स्नसौ	स्नसः
तृ. स्नसा	स्नद्धयाम्	स्नद्धिः
स. स्नसि	स्नसोः	स्नत्सु

एवं ध्वस् । ध्वत् ध्वसौ । ध्वसा ध्वद्याम् ।

ध्वत्सु । इत्यादि ।

(२०९) सकारान्तः पुलिङ्गः “उशनस्” शब्दः ।

प्र. उशना	उशनसौ	उशनसः
हे उशननै		
सं. हे उशनः	हे उशनसौ	हे उशनसः

शेषं “वेधस्” (४१) शब्दवत् ।

१. वसुस्नंसुध्वंस्वनहुहां दः । २. अस्य
संबुद्धौ वाऽनद्ध् नलोपश्च वा वाच्यः ।

(२१०) सकारान्तः पुलिङ्गः “अनेहस्” शब्दः ।

प्र. अनेहा	अनेहसौ	अनेहसः
सं. हे अनेहः	हे अनेहसौ	हे अनेहसः

शेषं “वेधस्” (४१) शब्दवत् ।

(२११) हकारान्तः पुलिङ्गः “दुह्” शब्दः

प्र.सं. धुक्-ग्	दुहौ	दुहः
द्वि. दुहम्	दुहौ	दुहः
तृ. दुहा	धुम्भ्याम्	धुम्भिः
स. दुहि	दुहोः	धुक्षु

३. दादेर्घातोर्घः । एकाचो बशो भष् झष-
न्तस्य स्धवोः ।

SGDF

(२१२) हकारान्तः पुलिङ्गो “मुहू” शब्दः ।

प्र. सं.	ध्रुक् } ध्रुद् }	द्रुहौ	द्रुहः
द्वि.	द्रुहम्	द्रुहौ	द्रुहः
तृ.	द्रुहा	{ध्रुम्याम् ध्रुद्भ्याम्	ध्रुभिः ध्रुद्भिः
च.	द्रुहे	{ध्रुम्याम् ध्रुद्भ्याम्	ध्रुम्यः ध्रुद्भ्यः
प.	द्रुहः	{ध्रुम्याम् ध्रुद्भ्याम्	ध्रुम्यः ध्रुद्भ्यः
ष.	द्रुहः	द्रुहोः	द्रुहाम्
स.	द्रुहि	द्रुहोः	{ध्रुक्षु ध्रुद्सु

१. वा द्रुहमुहण्हणिहाम् ।

(२१३) हकारान्तः पुलिङ्गो “विश्ववाह्” शब्दः ।

प्र.सं.	विश्ववाद्	विश्ववाहौ	विश्ववाहः
द्वि.	विश्ववाहम्	विश्ववाहौ	विश्वौहैः
तृ.	विश्वौहा	विश्ववाद्भ्याम्	विश्ववाद्भिः
च.	विश्वौहे	विश्ववाद्भ्याम्	विश्ववाद्भ्यः
प.	विश्वौहः	विश्ववाद्भ्याम्	विश्ववाद्भ्यः
ष.	विश्वौहः	विश्वौहोः	विश्वौहाम्
स.	विश्वौहि	विश्वौहोः	विश्ववाद्सु

एवं हव्यवाह् भारवाह् भूवाह् इत्यादयो वा-
हन्ताः । भूवाद्छब्दस्य तु भूहः । भूहा । भूवा-
द्भ्याम् । भूहे । भूहः । भूहोः । भूहाम् ।
भूहि । इत्यादि ।

स्त्रियामप्येवम् ।

२. वा ह उद् । सम्प्रसारणाच्च ।

लक्ष्मीपुंजविश्ववाहः ॥ १९ ॥

SGDF

(२१४) हकारान्तः पुलिङ्गः “तुरासाह” शब्दः ।

प्र. सं. तुराषाद्-इ तुरासाहौ तुरासाहः
 द्वि. तुरासाहम् तुरासाहौ तुरासाहः
 तृ. तुरासाहा तुराषाद्भ्याम् तुराषाद्भिः
 स. तुरासाहि तुरासाहोः तुराषाद्सु

(२१५) हकारान्तः पुलिङ्गः “अनहुह्” शब्दः ।

प्र. अैनद्वान् अनद्वाहौ अनद्वाहः
 सं. हे अैनद्वन् हे अनद्वाहौ हे अनद्वाहः
 द्वि. अनद्वाहम् अनद्वाहौ अनद्वुहः

१. सहेः साडः सः । २. चतुरनहुहोरा-
 मुदात्तः । सावनहुहः । ३. अम्सद्वुम्द्रौ ।

तृ.	अनद्वुहा	अनद्वुद्ध्याम्	अनद्वुद्धिः
च.	अनद्वुहे	अनद्वुद्ध्याम्	अनद्वुद्धयः
प.	अनद्वुहः	अनद्वुद्ध्याम्	अनद्वुद्धयः
ष.	अनद्वुहः	अनद्वुहोः	अनद्वुहाम्
स.	अनद्वुहि	अनद्वुहोः	अनद्वुत्तु

इति हलन्तपुलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ ११ ॥

४. वसुस्तम्भिति दः ।

SGDF

अथ हलन्तस्त्रीलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १२ ॥

(२१६) अञ्चुधात्वन्ताः १६७ प्रभृति १७४
पर्यन्ताः चकारान्तशब्दाः स्त्रीलिङ्गे ईकारान्ता
भवन्ति । तद्यथा—

प्राची प्रतीची उदीची अनूची तिरश्ची इत्यादि
“गौरा” (१४) शब्दवत् ।

(२१७) नकारान्तः “वहुराजन्” शब्दः, स्थियाम्

(१) वहुराजा वहुराजानौ वहुराजानः
इत्यादि “राजन्” (३४) शब्दवत् ।

(२) वहुराजी वहुराज्यौ वहुराज्यः
इत्यादि “गौरी” (१४) शब्दवत् ।

(३) वहुराजा वहुराजै वहुराजाः

इत्यादि “रमा” (१२) शब्दवत्त्वं
रूपाणि ।

(२१८) पकारान्तः स्त्रीलिङ्गः नित्यं वहुवचनः “अप्”
शब्दः ।

प्र. आपैः । द्वि. अपः । तृ. अद्विः ।
च. अद्वयः । प. अद्वयः । ष. अपाम् ।
स. अप्सु ।

(२१९) रेकान्तः स्त्रीलिङ्गः “चतुर्” शब्दः ।

प्र. चतस्रः । द्वि. चतस्रः । तृ. चतस्रमिः ।
च. चतस्रम्यः । प. चतस्रम्यः । ष. चत-
स्रणाम् । स. चतस्रषु ।

१. अप्तुर् इति दीर्घः । २. अपो भिः ।

SGDF

बल्लभस्त्रीलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १२ ॥

१२

१२

(२२०) रेकान्तः स्त्रीलिङ्गो “द्वार” शब्दः ।

प्र.सं.	द्वा:	द्वारौ	द्वारः
द्वि.	द्वारम्	द्वारौ	द्वारः
तृ.	द्वारा	द्वार्भ्याम्	द्वार्भिः
स.	द्वारि	द्वारोः	द्वार्षु

(२२१) लकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “कमल्” शब्दः ।

पुं (१९९) वर् ।

(२२२) शकारान्तः स्त्रीलिङ्गो “घृतस्पृश्” शब्दः ।
“दिश्” (२४) शब्दवत् ।

एवं स्पृश् शब्दः । पुंलिङ्गेऽप्येवम् ।

(२२३) षकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “सजुष्” शब्दः ।

प्र.सं.	सजूः	सजुषो	सजुषः
---------	------	-------	-------

१. स्पृशोऽनुदके किन् । २. ससजुषो रुः ।

द्वि. सजुषम् सजुषौ सजुषः ०

तृ.	सजुषा	सजूभ्याम्	सजूर्भिः
स.	सजुषि	सजुषोः	सजूर्षु

(२२४) सकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “आशिष्” शब्दः ।

प्र.सं.	आशीः	आशिषौ	आशिषः
द्वि.	आशिषम्	आशिषौ	आशिषः
तृ.	आशिषा	आशीभ्याम्	आशीर्भिः
स.	आशिषि	आशिषोः	आशीर्षु

(२२५) हकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “उपानह्” शब्दः ।

प्र.सं.	उपीनत्	उपानहौ	उपानहः
द्वि.	उपानहम्	उपानहौ	उपानहः

SGDF

१. नहो धः ।

तृ. उपानहा उपानद्धयाम् उपानद्धिः

स. उपानहि उपानहोः उपानत्सु

(२२६) हकारान्तः स्त्रीलिङ्गः “ उष्णिह् ” शब्दः ।

प्र.सं. उष्णिक् उष्णिहौ उष्णिहः

द्वि. उष्णिहम् उष्णिहौ उष्णिहः

तृ. उष्णिहा उष्णिगम्याम् उष्णिग्मिः

स. उष्णिहि उष्णिहोः उष्णिक्षु

इति हृन्तस्त्रीलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १२ ॥

अथ हृन्तनपुंसकलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १३ ॥

१. क्रत्विगत्यादिना किन् । कुत्वम् ।

(२२७) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ प्राज्ञच् शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. प्राक् प्राची प्राञ्चि

शेषं पुं (१६९) वर् । एवं तत्रोत्ताः शब्दाः ।

(२२८) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ प्रत्यञ्च् ” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. प्रत्यक् प्रतीची प्रत्यञ्चि

शेषं पुं (१७०) वर् ।

(२२९) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ अन्वञ्च् ” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. अन्वक् अनूची अन्वञ्चि

शेषं पुं (१७१) वर् ।

(२३०) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ उदञ्च् ” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. उदक् उदीची उदञ्चि

शेषं पुं (१७२) वर् ।

SGDF

(२३१) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “तिर्यज्ज्ञ” शब्दः ।

प्र. सं. द्वि. तिर्यक् तिरश्ची तिर्यन्त्रि
शेषं पुं (१७३) वत् ।

(२३२) चकारान्तनपुंसकलिङ्गः “गवाज्ज्ञ” शब्दः ।

प्रथमा.

एकवचनम्—गवाक् गवाग् गोअक् गोअग् गोक्
गोग् गवाड् गोअड् गोड् ।

द्विवचनम्—गोची गवाच्ची गोअच्ची गोञ्ची ॥

बहुवचनम्—गवाच्चि गोअच्चि गोञ्चिः ॥ १६ ॥

द्वितीया प्रथमावत् ॥ १६ ॥

तृतीया.

एकवचनम्—गोचा गवाच्चा गोअच्चा गोञ्चा ॥

द्विवचनम्—गवाग्-भ्याम् गोअग्-भ्याम् गोग्-भ्याम्

गवाड्-भ्याम् गोअड्-भ्याम् गोड्-भ्याम् ॥

बहुवचनम्—गवाभिः गोअभिः गोग्भिः गवा-
डभिः गोअडभिः गोड्भिः ॥ १६ ॥

चतुर्थी.

एकवचनम्—गोचे गवाच्चे गोअच्चे गोञ्चे ॥

द्विवचनम्—तृतीयाद्विवचनर्वत् ॥

बहुवचनम्—गवाग्-भ्यः गोअग्-भ्यः गोग्-भ्यः

गवाड्-भ्यः गोअड्-भ्यः गोड्-भ्यः ॥ १६ ॥

पञ्चमी.

एकवचनम्—गोचः गवाच्चः गोअच्चः गोञ्चः ॥

द्विवचनम्—तृतीयाद्विवचनर्वत् ॥

बहुवचनम्—चतुर्थीबहुवचनर्वत् ॥ १६ ॥

षष्ठी.

एकवचनम्—पञ्चम्येकवचनवर्त् ॥

द्विवचनम्—गोचोः गवाच्चोः गोअच्चोः
गोऽच्चोः ॥

बहुवचनम्—गोचाम् गवाच्चाम् गोअच्चाम् गो-
च्चाम् ॥ १२ ॥

सप्तमी.

एकवचनम्—गोचि गवाच्चि गोअच्चि गोऽच्चि ॥

द्विवचनम्—षष्ठीद्विवचनवर्त् ॥

बहुवचनम्—गवाक्षु गोअक्षु गोक्षु गवाङ्क्षु
गोअङ्क्षु गोङ्क्षु गवाङ्क्षु गोअङ्क्षु
गोङ्क्षु ॥ १७ ॥

* सर्व मिलिता १०९ रूपाणि ॥

(२३३) जकारान्तनपुंसकलिङ्गः “खन्ज्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि.	खन्	खञ्जी	खञ्जि
तृ.	खञ्जा	खन्म्याम्	खन्मि:
स.	खञ्जि	खञ्जोः	खन्सु

(२३४) जकारान्तनपुंसकलिङ्गः “ऊर्जे” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि.	ऊर्क्-ऊर्मा	ऊर्जी	ऊर्जि
तृ.	ऊर्जा	ऊर्म्याम्	ऊर्मि:
स.	ऊर्जि	ऊर्जोः	ऊर्क्षु

* गवाक्षुवदस्य रूपाणि कुवेऽर्चागतिभेदतः ।

असन्ध्यवद्धूर्वैरूपैर्नैवाधिकशतं मतम् ॥

स्वम्सुप्सु नव षड् भादौ षट्के स्युखीणि जश्शसोः ।

चत्वारि शेषे दशके रूपाणीति विभावय ॥

खन्जनपुंसकलिङ्गविशेषयाद्यः ॥ १८ ॥

(२३५) जकारान्तनयुंसकलिङ्गः “बहूर्जे” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. बहूर्जे बहूर्जी {बहूर्जि
बहूर्जी {बहूर्जि

(२३६) तकारान्तनयुंसकलिङ्गो “यकृत्” शब्दः ।

प्र.सं. यकृत् यकृती यकृन्ति

द्वि. यकृत् यकृती {यकानि
यकृती {यकृन्ति

त्रु. यका } यकभ्याम् } यकभिः
यकृता } यकृद्धयाम् } यकृद्धिः

च. यक्ते } यकभ्याम् } यकभ्यः
यकृते } यकृद्धयाम् } यकृद्धयः

१. बहूर्जि नुम्प्रतिषेधः ।
वर्णो वा नुम् ।

२. अन्त्यात्यू-

प. यक्तः } यकभ्याम् } यकभ्यः
यकृतः } यकृद्धयाम् } यकृद्धयः

ष. यक्तः } यकोः } यकाम्
यकृतः } यकृतोः } यकृताम्

स. यक्ति } यकोः } यकसु
यकृति } यकृतोः } यकृत्सु

एवं शकृत् ।

(२३७) नकारान्तनयुंसकलिङ्गः “अहन्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. अहः {अही
अहनी } अहानि

त्रु. अहा अहोभ्याम् अहोभिः

१. विभाषा डिश्योः । २. अहन् ।

SGDF

च. अहे अहोभ्याम् अहोभ्यः

प. अहः अहोभ्याम् अहोभ्यः

ष. अहः अहोः अहाम्

स. अहि } अहोः अहस्सु
अहनि }

(२३८) पकारान्तनपुंसकलिङ्गः “स्वप्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. स्वप्-व् स्वपी {स्वम्पि
स्वम्पि

तृ. स्वपा स्वद्वयाम् स्वद्विः

स. स्वपि स्वपोः स्वप्मु

एवं (४३) तमे शब्दे उदाहृताः शब्दाः ।

(२३९) रेफान्तः नपुंसकलिङ्गो “वार्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. वा: वारी वारि

तृ. वारा वार्म्याम् वार्मिः

स. वारि वारोः वार्षु

(२४०) रेफान्तः नपुंसकलिङ्गः “चतुर्” शब्दः ।

प्र. चत्वारि । द्वि. चत्वारि । तृ. चतुर्भिः ।

च. चतुर्भ्यः । प. चतुर्भ्यः । ष. चतुर्णाम् ।

स. चतुर्षु ।

(२४१) लकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “कमल्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. कमल् कमली कमलि

तृ. कमला कमलभ्याम् कमलभिः

स. कमलि कमलोः कमल्षु

अल्पनयनपुंसकलिङ्गविशेषयात् ॥ १०८ ॥

SGDF

Shri Gargeshwari Digital Foundation

(२४२) वकारातः नपुंसकलिङ्गः “सुद्यु” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. सुद्यु सुदिवी सुदिवि
शेषं पुं (२००) वत् ।

(२४३) शकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “घृतस्पृश” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. घृतस्पृक् घृतस्पृशी घृतस्पृशि
शेषं स्त्रीलिङ्गवत् (२२२) ।

(२४४) षकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “पिपठिष्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. पिपठीः पिपठिषी पिपठिषि ।
शेषं पुं (२०४) वत् ।

(२४५) सकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “विद्वस्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. विद्वत् विदुषी विद्रांसि
शेषं पुं (४३) वत् ।

(२४६) सकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “धनुस्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. धनुः धनुषी धनूषि
त्. धनुषा धनुर्म्याम् धनुर्भिः
स. धनुषि धनुषाः धनुष्पु

एवं चक्षुस् हविस् इत्यादयः ।

(२४७) हकारान्तः नपुंसकलिङ्गः “स्वनहुह्” शब्दः ।

प्र.सं.द्वि. स्वनहुत-द् स्वनहुही स्वनहुदांहि
शेषं “अनहुह्” (२१५) शब्दवत् ।

इति हलन्तनपुंसकलिङ्गविशेषशब्दाः ॥ १३ ॥

इति शब्दप्रकरणम् ॥ १ ॥

SGDF

। तात्त्वं गुणवत्तनम् ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ तात्त्वीयात्त्वात्त्वात्

बृहच्छब्दरूपावल्याम्

॥ द्वितीयो भागः ॥

॥ अथ संधिप्रकरणम् ॥

॥ संज्ञाप्रकरणम् ॥

१. अइउण् क्रिलक् एओङ् ऐओच् हयवरद् लण् बमड-
णनम् श्वभव् घठधष् जवगडदश् खफच्छठथचटतव् कपय्
शषसर् हल् ॥ इति माहेश्वराणि सूत्राणि, अण् अक् अच्
इत्यादिसंज्ञार्थानि ।

२. हलन्त्यम् । १ । ३ । ३ ॥

उपदेशो विद्यमानं अन्त्यं हलै इत्संज्ञं स्यात् । यथा—
अइउण् इत्यत्र ण् इत् । क्रिलक् इत्यत्र क् इत् । एवम् ॥

३. उपदेशोऽनुनासिक इत् । १ । ३ । २ ॥

उपदेशो विद्यमानः अनुनासिकः अज्वर्णः इत्संज्ञकः स्यात् ।
लण् इति सूत्रे लकारोपरि विद्यमानः अकारः अनेन सूत्रेण
इत्संज्ञको भवति ॥

४. मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः । १ । १ । ८ ॥

१. आद्यमुच्चारणमुपदेशः । धातुसूत्रगणोणादिवाक्यलिङ्गानुशासनम् ।
आगमप्रत्ययादेशा उपदेशाः प्रकीर्तिताः ॥ २. हल् व्यञ्जनम् ॥

मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णः अनुनासिकसंज्ञः स्यात् ।

५. आदिरन्त्येन सहेता । १ । १ । ७१ ॥

अन्त्येन ण् आदिना इद्वर्णेन सहितः अकारादिः आदिर्वर्णः
मध्यवर्तिनां वर्णानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् । यथा—अक् इति
अइउऋल् वर्णानां संज्ञा भवति । तथा र इति रल्योः संज्ञा ।
आदिरन्त्येनेति सूत्रेण लब्धाः संज्ञाः प्रत्याहारा इत्युच्यन्ते ।
प्रत्याहारेषु इत्संज्ञकवर्णानां ग्रहणं न भवति । प्रत्याहाराश्च च-
तुश्चत्वारिंशत् । ते यथा—पूर्वणकारेण एकः, अण् ॥ क-
कारेण त्रयः, अक् इक् उक् ॥ उकारेण एकः, एड् ॥ चका-
रेण चत्वारः, अच् इच् एच् एच् ॥ टकारेण एकः, अट् ॥
परेण णकारेण त्रयः, अण् इण् यण् ॥ मकारेण चत्वारः, अम्
यम् अम् इम् ॥ बकारेण एकः, यब् ॥ षकारेण द्वौ, झष्
भष् ॥ शकारेण षट्, अश् हश् वश् झश् जश् बश् ॥ वकारेण
एकः, छव् ॥ यकारेण पञ्च, यय् मय् झय् खय् चय् ॥ रेफेण
पञ्च, यर् झर् खर् चर् शर् ॥ लकारेण षट्, अल् हल् वल्
रल् झल् शल् ॥ अकारेण एकः र । इति ॥

६. ऊकालोऽज्ञस्वदीर्घपुतः । १ । २ । २७ ॥

१. स्यादेको उन्नणवैः वेण द्वौ त्रय इह कणाभ्याम् । चत्वारश्च
चमाभ्यां पञ्च यराभ्यां शलाभ्यां षट् ॥

SGDF

उथे उथे उरथे वः । वां काल इव कालो यस्य सोऽच्
कमाद्भूस्वदीर्घपुतसंज्ञः स्यात् । उ इत्ययम् एकमात्रो वर्णः
ह्रस्वः । ऊ इत्ययं द्विमात्रो वर्णः दीर्घः । उ॒३ इति त्रिमात्रो
वर्णः पुतः । एवम् अ इत्यादीनामपि द्रष्टव्यम् । चक्षुर्निमेषस्य
यावान्कालः स मात्रासंज्ञकः ।

७. तुल्यास्यप्रयत्रं सर्वणम् । १ । १ । ९ ॥

ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्रश्च इत्येतद्वयं यस्य येन तुल्यं
तन्मिथः सर्वणसंज्ञं स्यात् । स्थानानि तु— अकुहविसर्जनी-
यानां कण्ठः । इच्युयशानां तालु । क्रद्गुरषाणां मूर्धा । लृतुल-
सानां दन्ताः । उपूपध्वानीयानामोष्टौ । अमड्णनानां नासि-
का च । एदैतोः कण्ठतालु । ओदैतोः कण्ठोष्टम् । वक्तरस्य
दन्तोष्टम् । जिहामूलीयस्य जिहामूलम् । नासिका अतुरस्वा-
रस्य ।

प्रयत्रो द्विधा—आभ्यन्तरो वाह्यश्च ।

आभ्यन्तरश्चतुर्धा — स्पृष्टेष्टस्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् । तत्र
स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम् । ईषत्स्पृष्टमन्तःस्थानाम् । विवृतमूष्म-
णां स्वराणां च । हस्तस्य अवर्णस्य प्रयोगे संवृतम् । प्रक्रि-
यादशयां तु विवृतमेव ।

वाह्यप्रयत्रविवेकः सिद्धान्तकौमुद्या अवगन्तव्यः ।

९. पुतस्यायं सङ्केतः ॥

कादयो मावसानाः स्पर्शाः । यरलवा अन्तःस्थाः । शषस-
हा ऊष्माणः । अचः स्वराः । ४ क ४ प इति कपाभ्यां प्रा-
गर्धविसर्गसहशौ जिहामूलीयोपध्मानीयौ । अं अः इत्यचः
परौ अनुस्वारविसर्गौ ।

८. कङ्गलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम् । वार्तिकम् ॥

९. नाज्ज्ञलौ । १ । १ । १० ॥

अज्वर्णद्वृवर्णयोः मिथः सावर्ण्यं नास्ति ।

१०. अणुदित्सर्वाणस्य चाप्रत्ययः । १ । १ । ६९ ॥

अविधीयमानः अण् उदिच्च सर्वाणस्य संज्ञा स्यात् । अ-
त्राण् परेण णकारेण । कु चु ढु तु शु एते उदितः । तदेवम्-
अ इति ह्रस्वदीर्घपूतानां संज्ञा । तथा इ उ वर्णौ । कु इति
क ख ग घ ङ्गं संज्ञा चु इति चर्वाणस्य एवं ढुतुपूनां च कङ्ग इति
पञ्चानाम् । एवं लकारोऽपि । एचः प्रत्येकं द्वयोः । ए ए वर्ण-
योः, ओ औ वर्णयोश्च मिथः सावर्ण्यं नास्ति । लृवर्णस्य दीर्घः,
ए ओ ए औ वर्णानां ह्रस्वाश्च न सन्ति ।

११. तपरस्तत्कालस्य । १ । १ । ७० ॥

तः परो यस्मात्स च, तात्परश्च उच्चार्यमाणसमकालस्यैव
संज्ञा स्यात् । यथा—अत् इत् इत्यादयः ह्रस्वस्यैव संज्ञाः ।
आत् इत् इति दीर्घस्य । एवं उत् क्रत् इत्यादयः

१२. वृद्धिरादैत । १ । १ । १ ॥

आकारः ऐ औ वर्णौ च वृद्धिसंज्ञाः स्युः ।

१३. अदेङ्गुणः । १ । १ । २ ॥

अकारः ए ओ वर्णौ च गुणसंज्ञाः स्युः ।

१४. भूवादयो धातवः । १ । ३ । १ ॥

क्रियावाचिनो भ्वादयः धातुसंज्ञाः स्युः ।

१५. चादयोऽसत्त्वे । १ । ४ । ५७ ॥

अद्रव्यार्थाः चादयैः निपातसंज्ञाः स्युः ।

१६. उपसर्गाः क्रियायोगे । १ । ४ । ५९ ।

१७. गतिश्च । १ । ४ । ६० ॥

प्रादयः क्रियान्वये सति उपसर्गसंज्ञाः गतिसंज्ञाश्च स्युः ।
प्र परा अप सम् अनु अव निम् निर् दुस् दुर् वि आङ् नि
अधि अपि अति सु उत् अभि प्रति परि उप एते द्वार्विश-
तिः, प्रादयः ।

१८. विरामोऽवसानम् । १ । ४ । ११० ॥

वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्यात् ।

१९. परः संनिकर्षः संहिता । १ । ४ । १०९ ॥

वर्णनामतिशयितः संनिधिः संहितासंज्ञः स्यात् ।

२०. हलोऽनन्तराः संयोगः । १ । १ । ७ ॥

अज्वर्णेरव्यवहिताः हल्वर्णाः संयोगसंज्ञाः स्युः । यथा—
चक्रम् इत्यत्र ककारेरेकौ संयुक्तौ ।

२१. ह्रस्वं लघु । १ । ४ । १० ॥

अ इ उ ऊ ल वर्णाः लघुसंज्ञाः स्युः ।

२२. संयोगे गुरु । १ । ४ । ११ ॥

संयुक्ताक्षरे परे तत्पूर्वे ह्रस्वं गुरुसंज्ञं स्यात् । यथा—चक्रम्
इत्यत्र चकारोत्तरः अकारः ।

२३. दीर्घं च । १ । ४ । १२ ॥

गुरुसंज्ञं स्यात् । यथा—आ ई ऊ ऊ ए ए ओ ओ वर्णाः ।

२४. अदर्शनं लोपः । १ । १ । ६० ॥

प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् ।

२५. अचोऽन्त्यादि टि । १ । १ । ६४ ॥

अचां मध्ये योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तत् 'टि' संज्ञं स्यात् ।
यथा—पतत् इत्यत्र 'अत्' टि । राम इत्यत्र मकारोपरि विद्य-
मानः अकारः टि ।

१. अर्धमात्राधिककालव्यवधानाभावः ।

२. संहितैकपदे नित्या नित्या धातृपसर्गयोः ।

नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥

३. रेफ इति रकारस्य संज्ञा ।

२६. ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम् । १ । १ । ११ ॥

ईकार ऊकार एकारान्तं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् । यथा हरी
गुरु रमे इत्यादि ।

२७. अदसो मात् । १ । १ । १२ ॥

अदस् शब्दे यो मकारः तस्मात्परौ ईकार ऊकारौ प्रगृ-
ह्यसंज्ञौ स्तः । यथा — अमी अमू इत्यादि ।

२८. निपात एकाजनाङ् । १ । १ । १४ ॥

एकाच्को निपातः प्रगृह्यसंज्ञः स्यात् न तु आङ् । यथा—इ
विस्मये । उ वितके ।

२९. ओत् । १ । १ । १५ ॥

ओदन्तो निपातः प्रगृह्यसंज्ञः स्यात् । यथा — अहो इत्यादि ।

३०. सुप्तिङ्गन्तं पदम् । १ । ४ । १४ ॥

रामः हरिः इत्यादि सुबन्तं, भवति एथते इत्यादि तिङ्गन्तं
च 'पद' संज्ञं स्यात् ।

॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥

॥ अथ अच् संधिः ॥

गीर्वाणभाषायां द्वौ अज्वणौ संधि विना प्रायेण न प्रयुज्येते ।
तत्र खलु संधिर्भवति । सर्वेऽपि संधयः संहितायां विवक्षिताया-
मेव भवन्ति ।

SGDF

३१. इको यणचि । ६ । १ । ७७ ॥

इ उ कु लृ वर्णनां (असवर्णे) अचि परे संहितायां यव-
रलाः आदेशा भवन्ति । यथा—सुधीभिः उपास्यः इति विग्रहे
सुधी + उपास्यः इति स्थिते धकारोत्तरं विद्यमानस्य ईकारस्य
स्थानत आन्तर्यात् य इत्ययं वर्णः आदेशो भवति । तथा च
सुध् य उपास्यः = सुध्युपास्यः इति भवति ॥ तथा मधु + अरिः
मध् व अरिः = मध्वरिः । धात् + अंशः = धात्रंशः । लृ +
आकृतिः = लाकृतिः । अत्र लृ इति अच् लृ इति हल् भवति ।

३२. एचोऽयवायावः । ६ । १ । ७८ ॥

ए ओ ए औ वर्णनां क्रमात् अय् अव् आय् आव् एते
आदेशाः स्युरचि परे । यथा—हरे + ए = हरय् + ए =
हरये । विष्णो + ए = विष्णव् + ए = विष्णवे । नै =
अकः = नाय् + अकः = नायकः । पौ + अकः = पाव् +
अकः = पावकः ।

३३. वान्तो यि प्रत्यये । ६ । १ । ७९ ॥

यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतोः अव् आव् एतौ स्तः ।
गो + यम् = गव् यम् = गव्यम् । विकारार्थे 'यत्' प्रत्ययः ।
नौ + यम् = नाव् यम् = नाव्यम् । तार्यमित्यर्थे 'यत्' ।

३४. अध्वपरिमाणे च । वार्तिकम् ॥

अध्वपरिमाणविशेषे गम्ये 'यूति' । शब्दे परे गोशब्दावय-

वस्य ओकारस्य 'अव्' इत्यादेशो भवति । यथा—गो + यूतिः = गव् + यूतिः = गव्यूतिः ।

३५. लोपः शाकल्यस्य । ८ । ३ १९ ॥

अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोः यवयोः लोपो वा स्यात् अशि परे । यथा—हरे + एहि इत्यत्र एचोऽयवायाव इति अयादेशे हरय् + एहि इति स्थिते यकारस्य लोपो वा भवति । लोपपक्षे हर एहि इति रूपम् । लोपाभावपक्षे हरयेहि इति । विष्णो + इह = विष्ण इह — विष्णविह । श्रियै + उव्यतः = श्रिया उव्यतः — श्रियायुव्यतः ! गुरौ + उत्कः = गुरा उत्कः — गुरावुत्कः इत्यादि ।

३६. आद्वृणः । ६ । १ । ८७ ॥

अवर्णादचि परे पूर्वपरयोः अचोः एको गुण आदेशः स्यात् । यथा — उप + इन्द्रः इत्यत्र पूर्वपरयोः अकार इकारयोः स्थाने इकारस्य गुणभूतः एकारो भवति । उपेन्द्रः इति । तथा-राजा + इति = राजेति । गङ्गा + उदकम् = गङ्गोदकम् । देव + ऋणम् = देवर्णम् । तव + लृकारः = तवलृकारः ।

१. गव्यूतिः क्रोशयुगम् ।

३. ऋकारस्य गुणः अर् ।

२. उकारस्य ओकारो गुणः ।

४. लृकारस्य गुणः अल् ।

३७. वृद्धिरेचि । ६ । १ । ८८ ॥

अकारात् एचि परे पूर्वपरयोर्वर्णयोः स्थाने वृद्धिरेकादेशः स्यात् । यथा — कृष्ण + एकत्वम् = कृष्णौकत्वम् । गङ्गा + ओघः = गङ्गौघः । देव + ऐश्वर्यम् = देवैश्वर्यम् । कृष्ण + औत्कण्ठ्यम् = कृष्णौत्कण्ठ्यम् ।

३८. एत्येधत्यूद्मु । ६ । १ । ८९ ॥

अवर्णात् एजात्र्योः एत्येधत्योः ऊठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । उप + एति = उपैति । उप + एधते = उपैधते । प्रष्ट + ऊहः = प्रष्टौहः ।

३९. अक्षादूहिन्यामुपसंरूपानम् । वार्तिकम् ॥

अक्ष + ऊहिनी = अक्षौहिणी, सेना ।

४०. स्वादीरेरिणोः । वार्तिकम् ॥

स्वशब्दात् ईरशब्दे इरिन् शब्दे च परे पूर्वपरयोरचोः वृद्धिरेकादेशः स्यात् । यथा — स्व + ईरः = स्वैरः । स्व + ईरी = स्वैरी ।

४१. प्रादूहोढोळ्यैष्येषु । वार्तिकम् ॥

प्र इत्युपसर्गात् ऊह ऊढ एष एव्य एतेषु परेषु पूर्वपरयोरचोर्वृद्धिरेकादेशः स्यात् । यथा — प्र + ऊहः = प्रौहः । प्र + ऊढः = प्रौढः । प्र + ऊढिः = प्रौढिः । प्रैषः । प्रैष्यः ।

४२. ऋते च तृतीयासमासे । वार्तिकम् ॥

तृतीयासमासे अकारान्तात् क्रुतशब्दे परे पूर्वपरयोरचो-
र्वद्धिः स्यात् । यथा—सुखेन + क्रुतः = सुखार्तः ।

४३. प्रवत्सतरकम्बलवसनदशार्णनामृणे । वार्तिकम् ॥

प्रादीनां क्रुणशब्दे परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । यथा—प्रार्णम् ।
वत्सतरार्णम् । कम्बलार्णम् । वसनार्णम् । क्रुणार्णम् । दशार्णः ।

४४. उपसर्गाद्विति धातौ । ६ । १ । ११ ॥

अवर्णान्तादुपसर्गात् क्रुकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः
स्यात् । यथा—उप + क्रुच्छति = उपाच्छ्वति । प्राच्छति ।

४५. एडि पररूपम् । ६ । १ । ९४ ॥

अवर्णान्तादुपसर्गादेडादौ धातौ परे पूर्वपरयोः पररूपमे-
कादेशः स्यात् । यथा—प्र + एजते = प्रेजते । उप + ओ-
षति = उपोषति ।

४६. एवे चानियोगे । वार्तिकम् ॥

अकारात् अवर्धारणभिन्नार्थके एवशब्दे परे पूर्वपरयोः पर-
रूपमेकादेशः स्यात् । यथा—क + एव = केवे ।

१. क्रुणस्थापनयनाय यदन्यदण्ण क्रियते तदणार्णम् ।

२. दक्षविधानि क्रुणानि दुर्गभूमयो यस्मिन्सः दशार्णो देशः ।

३. अ + ए इत्यत्र परस्य ए इत्यस्य यद्रूपम् ए हति तत् ।

४. अवधारणार्थे तु—तत् + एव तवैव ।

५. यत्रकुत्रापि इत्यर्थः ।

SGDF

४७. शकन्वादिषु पररूपं वाच्यम् । वार्तिकम् ॥

शकन्वादिगणपठितेषु टेः पररूपं वक्तव्यम् । यथा—शक + अन्युः = शकन्युः । कर्क + अन्युः = कर्कन्युः । कुल + अटा = कुलटा । सीमन् + अन्तः = सीमन्तः । मनस्—ईषा = मनोषा । हलीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः । सारङ्गः ।

४८. ओत्वोष्टयोः समासे वा । वार्तिकम् ॥

समासे अवर्णात् ओरुशब्दे ओष्टशब्दे च परे पूर्वपरयो-रचोः पररूपं वा स्यात् । यथा—स्थूल + ओतुः = स्थूलोतुः—स्थूलौतुः । विम्ब + ओष्टः = विम्बोष्टः, विम्बौष्टः ।

४९. ओमाङ्गोश्च । ६ । १ । ९५ ॥

ओमि आङ्गि च आत्परे पररूपमेकादेशः स्यात् । यथा—शिवाय + ओं नमः = शिवायों नमः । शिव + एहि (आ इहि) = शिवेहि ।

५०. अकः सर्वेण दीर्घः । ६ । १ । १०१ ॥

अकः सर्वेण अकि परे पूर्वपरयोः दीर्घः एकादेशः स्यात् । यथा—दैत्य + अरिः = दैत्यारिः । तत्र + आसीत् = तत्रासीत् । रमा + आगच्छति = रमागच्छति । नदी + इह = नदीह । श्री + ईशः = श्रीशः । विष्णु + उदयः = विष्णुदयः ।

१. ओतुर्बिंदालः ।

SGDF

५१. एङ्गः पदान्तादति । ६ । १ । १०९ ॥

पदान्ते विद्यमानात् एङ्गः अति परे पररूपमेकादेशः स्यात् ।
हरे + अव = हरेऽव । विष्णो + अव = विष्णोऽव ।

५२. सर्वत्र विभाषा गोः । ६ । १ । १२२ ॥

लोके वेदे च एङ्गन्तस्य गौरति वा प्रकृतिभावः स्यात्प-
दान्ते । गो + अग्रम् = गोअग्रम् – गोग्रम् ।

५३. अवङ् स्फोटायनस्य । ६ । १ । १२३ ॥

पदान्ते गोशब्दस्य अचि परे अवङ् वा स्यात् । गो +
अग्रम् = गव + अग्रम् = गवाग्रम् । क्वचिन्निलयम् – गवाक्षः ।

५४. इन्द्रे च । ६ । १ । १२४ ॥

गोरवङ् (नित्यं) स्यादिन्द्रे । यथा — गवेन्द्रः ।

५५. पुतप्रगृह्णा अचि नित्यम् । ६ । १ । १२५ ॥

पुताः प्रगृह्णाश्च अचि परे प्रकृत्या स्युः । एहि कृष्ण ३ +
अत्र गौश्वरति = एहि कृष्ण ३ अत्र गौश्वरति । हरी एतौ ।
गुरु आगच्छतः । रमे अत्र । पचेते इमौ । अमी अत्र । अमू
आसाते । इ इन्द्रः । उ उमेशः । अहो ईशाः । अत्र संधिर्नास्ति ।

५६. इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य हृस्वश्च । ६ । १ । १२७ ॥

पदान्ता इकः असवर्णे अचि परे प्रकृत्या स्युः, हृस्वश्च
वा । यथा – चक्री + अत्र = चक्रिअत्र – चक्रयत्र ।

५७. क्रत्यकः । १ । १ । १२८ ॥

पदान्ता इकः क्रति परे प्रकृत्या स्युद्धस्वश्च वा । यथा—
ब्रह्मा + क्रषिः = ब्रह्मक्रषिः - ब्रह्मर्षिः । समासेऽप्ययं प्रकृतिभावः ।
सप्तक्रषीणाम् - सप्तर्षीणाम् ॥

॥ इति अच् संधिः ॥

॥ अथ हल् संधिः ॥

५८. स्तोऽच्चुना अच्चुः । ८ । ४ । ४० ॥

सकारत्वर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गावादेशौ स्तः । यथा— हरिस् + शेते = हरिश्शेते । सत् + चित् = सच्चित् । शार्ङ्गिन् + जय = शार्ङ्गिङ्गय ।

५९. शात् । ८ । ४ । ४४ ॥

शकारात्परस्य तर्वगस्य शुत्वं न स्यात् । विश्वः । प्रश्वः ।

६०. षुना षुः । ८ । ४ । ४१ ॥

सकारत्वर्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गावादेशौ स्तः । यथा—रामस् + षष्ठः = रामष्षष्ठः । पेष् + ता = पेष्टा । तत् + टीका + तट्टीका । चक्रिन् + ढौकसे = चक्रिष्टौकसे ।

६१. न पदान्ताद्वेरनाम् । ८ । ४ । ४२ ॥

SGDF

पदान्तात् ट्वर्गात्यरस्य नामभिन्नस्य स्तोः पूर्वं स्यात् ।
षट् सन्तः । षट् ते । अपदान्ते तु — ईद् + ते ईष्टे । नामि तु
षट् + नाम् = षण्णाम् । नवतिनगरीशब्दयोरपि तथा ।
षण्णवतिः, षण्णर्ग्यः ।

६२. तोः षि । ८ । ४ । ४३ ॥

त्वर्गस्य षकारे परे न षुत्वम् । यथा — सन्षष्टः ।

६३. झलां जशोऽन्ते । ८ । २ । ३९ ॥

पदान्ते विद्यमानानां झलां जशः स्युः । यथा — वाक्
+ ईशः = वागीशः । चित् + रूपम् = चिदूपम् ।

६४. यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा । ८ । ४ । ४५ ॥

यरः पदान्तस्य अनुनासिके परे अनुनासिको वा स्यात् ।
यथा — एतत् + मुरारिः = एतन्मुरारिः - एतद्मुरारिः । क-
कुप् + नायकः = ककुन्नायकः । ककुन्नायकः । वाक् + म-
हिमा = वाङ्महिमा-वाग्महिमा ।

६५. प्रत्यये भाषायां नित्यम् । वार्तिकम् ॥

लोके प्रत्ययस्थेऽनुनासिके परतः पूर्वसूत्रोक्तो विधिर्नित्यं
भवति । तत् + मात्रम् = तन्मात्रम् । चिन्मयम् ।

६६. तोर्लिं । ८ । ४ । ६० ॥

त्वर्गस्य लकरे परे परसर्वणः स्यात् । तत् + लयः =
तल्लयः । विद्वान् + लिखति = विद्वाँलिखति ।

SGDF

६७. उदः स्थास्तम्भ्वोः पूर्वस्य । ८ । १ । ६१ ॥

उदः परयोः स्थास्तम्भ्वोः पूर्वसर्वणः स्यात् । यथा—उत् + स्थानम् = उत्थानम् । उत् + स्तम्भनम् = उत्तम्भनम् ।

६८. ज्ञयो होऽन्यतरस्याम् । ८ । ४ । ६२ ॥

ज्ञयः परस्य हकारस्य पूर्वसर्वणो वा स्यात् । वाक् + हरिः = वाग्वरिः - वाग्हरिः । तत् + हितम् = तद्धितम् - तद्हितम् ।

६९. शश्छोऽटि । ८ । ४ । ६३ ॥

पदान्तात् ज्ञयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि । तत् + शिवः = तच्छिवः - तच्छिवः ।

७०. खरि च । ८ । ४ । ५५ ।

खरि परे ज्ञलां चरः स्युः । यथा—हृषद् + पतति = हृष्टततति । ककुभ् + प्रान्तः = ककुप्रान्तः ।

७१. वाऽवसाने । ८ । ४ । ५६ ॥

अवसाने ज्ञलां चरो वा स्युः । रामाद् - रामात् ।

७२. मोऽनुस्वारः । ८ । ३ । २३ ॥

मान्तस्य पदस्य अनुस्वारः स्याद्वलि । हरिम् + वन्दे = हरि वन्दे ।

७३. नश्चापदान्तस्य ज्ञलि । ८ । ३ । २४ ॥

नस्य मस्य च अपदान्तस्य ज्ञलि परे अनुस्वारः । यशान् + सि = यशांसि । आक्रम् + स्यते = आक्रंस्यते ।

७४. अनुस्वारस्य यथि परस्वर्णः । ८ । ४ । ५८ ॥

यथा—अं + कितः = अङ्कितः । अं + चितः = अच्चितः ।
एवं कुण्ठितः । शान्तः । गुम्फितः ।

७५. वा पदान्तस्य । ८ । ४ । ५९ ॥

पदान्तस्य अनुस्वारस्य यथि परे परस्वर्णैः वा स्यात् ।
त्वं + करोषि = त्वङ्करोषि-त्वंकरोषि । सत्यन्ता-संयन्ता ।
सँवत्सरः-संवत्सरः । यँल्लोकम्-यंलोकम् ।

७६. डमो हस्वादचि डमुणित्यम् । ८ । ३ । ३२ ॥

हस्वात्परो यो डम् तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्य अचो नित्यं
डमुडागमः स्यात् । प्रत्यड् + आत्मा = प्रत्यड्डात्मा । सु-
गण + ईशः = सुगण्णीशः । सन् + अच्युतः = सनच्युतः ।

७७. नश्छव्यनुस्वारविसर्गौ ।

अम्परोऽछवि परे नान्तस्य पदस्य अनुस्वारो विसर्गश्च आदे-
शौ स्याताम् । यथा—बिडालान् + ताडयति = बिडालांः
+ ताडयति । एतदेव पुनः उत्तरसूत्रेण बिडालांस् ताडयति =
बिडालांस्ताडयति इति भवति । बिडालान् + च = बिडा-
लांः + च = बिडालांस् + च = बिडालांश्चै ।

७८. विसर्जनीयस्य सः । ८ । ३ । ३४ ॥

खरि परे विसर्गस्य सः स्यात् । यथा—रामः + तत्र =
रामस्तत्र । रामः + चरति = रामैश्चरति ।

१. आद्यन्तौ टकितौ । टित् आदिः, कित् अन्तश्च भवति ।

२. स्तोश्चुनाश्चुः इति सकारस्य शकारः ।

SGDF

॥ २९ ॥ ७२. छे च । ६ । १ । ७३ ॥

हस्वस्य छे परे तुगागमः स्यात् । स्व + छाया = स्वत्
छाया = स्वच्छाया = स्वच्छाया । शिव + छाया = शि-
वच्छाया ।

८०. पदान्ताद्वा । ६ । १ । ७६ ॥

दीर्घात्पदान्तात् छे परे तुग्वास्यात् । लक्ष्मी + छाया =
लक्ष्मीच्छाया - लक्ष्मीछाया ।

॥ अथ विसर्गसंधिः ॥

८१. शर्पे विसर्जनीयः । ८ । ३ । ३५ ॥

शर्पे शरि विसर्जनीयस्य विसर्जनीयः । न त्वन्यत् ।
यथा—कः + त्सहः = कःत्सहः । रामः + क्षणम् = रामः
क्षणम् ।

८२. वा शरि । ८ । ३ । ३६ ॥

शरि परे विसर्जनीयस्य विसर्जनीय एव वा स्यात् । हरिः
+ शेते = हरिश्शेते—हरिःशेते । रसाः + षट् = रसाष्ट्र-
—रसाःषट् । जनाः + सर्वे = जनास्सर्वे - जनाःसर्वे ।

८३. इणः षः । ८ । ३ । ३९ ॥

इणः परस्य विसर्गस्य षकारः स्यात् कर्वगपर्वग्योः परयोः ।

स्तोश्चुनाश्चुः ।

SGDF

सर्पिः + पाशम् = सर्पिष्णाशम् । सर्पिः + कल्पम् = सर्पिष्कल्पम् ।

८४. इदुदुपथस्य चाप्रत्ययस्य । ८ । ३ । ४१ ॥

इ उ वर्णोपधस्यं प्रत्ययावयवभिन्नस्य विसर्गस्य षः स्यात्कर्वगपर्वग्योः परयोः । निष्प्रत्यूहम् । आविष्कृतम् । दुष्कृतम् ।

॥ अथ स्वादिसंधिः ॥

८५. ससजुषो रुः । ८ । ३ । ६६ ॥

पदान्तस्य सस्य सजुष् शब्दस्य च रुः स्यात् । शिवम् + अर्च्यः = शिव रु अर्च्यः ।

८६. अतो रोरपुतादपुते । ६ । १ । ११३ ॥

अपुतात् अतः परस्य रोः उः स्यात् अपुते अति । शिव उ अर्च्यः शिवो अर्च्यः । 'एङ्गः पदान्तादति' इति सूत्रेण शिवोऽर्च्यः इति भवति ।

८७. हशि च । ६ । १ । ११४ ॥

अपुतादतः परस्य रोः उः स्यात् हशि । यथा—शिवः

१. अलोऽन्त्यात्पूर्वे उपधा । १ । १ । ३ ॥ अन्त्याद्वर्णात्पूर्वे वर्णः उपधासंज्ञः स्यात् । यथा—निस् इत्यत्र ह इत्येतत् उपधासंज्ञम् ।

२. आद्वृणः ।

+ वन्द्यः = शिव रु वन्द्यः = शिव उ वन्द्यः - शिवो वन्द्यः ।
 प्रातर् + अत्र, धातर् + गच्छ इत्यत्र रोः अभावात् उत्तं
 न । प्रातरत्र । धातर्गच्छ । पुनरत्र । पितरागच्छ ।

८८. “अतोरोरपुतादपुते । हशित्र” इति सूत्रद्रव्यप्रवृत्त्य-
 भावस्थले यः “ससज्जुषोरुः” इति सूत्रेण प्राप्तो रुः, सः रे-
 फात्मनैव तिष्ठति । यथा—हरिः + अत्र = हरित्र । हरिग-
 च्छति । गुरुरागच्छति ।

८९. भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशि ॥८॥३॥१७॥

एतत्पूर्वस्य रोः यदेशो भवति । तत्र अकारपूर्वस्य यथा—
 देवाः + इहा = देवाय् इहेत्यत्र, ‘लोपः प्रशाकल्यस्य’ इति
 यलोपे देवा इह-देवायिह । भोस् + अच्युतः = भोयच्युत—
 भोअच्युत ।

९०. हलि सर्वेषाम् ॥८॥३॥२२॥

भोभगो अघो अपूर्वस्य यकारस्य नित्यं ल्येपः स्यात् हलि
 भो देवाः । भो लक्ष्मीः । भगो नमस्ते । देवा नम्याः । जना
 यान्ति ।

९१. रोऽसुपि ॥८॥२॥६७॥

अहन् शब्दस्य रेफादेशः स्यात् । न तु सुपि । अहन् +
 अहः = अहर् अहः = अहरहः । अहर्गणः । अहर्भाति

१. नायं रुः, किंतु रेफः ।

९२. अहरादीनां पत्यादिषु वा रेफः । वार्तिकम् ॥

अहर्पतिः-अहःपतिः । गीर्पतिः-गीःपतिः । धूर्पतिः-
धूःपतिः ।

९३. द्वे हे लोपः । ८ । ३ । १३ ॥

द्वस्य लोपः स्यात् हे परे । यथा—लिद् + दः = लि + दः ।

९४. रो रि । ८ । ३ । १४ ॥

रेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् । यथा—पुनः + रमते = पुनर्
रमते = पुन रमते ।

९५. द्रूपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः । ६ । ३ । १११ ॥

द्वकारलोपनिमित्ते द्वकारे, रेफलोपनिमित्ते रेफे च परे पूर्व-
स्य अणो दीर्घः स्यात् । यथा—लि + दः = लीदः । पुन
+ रमते = पुना रमते । हरिः + रम्यः = हरिर् + रम्यः = हरि +
रम्यः = हरी रम्यः ।

९६. एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्जसमासे हलि । ६ । १ १३२ ॥

अककारयोः एतच्छब्दतच्छब्दयोः यः सुः तस्य लोपः
स्याद्वलि न तु नञ्जसमासे । यथा—एषः + विष्णुः—एष
विष्णुः । सः + शम्भुः = स शम्भुः ॥

॥ इति स्वादिसंधिप्रकरणम् ॥

SGDF

॥ ग्रामी॥ ॥ अथ अव्ययानि ॥ ५९

ग्रामी । ग्रामी - ग्रामी । ग्रामी - ग्रामी ।
स्वरादि निपातमव्ययम् । १ । १ । ३७ ॥ । ग्रामी

स्वर् = स्वर्गे ॥ अन्तर् ॥ मध्ये । प्रातर् = प्रत्यूषे । पुनर्
= अप्रथमे । सनुतर् = अन्तर्धाने । महाचैस् = महति । नीचैस्
= अल्पे । शनैस् - क्रियामान्ये । क्रुधक् = सत्ये । क्रुते =
वर्जने । युगपत् = एककाले । आरात् = दूरसमीपयोः । पृथक् =
भिन्ने । ह्यम् = अतीतेऽहनि । श्वम् = अनागतेऽहि ।
दिवा = दिवसे । रात्रौ = निशि । सायम् = निशामुखे ।
चिरम् = बहुकाले । मनाक्, ईषत् = इदं द्वयमल्पे । जोषम्
= सुखे मौनेच । तृष्णीम् = मौने । बहिस्, अवस् = इदं
द्वयं बाह्यः । किसमया = समीपे मध्ये च । निकषा = अन्तिके ।
स्वयम् = आत्मनेत्यर्थे । वृथा = व्यर्थे । नक्तम् = रात्रौ ।
नव् = निषेधे । इद्वा = प्राकाश्ये । अद्वा + स्फुटावधारणयोः ।
सामि = अर्धे । ब्राह्मणवत् = ब्राह्मणेन तुल्यम् ।
क्षत्रियवत् = क्षत्रियेण तुल्यम् । मधुरावत् = मधुरायामिव ।
चैत्रवत् = चैत्रस्येव । इत्यादिवतिप्रत्ययान्ताः । सहसा =
आकस्मिकावैर्मर्शयोः । विना = वर्जने । स्वस्ति = मङ्गले ।
स्वधा = पितृहविदाने । अलम् = भूषणपर्याप्त्योः । उपांशु

१. सद्वशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्षु ॥
वचनेषु च सर्वेषु यत्र व्येति तदव्ययम् ॥

SGDF

= अप्रकाशोच्चारणे । मृषा, मिथ्या = वितर्थे । मुधा = व्यर्थे । मिथो, मिथस् = रहसि । प्रायस् = बाहुल्ये । मुहुः = पुनरर्थे । अभीक्षणम् = पौनः पुन्ये । साकम्, सार्धम् = सहार्थे । नमस् = नतौ । धिक् = निन्दाभर्त्सनयोः । आम् = अङ्गीकारे । मा, माड् = निषेधे । कामम् = स्वाच्छन्द्ये । प्रकामम् = अतिशये । भूयस् = पुनरर्थे । साम्प्रतम् = न्याये । परम् = किन्त्वर्थे । साक्षात् = प्रत्यक्षे । अवश्यम् = निश्चये । सपदि = शीघ्रत्वे । प्रादुस्, आविस् = प्रकाशे । अनिशम् = नित्यम्, सदा, अजस्रम्, संततम् = एतानि पञ्च सातत्ये । ओम् = अङ्गीकारे । ज्ञायिति, द्राक्, तरसा = इदं त्रयं शीघ्रत्वे । सुष्टु = प्रशंसायाम् । दुष्टु = निकृष्टे । सु = पूजायाम् । कु = कुत्सिते । अञ्जसा = तत्वे । अस्तम् = विनाशे । स्थाने = युक्तार्थे । चिराय, चिररात्राय, चिरस्य, चिरम्, चिरेण, चिरात् = एतानि षट् चिरार्थे । च समुच्चयादिषु । वा = विकल्पे । ह = प्रसिद्धौ । अह = प्रशंसायाम् अञ्जुते खेदे च । एव = अवधारणे । एवम् = उत्कृपरामर्शे । नूनम् = निश्चये । चेत् = यद्यर्थे । कच्चित् = इष्टप्रभे । हन्त = हर्षे विषादे च । यावत्, तावत् = साकल्यावधिमानावधारणेषु । आहोस्त्वित् = विकल्पे । तथा हि = निर्दर्शने । खलु = निश्चये । एकपदे = एककाले । पाद्, प्याद्, अङ्गं, हे, है, भोः, अये = एतानि सप्त सम्बोधने ।

SGDF

तद्वितशासर्वविभक्तिः । ५ । ४ । ३८ ॥

यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नैत्पत्रते स तद्वितान्तोऽव्ययसंज्ञः स्यात् । परिगणनं कर्तव्यम् । तसिलादयः प्राक्पाशपः । शस्म भृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः । आम् । कृत्वोर्थाः । तसि वती । नानावाविति ॥

शस्म् यथा—बहुशः अत्पशः भूरिशः स्तोकशः ।
तसिर्यथा—प्रवृत्तिन्नतः कृष्णतः । आैदितः पद्यतः अन्ततः पृष्ठतः पार्श्वतः ग्राम्मतः ।

च्विर्यथा—कृष्णीकरोति = वस्तुतः अकृष्णः नटः आत्मानं कृष्णं करोतीत्यर्थः । अत्र 'कृष्णी' इत्येतद्व्ययम् । ब्रह्मीभवति । गङ्गीस्यात् ॥

सांतिर्यथा—अग्निसात् = सर्वमप्यग्निर्भवतीत्यर्थः । विप्रसात् = सर्वमपि व्राह्मणस्य अधीनं भवतीत्यर्थः ।

व्री यथा—विप्रवा ।

दाच् यथा—पटपटाकरोति । अत्र 'पटपटा' इत्येतद्व्ययम् । द्विगुणाकरोति । सप्याकरोति = कालं यापयतीत्यर्थः । सुखाकरोति । दुःखाकरोति ।

१. बह्व्यार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ।
२. प्रतियोगे पञ्चस्यास्तसिः । ३. आद्यादिभ्य उपसंख्यानम् । ४. अपादाने चाहीयरुहोः । ५. कृम्बस्तियोगे संपद्यकर्त्तरि चिवः । ६. विभाषा साति कात्स्न्ये । ७. अभिविधौ सम्पदा च । ८. तदधीनवचने । ९. अव्यक्तानु-
करणा दद्वजवरार्धादनितौ दाच् ।

तसिल्लै यथा—कुतः, यतः, ततः, अतः, इतः, अमुतः, बहुतः, सर्वतः परितः अभितः ।

त्रिल्लै यथा—कुत्र, यत्र, तत्र, सर्वत्र, बहुत्र ।

हो यथा—इहै, कुहै ।

अत् यथा—कै ।

दी यथा—सर्वदा, एकदा, अन्यदा, कदा, यदा, तदा ।

हिल्लै यथा—एतहि, कहि, तहि, यहि ॥ अधुना, इदानीम्, तदानीम्, सैधैः । परुत् = पूर्वस्मिन्वत्सरे । परारि = पूर्वतरे वत्सरे । ऐषमः = अस्मिन्संवत्सरे । परेद्यवि, अद्य, पूर्वेद्युः, अन्येद्युः, अन्यतरेद्युः, इतरेद्युः, अधरेद्युः, अपरेद्युः, उत्तरेद्युः, उभयेद्युः, उभेद्युः ।

थैल्लै यथा—यथा, तथा, सवथा, इत्थैम्, कैथैम् ।

अस्तातिर्यथा—पुरस्तात्, परस्तात्, अधस्तात्, अवस्तात्, अपरस्तात्, अवरस्तात्, उपरि—उपरिष्टात्,

१. पञ्चम्यास्तसिल् । २. कुतिहोः । ३. इदम् इश् । ४. पर्यमिभ्यां च । ५. सप्तम्यास्त्वल् । ६. इदमोहः । ७. किमोऽत्, क्राऽति । ८. सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा । ९. इदमो हिल् । १०. अधुना । ११. दानीं च । १२. तदो दा च । १३. सद्याभादयः उभयेद्युःपर्यन्ता निपाताः । १४. हुश्चोभयाद्वक्तव्यः । १५. प्रकारवचने थाल् । १६. इदमस्थमुः । १७. किमश्च । १८. दिक्छब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ।

दक्षिणैतः, उत्तरैतः, परैतः, अवरैतः ॥ उत्तरात्, अधरात्,
दक्षिणात्, पश्चात् ॥ उत्तरेण, अधरेण, दक्षिणेन, पूर्वेण,
अपरेण ॥ दक्षिणा, उत्तरा ॥ दक्षिणाहि, उत्तराहि ॥

धीं यथा — चतुर्धा, पञ्चधा, एकधा, द्विधा, त्रिधा । द्वेधीं,
त्रेधा, षोढा ।

कृत्वैसुच् यथा — पञ्चकृत्वः, षट्कृत्वः, ^{१२}द्विः, त्रिः,
चतुः, सङ्कृत ।

कृन्मेजन्तः । १ । १ । ३९ ॥

णमुलन्ता यथा — स्मारं स्मारम् ।

तुमुनन्ता यथा — भोक्तुम्, गन्तुम् ।

त्कातोसुन्कसुनः । १ । १ । ४० ॥

त्कान्ता यथा — कृत्वा, गत्वा ।

ल्यवन्ता यथा — विहाय, निधाय ।

अव्ययीभावश्च । १ । १ । ४१ ॥

यथा — उपकुम्भम्, अविहरि ।

॥ इत्यव्ययानि ॥

१. दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । २. विभाषापरावराभ्याम् । ३. उत्त-
राधरदक्षिणादातिः । ४. पश्चात् । ५. एनबन्यतस्यामदूरे पञ्चम्याः ।
६. दक्षिणादाच् । ७. उत्तराच् । ८. आहि च दूरे । ९. संख्यायाः
विधार्थे वा । १०. एधाच् । ११. संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने
कृत्वसुच् । १२. द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् । १३. एकस्य सङ्कृच् ।

गीर्वाणभाषायां केचन शब्दाः । नित्यं पुंलिङ्गाः ।— केचन
नित्यं स्त्रीलिङ्गाः । केचन नित्यं नपुंसकलिङ्गाः । यथा—यज्ञः,
यवः, भूमिः, मतिः, मित्रम् ।

केचन पुंलिङ्गाः शब्दाः प्रत्ययान्तरसंयोजनेन स्त्रीलिङ्गाभवन्ति । त एव प्रत्ययाः स्त्रीप्रत्यया इति कथ्यन्ते । यथा-बालः, बाला इत्यादि ।

अजान्यतष्टाप् । ४ । १ । ४ ॥

अजादिभ्यः अकारान्तेभ्यश्च स्त्रीत्वे द्योत्ये टाप् प्रत्ययो
भवति । टपौ इतौ । तौ लुप्येते । आकारमात्रं शिष्यते ।
आजादिभ्यो यथा—अजः, अजा । एडका, कोकिला,
चटका, अश्वा, बाला, मूषिका, वत्सा, मन्दा, ज्येष्ठा,
कनिष्ठा, मध्यमा । अकारान्ताद्यथा—खद्वा । अजाप्रभृती-
नामदन्तत्वेऽपि ‘वयसि प्रथमे ॥ जातेरस्त्रीविषयात्’ इत्या-
दिवक्ष्यमाणस्य डीपो डीषश्च बाधनार्थं ग्रहणम् ।

ऋग्वेद्यो डीप् । ४ । १ । ५ ॥

ऋकारान्तेभ्यः नकारान्तेभ्यश्च स्त्रियां डीप् स्यात् ।
 अत्र डग्गावितौ । ईकारमात्रं शिष्यते । ऋकारान्तेभ्यो यथा-
 गन्तु, गन्त्री । कर्तृ-कर्त्री इत्यादि । स्वसृ, तिसृ, चतसृ,

ननान्द, दुहित्, यात्, मातृशब्दानां डीप् न भवति । न-
कारान्तेभ्यो यथा—दण्डिन्—दण्डिनी । गुणिन्—गुणिनी,
ब्रह्महन्—ब्रह्मघ्नी इत्यादि ।

मनः । ४ । १ । ११ ॥

‘मन’ इत्येतदन्तात् न डीप् । यथा—सीमा, सीमानौ ।

अनो बहुत्रीहेः । ४ । १ । १२ ॥

‘अन्’ इत्येतदन्तात् बहुत्रीहेन डीप् । यथा—बहुयज्वा,
बहुयज्वानौ ॥

दावुभाभ्यामन्यतरस्याम् । ४ । १ । १३ ॥

सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां मन, अन् इत्येतदन्ताभ्यां डीप् वा
स्यात् । डपावितौ यथा—सीमा—सीमे, सीमानौ ।

पादोऽन्यतरस्याम् । ४ । १ । १८ ॥

कृतसमासान्तात्पाच्छब्दात् डीप् वा स्यात् । द्विपदी—
द्विपात् ।

वयसि प्रथमे । ४ । १ । २० ॥

प्रथमवयोवाचिनोऽन्तात्स्वयां डीप् स्यात् । कुमारी,
वधूटी, चिरष्टी ॥

द्विगोः । ४ । १ । २१ ॥

अदन्तात् द्विगोः डीप् स्यात् । त्रिलोकी । त्रिफला,
अयनीका इत्यादिषु अजादित्वात् टाप् ॥

पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् । ४ । १ । २४ ॥

प्रमाणे यः पुरुषशब्दः तदन्तात् द्विगोः ढीप् स्यात् । द्विपुरुषी, द्विपुरुषा वा परिवा ॥

अन्तर्वर्त्पतिवतोर्नुक । ४ । १ । ३२ ॥

एतयोः स्त्रियां नुगागमः स्यात् । यथा — अन्तर्वर्त् न्, पतिवत् न् । ततः ‘ऋन्नेभ्यः’ इति ढीप् । अन्तर्वत्नी, गर्भिणी चेत् । पतिवत्नी जीवद्वृत्का चेत् । पतिमती पृथिवी ॥

पत्युर्नी यज्ञसंयोगे । ४ । १ । ३३ ॥

पतिशब्दान्ते विद्यमानस्य इकारस्य नकारादेशः स्यात् यज्ञेन संवन्धे । पत् न इति भवति । ततो ‘ऋन्नेभ्यः’ इति ढीप् । वसिष्ठस्य पत्नी । शूद्रस्य पत्नी इति तु उपचारात् ॥

विभाषा सपूर्वस्य । ४ । १ । ३४ ॥

सपूर्वस्य पतिशब्दस्य विकल्पेन नकारः स्यात् । गृहपतिः, गृहपत्नी । वृद्धपतिः, वृद्धपत्नी ॥

नित्यं सपत्न्यादिषु । ४ । १ । ३५ ॥

सपत्नी, वीरपत्नी, एकपत्नी ॥

उगितश्च । ४ । १ । ३६ ॥

उगिदन्तात्प्रातिपदिकात् स्त्रियां ढीप् स्यात् । उगितः प्रत्ययश्च — शीता, कसुः, वसुः, मतुप् ईयसुन् । इत्यादयः ॥

१. शता इत्येतत् शावशब्दांश्च प्रथमैकवचनम् ।

शत्रैन्तात् यथा — भवन्ती, पचन्ती, दीव्यन्ती, जक्षती
इत्यादि ।

कस्वन्तात् — तस्थिवान्, तस्थुषी । जग्मिवान्, जग्मुषी ।
सेदुषी, उपेयुषी, वभूवुषी, ऊषुषी ।

वस्वैन्तात् — विद्रान्, विदुषी । मतुबन्ताद्यथा — श्रीपती,
धनवती । ईयसुन्नन्तात् यथा — श्रेयसी, प्रेयसी ॥

टिद् दाणज्ज्वासज्ज्वन्नप्रज्ज्वात्रच् तयप् ठक् ठव् कव्
करपः । ४ । १ । १५ ॥

एतत्प्रत्ययान्तेभ्यो डीप् स्यात् ।

टित्प्रत्ययान्तेभ्यो यथा — कुर्हचरः, कुरुचरी । पुरःसरः,
पुरः सरी । यशस्करी, वचनकरी, किंकरी, सामेंगी, सुरापी,
नैदी, स्तनंधैयी ॥ ५ । ६ । ४ । १६ ॥

हप्रत्ययान्तेभ्यो यथा — सुपर्णा अपत्यं पुमान् = सौपर्णेयः,
सौपर्णेयी ।

अणन्तेभ्यो यथा — ऐन्द्रः, ऐन्द्री । अञन्तेभ्यो यथा —
औत्सः, औत्सी । कुम्भकारी ।

१. लटः शत्रुशानचावप्रथमासमानाधिकरणे । २. कसुश्च । ३. विदेः
शतुर्वसुः । ४. चरेष्टः । ५. गापोष्टक् । ६. नदद् अत्र प्रातिपदिकमेव
टित् । ७. धेद् पाने इति धातुः टित् । ८. स्त्रीभ्यो ढक् । ९. सास्य
देवता । १०. उस्सादिभ्योऽज् । ११. कर्मण्यण् ।

द्वयसच् प्रत्ययान्ताद्यथा — ऊरुद्वयसः, ऊरुद्वयसी ॥
दम्भचो यथा — ऊरुद्वयी ॥

म ब्रचो यथा — ऊरुमात्री । तैयपो यथा — पञ्चतयी ।
ठको यैया — आक्षिकः, आक्षिकी । ठबो यथा — लावणि-
कः, लावणिकी । कैबो यथा — यादृशः यादृशी । तादृशी ।
कर्पो यथा — इत्वरः, इत्वरी । जित्वरः, जित्वरी । न-
श्वरः, नश्वरी ।

षिद्धौरादिभ्यश्च । ४ । १ । ४१ ॥

षिद्धयः गौरादिभ्यश्च डीष् स्यात् ॥ षिद्धयो यथा — न-
र्तकः, नर्तकी । खनकी, रजकी ।

गौरादिभ्यो यथा — गौरः, गौरी । हयी, गवयी, ह-
रिणी, मातामही, पितामही इत्यादि ॥

अथ प्रकीर्णकाः — रोहितः, रोहिता - रोहिणी । पि-
शङ्गः, पिशङ्गा - पिशङ्गी । शोणः, शोणा - शोणी ।
मृदुः, मृद्वी - मृदुः । गोपः, गोपी । इन्द्रः, इन्द्राणी । वरुणः,

१. प्रमाणे द्वयसच् दध्नू मात्रचः । २. संख्याया अवयवेतयप् ।
तेन दीव्यति खनति जयति जितम् । ४. लवणाठूठून् । ५. त्यदादिषु
द्वशोऽनालोचने कञ्च । ६. हण् नशिजिसर्तिभ्यः करप् । ७. शिलिपनि
च्छुन् ।

वहनानी । भवः, भवानी । शर्वः, शर्वाणी । रुद्रः, रुद्राणी । मातुलः, मातुलानी । आचार्यः, आचार्यानी । क्षत्रिया-क्षत्रियाणी । चन्द्रमुखा - चन्द्रमुखी । सुस्तनी स्त्री चेत् । प्रतिमा चेत् सुस्तनी - सुस्तना वा । सुकेशी । शूर्पणखा कस्याश्चिनाम चेत् । विशेषणं चेत्, शूर्पनखी । आद्ये नखशब्दस्थनकारस्य णत्वं भवति । द्वितीयेतु न ।

सखा, सखी । पुत्रः, पुत्री । श्वशुरः, श्वश्रूः । युवा, युवती । युवती इति तु युधातोर्निष्पन्नस्यशत्रन्तस्यरूपम् । बहुः, बही - बहुः । गुरुः, गुर्वी - गुरुः । वामोरुः, वामोरुः ।

॥ इति स्त्रीप्रत्ययाः ॥

॥ अथ कारकप्रकरणम् ॥

कर्ता, कर्म, करणम्, संप्रदानम्, अपादानम्, अधिकरणम् इति षट् कारकाणि ।

अथ प्रथपाविभक्तिः ॥ १ ॥

स्वतन्त्रः कर्ता । १ । ४ । ५४ ॥

क्रियायां स्वतन्त्रः कर्ता । कर्तरि प्रयोगे कर्तुः प्रथपा भवति । यथा — रामो जयति । कृष्णः क्षीरं पिवति ।

संबोधने च । २ । ३ । ४७ ॥

इह प्रथपा स्यात् । हे राम

SGDF

अथ द्वितीयाविभक्तिः ॥ २ ॥

कर्मणि द्वितीया । २ । ३ । २ ॥

अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात् । भक्तो हरिं भजति ।

कर्तुरीप्सिततम् कर्म । १ । ४ । ४९ ॥

कर्तुः क्रियया आप्तुमिष्टतम् कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् ।

अकथितं च । १ । ४ । ५१ ॥

अपादानादिविशेषैरविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । एतदेव
अप्रधानकर्मेत्युच्यते ।

दुद्याच्यच्चदण्डस्थिप्रच्छिच्छिब्रूशासिजिमथमुषाम् ।

कर्म युक्तस्यादकथितं तथा स्यान्नीहकृष्वहाम् ॥

दुहादीनां षोडशानाम्, एतत्समानार्थकानां च धातूनां
कर्मणा यव्युज्यते तदेवाकथितं कर्म । यथा—गोपो गां दोग्धि
पयः । वामनो बलिं याचते वसुधाम् । मूदस्तण्डुलानोदनं
पचति । अपराधिनः शतं दण्डयति राजा । गोष्ठमवरुणद्वि-
गाः । माणवकं पन्थानं पृच्छति पान्थः । वृक्षमपचिनोति फ-
लानि देवदत्तः । शिष्यं धर्मं ब्रूते—शास्ति वा गुरुः । शतं
जयति देवदत्तम् । सुधां क्षीरनिधिं मर्णनाति हरिः । देवदत्तं
शतं मुष्णाति । ग्राममजां नयति—हरति—कर्षति—वहति वा ।
माणवकं धर्मं भाषते—अभिधत्ते—वक्तीत्यदि ।

अधिशीङ्गस्थासां कर्म । १ । ४ । ४६ ॥

SGDF

अधिपूर्वाणां शीढ़् स्था आस् इत्येतेषाम् आधारः कर्मसंज्ञं स्यात् । अधिशेते वैकुण्ठं हरिः, — अधितिष्ठति — अध्यासते वा ।

उपान्वध्याढ़् वसः । १ । ४ । ४८ ॥

उप अनु अधि आढ़् एतत्पूर्वस्य वसधातोः आधारः कर्म स्यात् । उपवसति — अनुवसति — अधिवसति — आवसति वा वैकुण्ठं हरिः ।

उभयतः सर्वतः धिक् उपर्युपरि अध्यधि अधोऽधः अभितः परितः समया निकषा हा प्रति एतद्योगे द्वितीया स्यात् । उभयतः कृष्णं गोपाः । सर्वतः कृष्णम् । धिक् कृष्णाभक्तम् । उपर्युपरि लोकं हरिः । अध्यधि लोकम् — अधोऽधो लोकम् । अभितः कृष्णम् — परितः कृष्णम् । समया ग्रामम् । निकषा लङ्काम् । हा कृष्णाभक्तम्! । कृष्णं प्रति ।

अन्तरान्तरेण युक्ते । २ । ३ । ४ ॥

आभ्यां योगे द्वितीया स्यात् । अन्तरा त्वां मां हरिः । अन्तरेण हरिं न सुखम् ।

कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे । २ । ३ । ५ ॥

इह द्वितीया स्यात् । मासमधीते । क्रोशं कुटिला नदी ।

अथ तृतीयाविभक्तिः ॥ ३ ॥

साधकतमं करणम् । १ । ४ । ४२ ॥

क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं कारकं करणसंज्ञं स्यात् ॥

कर्तृकरणयोस्तृतीया । २ । ६ । १८ ॥

अनभिहिते कर्तरि करणे च तृतीया स्यात् । रामेण वाणे-
न हतो वाली । अलं श्रीमेण ।

सहयुक्तेऽप्रधाने । २ । ३ । १९ ॥

सहार्थेन युक्ते अप्रधाने तृतीया स्यात् । पुत्रेण सह आग-
तः पिता । एवं साकं सार्थं समं योगेऽपि ।

हेतौ । २ । ३ । २३ ॥

हेत्वर्थे तृतीया स्यात् । दण्डेन घटः । पुण्येन हृष्टो हरिः ।
अध्ययनेन वसति ।

अथ चतुर्थीविभक्तिः ॥ ४ ॥

कर्मणा यमभिप्रैति संप्रदानम् । १ । ४ । ३२ ॥

दानस्य कर्मणा यमुद्दिशति संप्रदानसंज्ञः स्यात् ।

चतुर्थीं संप्रदाने । २ । ३ । १३ ॥

विप्राय गां ददाति ।

रुच्यर्थानां प्रीयमाणः । १ । ४ । ३३ ॥

प्रीतिजननार्थानां धातूनां प्रयोगे प्रीत्याश्रयः संप्रदानसंज्ञः
स्यात् । हरये रोचते भक्तिः । देवदत्ताय रोचते मोदकः ।

धारेरुत्तमर्णः । १ । ४ । ३५ ॥

१. गम्यमानापि क्रिया कारकविभक्तेः प्रयोजिका । श्रमेण साध्य
नास्तीत्यर्थः ।

धारयतेः प्रयोगे उत्तैर्मणः संप्रदानसंज्ञः स्यात् । देवदत्तः
यज्ञदत्ताय शतं धारैयति ।

स्पृहर्वापिसतः । १ । ४ । ३६ ॥

स्पृहधातोः प्रयोगे इष्टः संप्रदानं स्यात् । पुष्पेभ्यः स्पृह-
यति । अत्यन्तमिष्टत्वे तु कर्मसंज्ञा । पुष्पाणि स्पृहयति ॥

क्रुधद्रुहेष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः । १ । ४ । ३७ ॥

क्रुधाद्यर्थानां धातूनां प्रयोगे यं प्रति कोपः सः संप्रदान-
संज्ञः स्यात् । पुत्राय कुश्यति - द्रुह्यति - ईर्ष्यति - असूयति वा ।

नमः स्वस्तिस्वाहास्वधाऽलंवषड्योगाच्च । २ । ३ । १६ ॥

एभियोगे चतुर्थी स्यात् । हरये नमः । प्रजाभ्यः स्वस्ति ।
अग्रये स्वाहा । पितृभ्यः स्वधा । दैत्येभ्यो हरिरलम् इत्यादि ।

कलृपि संपद्यमाने च । वार्तिकम् ॥

भक्तिर्जनाय कल्पते ॥

हितयोगे च । वार्तिकम् ॥

ब्राह्मणाय हितम् ।

तादथर्ये चतुर्थी वक्तव्या । वार्तिकम् ॥

कुण्डलाय हिरण्यम् ।

मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु । २ । ३ । १७ ॥

मन्यकर्मणि प्राणिवर्जिते विकल्पेन चतुर्थी स्यात् अनादरे
गम्यमाने । न त्वां तृणं मन्ये - तृणाय वा ।

अथ पञ्चमीविभक्तिः ॥ ५ ॥

ध्रुवमपायेऽपादानम् । १ । ४ । २४ ॥

विश्वेषे साध्ये अवधिभूतं कारकं अपादानसंज्ञं स्यात् ।

अपादाने पञ्चमी । २ । ३ । २८ ॥

प्रापादायाति । प्रापादात्यतति वाचः ।

भीत्रार्थानां भयहेतुः । १ । ४ । २५ ॥

भयार्थानां त्राणार्थानां च धातूनां प्रयोगे भयहेतुरपादानं
स्यात् । चोराद्विभेति । चोरात्रायते ।

जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानम् । वार्तिकम् ॥

पापाज्जुगुप्सते - विरमति । धर्मात्प्रमाद्यति ।

वारणार्थानामीप्सितः १ । ४ । २७ ॥

निवारणार्थानां धातूनां प्रयोगे ईप्सितं कारकमपादानसंज्ञं
स्यात् । यवेभ्यो गां वारयति ।

जनिकर्तुः प्रकृतिः । १ । ४ । ३० ॥

जायेमानस्य हेतुरपादानं स्यात् । ब्रह्मणः प्रजाः प्रजा-
यन्ते ।

भुवः प्रभवः । १ । ४ । ३१ ॥

SGDF

भूकर्तुः प्रभवः अपादानसङ्गः स्यात् । हिमवतो गङ्गा प्रभवति ।
तत्र प्रकाशस इत्यर्थः ।

ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च । वार्तिकम् ॥

ल्यवन्तस्य अप्रयोगे कर्मण्यधिकरणे च पञ्चमी स्यात् ।
प्रासादात्प्रेक्षते प्रासादमाल्हा प्रेक्षत इत्यर्थः । आसनात्प्रेक्षते ।
आसने उपविश्येत्यर्थः ।

अन्यार्थकशब्दः, आरात्, ऋते, दिक्षब्दः, अञ्चूत्तर-
पदः, आरभ्य, प्रभृति, बहिः इत्येत्यर्थोगे पञ्चमी स्यात् ।
अन्यः - भिन्नः - इतरो वा कृष्णात् । आराद्वनात् । ऋते
कृष्णात् । पूर्वो ग्रामात् । प्राक् - प्रत्यक् वा ग्रामात् । बा-
ल्यात्प्रभृति-आरभ्य वा । ग्रामाद्वहिः ।

पृथग्विनानानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम् । २ । ३ । ३२ ॥

एभिर्योगे पञ्चमीतृतीयाद्वितीया भवन्ति । पृथक् रामेण -
रामात् - रामं वा । एवं विना नाना ।

अथ षष्ठीविभक्तिः ॥ ६ ॥

षष्ठी शेषे । २ । ३ । ५० ॥

संवन्धसामान्ये षष्ठी स्यात् । राज्ञः पुरुषः । कर्मादीनामपि
संवन्धत्वेन विवक्षायां षष्ठी स्यात् । सतां गतम् । सर्पिषो
जानीते । मातुः स्मरति । फलानां तृप्तिः ।

कर्तृकर्मणोः कृतिः । २ । ३ । ६५ ॥ SGDF

कृदन्तप्रयोगे कर्तरि कर्मणि च षष्ठी स्यात् । कर्तरि — भवत आसिका । कर्मणि — जगतः कर्ता ।

षष्ठी हेतुप्रयोगे । २ । ३ । २६ ॥

हेतुशब्दप्रयोगे हेतुत्वे व्योत्ये षष्ठी स्यात् । अन्वस्य हेतो-वैसति ।

सर्वनाम्नस्तृतीया च । २ । ३ । २७ ॥

सर्वनाम्नो हेतुशब्दस्य च प्रयोगे तृतीया स्यात् षष्ठी च । केन हेतुना वसति । कस्य हेतोः

किं निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनम् । वार्तिकम् ॥
किं निमित्तम् । केन निमित्तेन । कस्मै निमित्ताय । कस्मा-
न्निमित्तात् । इत्यादि । एवं को हेतुः । किं कारणम् ।
किं प्रयोजनम् । इत्यादि ।

अथ सप्तमीविभक्तिः ॥ ७ ॥

आधारोऽधिकरणम् । १ । ४ । ४५ ॥

क्रियाया आधारः कारकम् अधिकरणसंज्ञं स्यात् ।

सप्तम्यधिकरणे च । २ । ३ । ३६ ॥

अधिकरणे सप्तमी स्यात् दूरान्तिकार्थेभ्यश्च । कटे आस्ते ।
मोक्षे इच्छास्ति । दूरेऽस्ति । अन्तिकेऽस्ति ।

यस्य च भावेन भावलक्षणम् । २ । ३ । ३७ ॥

यस्य क्रिया क्रियान्तरं लक्ष्यते ततः सप्तमी । गोषु दुद्यमा-
नासु सतीषु गतः ।

SGDF

षष्ठी चानादरे । ३ । ३ । ३८ ॥

रुदति रुदतो वा प्राव्राजीत् । रुदन्तं पुत्रादिकमनाहत्यं
प्रव्रजितवा नित्यर्थः ।

स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च । २ । ३ । ३९ ॥

एतेः शब्दैर्योगे षष्ठीसप्तम्यौस्तः । गवां गोषु वा स्वामी
इत्यादि ।

साधुनिपुणम्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः । २ । ३ । ४३ ॥

मातरि साधुः-निपुणो वा । प्रतियोगे तु मातरं प्रति साधुः ।

प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च । २ । ३ । ४४ ॥

केशैः केशोषु वा प्रसितः-उत्सुको वा ॥

॥ इति कारकप्रकरणं संपूर्णम् ॥

॥ अथ प्रयोगनिरूपणम् ॥

प्रयोगस्तेथा - कर्तरि प्रयोगः, कर्मणि प्रयोगः भावे प्रयोग-
श्चेति ।

कर्तरि प्रयोगोऽपि त्रिविधः-सकर्मकः कर्तरि प्रयोगः, अकर्मकः
कर्तरि प्रयोगः, द्विकर्मकः कर्तरि प्रयोगश्चेति ।

सकर्मकः कर्तरि प्रयोगो यथा-रामो भूमण्डलं पालयति । अत्र
रामः कर्ता । भूमण्डलमित्येतत् कर्म । पालयति इत्येतत् क्रियान्

अकर्मकः कर्तरि प्रयोगो यथा — रामो विराजते । अ-
स्मिन्वाक्ये कर्म नास्ति ।

द्विकर्मकः कर्तरि प्रयोगो यथा — याचको धनिकं धनं
याचते । अत्र धनं कर्म । धनिकम् अप्रधानकर्म ।

कर्मणि प्रयोगो यथा — रामेण भूमण्डलं पाल्यते ।
भावे प्रयोगो यथा — रामेण भूयते ।

॥ इति प्रयोगनिरूपणम् ॥

॥ अथ समासप्रकरणम् ॥

परार्थाभिधानं वृत्तिः । समासैकशेषतद्वितकृत्सनाद्यन्त-
धाधुरूपाः पञ्च वृत्तयः । वृत्त्यर्थाविवोधकं वाक्यं विग्रहः । शि-
ष्यमाणानेकपदवृत्तिः समासवृत्तिः ।

समासः षड्विधः — तत्पुरुषः १, कर्मधारयः २, द्विगुः ३,
बहुव्रीहिः ४, अव्ययीभावः ५, द्वन्दश ६, इति ।

१. अथतत्पुरुषसमासः ॥ १॥

प्रायेण उत्तरपदार्थप्रधानस्तपुरुषः । उत्तरपदलिङ्गश्च ।
यथा — राजपुरुषः राजभार्या इत्यादि । स चाष्टविधः । प्रथ-
मातत्पुरुषः १, द्वितीयातत्पुरुषः २, तृतीयातत्पुरुषः ३,

१. परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः ।

SGDF

चतुर्थीतत्पुरुषः ४, पञ्चमीतत्पुरुषः ५, षष्ठीतत्पुरुषः ६,
सप्तमीतत्पुरुषः ७, नवृतत्पुरुषश्च ८, इति ।

१. प्रथमातत्पुरुषो यथा – अर्धं + पिप्पल्याः = अर्धपि-
प्ली । पूर्वं + कायस्य = पूर्वकायः । मासो + जातस्य =
मासजातः । इत्यादयः ।

२. द्वितीयातत्पुरुषो यथा – कृष्णम् + श्रितः = कृष्ण-
श्रितः । दुःखम् + अतीतः = दुखातीतः । गर्तम् + पतितः
= गर्तपतितः । ग्रामम् + गतः = ग्रामगतः । ग्रामम् + अ-
त्यस्तः + ग्रामात्यस्तः । संशयम् + आपन्नः = संशयापन्नः ।
ग्रामम् + गमी = ग्राम्गमी । अन्नम् + बुभुक्षुः = अन्नबुभु-
क्षुः । इत्यादयः ।

३. तृतीयातत्पुरुषो यथा – शङ्कुलया + खण्डः = शङ्कु-
लाखण्डः । धान्येन अर्थः = धान्यार्थः । मासेन पूर्वः = मा-
सपूर्वः । मात्रा सद्वशः = मातृसद्वशः । पितृसमः । वाक्लहः ।
आचारश्लक्षणः । हरित्रातः । नखभिन्नः । दैध्योदनः । इत्यादयः ।

१. अर्धं नपुंसकम् ।

२. पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे ।

३. द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्रापद्वैः ।

४. गम्यादीनामुपसंख्यानम् ।

५. तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन ।

६. पूर्वसद्वशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्षणैः ।

७. अन्नेन व्यञ्जनम् ।

४. चतुर्थीतत्पुरुषो यथा - यूपाय दारु=यूपदारु । भूते -
भ्यो बलिः = भूतबलिः । गोहितम् । गोसुखम् । गोरक्षितम् ।
इत्यादयः ।

५. पञ्चमीतत्पुरुषो यथा - चोरात् + भयम् = चोरभ-
यम् । * सुखात् अपेतः = सुखापेतः । स्वर्गात्पतितः, स्वर्गपतितः ।
चक्रात् मुक्तः = चक्रमुक्तः । इत्यादयः ।

६. पष्ठीतैत्पुरुषो यथा - राज्ञः पुत्रः=राजपुत्रः । ब्राह्मणस्य
याज्ञकः=ब्राह्मणयाजकः । देवस्य पूजकः=देवपूजकः । आप्रस्य
फलम् = आप्रफलम् । इत्यादयः ।

७. सप्तमीतत्पुरुषो यथा - अक्षेषु शौण्डः = अक्षशौण्डः ।
लेखने पटुः = लेखनपटुः । स्थाल्यां पकः = स्थालीपकः ।
इत्यादयः ।

८. नवीतत्पुरुषो यथा - न ब्राह्मणः = अब्राह्मणः । न अश्वः
= अर्नश्वः । न ईश्वरः = अनीश्वरः । विद्वस्य अभावः = अविद्वम् ।
इत्यादयः ।

२. अथ कर्मधारयसमाप्तः ।

कर्मधारयस्तत्पुरुषप्रभेद एव । अतोऽयमपि प्रायेण उत्त-

१. चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः । २. पञ्चमी भयेन । * अपेता-
पोढमुक्तपतितापत्रस्तैरवपशः । ३. पष्ठी । ४. याज्ञकादिभिश्च । ५. सप्तमी
शौण्डैः । ६. नज् । ७. नलोपो नजः । ८. तस्मान्तुडचि ।
९. तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः ।

रपदार्थप्रधानः, उत्तरपदलिङ्गश्च । तत्र एकं पदं विशेष्यम्, एकं वहूनि वा पदानि विशेषणानि ।

स समविधः । विशेषणपूर्वपदः १, विशेष्यपूर्वपदः २, विशेषणोभयपदः ३, उपमानपूर्वपदः ४, उपमानोत्तरपदः ५, सम्भावनापूर्वपदः ६, अवधारणपूर्वपदश्च ७, इति ।

१. विशेषणपूर्वपदकर्मधारयो यथा - नीलं च तत् उत्पलं च = नीलोत्पलम् । कृष्णश्चासौ सर्पश्च = कृष्णसर्पः । इत्यादयः ।

२. विशेष्यपूर्वपदकर्मधारयो यथा — गोपालश्चासौ वा लश्च = गोपालबालः । क्षत्रियश्चासौ शूरश्च = क्षत्रियशूरः । इत्यादयः ।

३. विशेषणोभयपदकर्मधारयो यथा — शीतं चै तत् उष्णं च = शीतोष्णम् । स्नातश्चासौ अनुलिप्तश्च = स्नातानुलिप्तः । पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्त इत्यर्थः ।

४. उपमानपूर्वपदकर्मधारयो यथा — मेघः इव श्यामः = मेघश्यामः । लतेव तन्वी = लतातन्वी । इत्यादयः ।

५. उपमानोत्तरपदकर्मधारयो यथा — पुरुषः व्याघ्र इव = पुरुषव्याघ्रः । कपिः कुञ्जर इव = कपिकुञ्जरः । इत्यादयः ।

१. विशेष्येण विशेष्येणवहुलम् । २. कृत्यतुल्याख्या अजात्या ।

३. उपमानानि सामान्यवचनैः ।

४. उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ।

स्युरुच्चरपदे व्याघ्रं पुण्यवर्षभकुञ्जराः ।

सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसिश्रेष्ठार्थगोचराः ॥

SGDF

६. सम्भावनापूर्वपदकर्मधारयो यथा — गुण इति बुद्धिः = गुणबुद्धिः । आम्र इति वृक्षः = आम्रवृक्षः इत्यादयः ।

७. अवधारणपूर्वपदकर्मधारयो यथा — तप एव धनम् = तपोधनम् । अमृतमेव अन्नम् = अमृतान्नम् । इत्यादयः ।

८. मध्यमपदलोपी कर्मधारयो यथा — शाकप्रियः पार्थिवः = शाकपार्थिवः । देवपूजको ब्राह्मणः = देवब्राह्मणः ।

३. अथ द्विगुणः ।

अयमपि तत्पुरुषप्रभेदः । तस्मात्प्रायेणायमुत्तरपदप्रधानः । स त्रिविधैः—तद्वितार्थविषयकसंख्यापूर्वकः १, उत्तरपदपरकसंख्यापूर्वकः २, समाहारार्थकसंख्यापूर्वकश्च ३, इति ।

१. तद्वितार्थद्विगुर्यथा — पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः = पौञ्चकपालः पुरोडाशः । षण्णां मातृणामपत्यं पुमान् = षाण्मातुरः ।

२. उत्तरपदद्विगुर्यथा — पञ्च गावो धनं यस्य सः = पञ्चगवधनः । द्वे अहनी जातस्य यस्य सः = द्व्यजातः ।

३. समाहारद्विगुर्यथा — पञ्चानां वटानां समाहारः = पञ्च-

१. शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानम् ।

२. संख्यापूर्वो द्विगुणः । ३. तद्वितार्थोत्तरपदसमाहारे च ।

४. द्विगुरेकवचनम् । स नपुंसकम् ।

SGDF

वटी । त्रयाणां भुवनानां समाहारः = त्रिभुवनम् । अयमेव
एकवद्भावी द्विगुरित्युच्यते ।

गतिसमासः १, प्रादिसमासः २, उपपदसमासः ३, इत्यादयः
तत्पुरुषान्तर्भूताः । कुत्सितः पुरुषः = कुपुरुषः ।

१. गतिसमासो यथा – अशुक्लं शुक्लं संपद्यमानं कृतम् =
शुक्लीकृतम् । अपयोधरः पयोधरः संपद्यमानो भूतः = पयो-
धरीभूतः । अशुक्लं शुक्लं कृत्वा = शुक्लीकृत्य । असाक्षात्
साक्षात् कृत्वा = साक्षात्कृत्य । अलवणं लवणं कृत्वा = लवणं
कृत्य ।

२. प्रादिसमासो यथा – शोभनश्चासौ पुरुषश्च = सुपुरुषः ।
प्रगौत आचार्यः – प्राचार्यः । अतिकान्तो मालां = अँतिमालः ।
अवक्रुष्टः कोकिलया = अवकोकिलः । उर्वृक्तः संग्रामाय =
उत्संग्रामः । निष्कान्तः कौशाम्ब्याः = निष्कौशाम्ब्यः ।

३. उपपदसमासो यथा – कुम्भं करोतीति = कुम्भकारः ।
कुरुषु चरतीति = कुरुचरः । गां दोग्धीति = गोधुक् । सरसि

१. कुगतिप्रादयः । २. ऊर्यादिच्चिवडाच्चश्च ।

३. प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया ।

४. अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया ।

५. अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया ।

६. पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या ।

७. निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या ।

८. उपपदमतिष्ठ ।

जायते इति = सरोजम् । सोमेनेष्टवान् = सोमयाजी । अस्वादुं स्वादुं कृत्वा = स्वादुंकारम् । उच्चैः कृत्वा = उच्चैःकृत्यै ।

४. मयूरव्यंसकादिसमासो यथा — व्यंसकशासौ मयूरश्च = मयूरव्यंसकः । उदक अवाक = उच्चावचम् । निश्चितं च प्रचितं च = निश्चपचम् । नास्ति किंचन यस्य सः = अकिंचनः । नास्ति कुतो भयं यस्य सः = अकुतोभयः । अन्यो राजा = राजान्तरम् । चिदेव = चिन्मात्रम् । इत्यादि ।

५. धातुसमासो यथा — अश्वीत पिबतेत्येवं सततं यत्राभिधीयते सा = अश्वीत्पिबता । पचतभृजता । खादतमोदता । अयं क्रियोभयपदः ।

जहि जोड़, जहि जोडम्, इति आभीक्ष्येन य आह सः = जैहिजोडः । जहिस्तम्बः । इत्यादि । अयं क्रियापूर्वपदः ।

६. अलुक्समासो यथा — पङ्के रोहति = पङ्केरुहम् । कण्ठे कालः यस्य सः = कण्ठेकालः । पश्यतोहरः । हृदिस्पृक् । पात्रेसंमितः । गेहेशूरः । इत्यादयः ।

८. असर्मर्थसमासो यथा — भगवति भक्तः = भागवतः । शिवे भागवतः = शिवभागवतः । सूर्य न पश्यन्तीति = असूर्यपश्याः राजदाराः ।

१. अमैवाव्ययेन । २. कृत्वा च ।

३. मयूरव्यंसकादयश्च ।

४. आरुयात्मारुयातेन क्रियासातत्ये ।

५. जहिकर्मणा बहुलसाभीक्ष्ये कर्तारं चाभिदधाति ।

SGDF

३. अथ बृहव्रीहिः ।

प्रायेण अन्यैपदार्थप्रधानो विशेष्यनिन्नश्च बहुव्रीहिः । स च सप्तविधः । द्विपदः १, बहुपदः २, संख्योत्तरपदः ३, संख्योभयपदः ४, सहपूर्वपदः ५, व्यतिहारलक्षणः ६, दिगन्तराललक्षणश्च ७, इति ।

तत्र द्विपदो, बहुपदश्च, बहुव्रीहिः । सप्तविधः । द्वितीयाब-
हुव्रीहिः १, तृतीयाबहुव्रीहिः २, चतुर्थीबहुव्रीहिः ३, पञ्चमी-
बहुव्रीहिः ४, षष्ठीबहुव्रीहिः ५, सप्तमीबहुव्रीहिः ६, नव्य-बहु-
व्रीहिश्च ७, इति ।

१. द्विपदद्वितीयाबहुव्रीहिर्यथा — आरूढो वानरो यं सः
= आरूढवानरो वृक्षः । उपविष्टसारथी रथः ।

२. द्विपदतृतीयाबहुव्रीहिर्यथा — ऊढो रथो येन सः =
ऊढरथोऽनद्वान् । ऊढो रथो यया सा = ऊढरथा बडबा ।
इत्यादयः ।

३. द्विपदचतुर्थीबहुव्रीहिर्यथा — उपहृतः पशुः यस्मै सः =
उपहृतपशु रुद्रः उपहृतपशुः देवता । उपहृतपशु दैवतम् ।

४. द्विपदपञ्चमीबहुव्रीहिर्यथा — निष्कान्तो जनो यस्मा-
त्सः = निकान्तजनो ग्रामः । निष्कान्तजना नगरी । नि-
ष्कान्तजनं गृहम् ।

१. शेषो बहुव्रीहिः ।

२. अनेकमन्यपदार्थे ।

SGDF

५. (१) द्विपदषष्ठीबहुव्रीहिर्यथा — श्वतो वर्णो यस्य सः = श्वेतवर्णो वृषः । श्वेतवर्णा गौः । श्वेतवर्णं वस्त्रम् । (२) उपमानपूर्वपदषष्ठीबहुव्रीहिर्यथा — पुण्डरीके इव अक्षिणी यस्य सः = पुण्डरीकाक्षः कृष्णः । पुण्डरीकाक्षी रुक्मिणी । पुण्डरीकाक्षमपत्यम् । (अ.) मृगस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्य सः = मृगाक्षो राजा । मृगाक्षी राज्ञी । मृगाक्षमपत्यम् ।

५. (२) सप्तम्यन्तपूर्वपदकव्याधिकरणद्विपदषष्ठीबहुव्रीहिर्यथा — कण्ठे कालो यस्य सः = कण्ठेकालः शिवः । एवं स्त्रीनपुंसकलिङ्गयोरप्यूद्यम् ।

५. (३) सप्तम्यन्तोत्तरपदकव्याधिकरणद्विपदषष्ठीबहुव्रीहिर्यथा — दण्डः — पाणौ यस्य सः = दण्डपाणिः पुरुषः । एवं स्त्रीनपुंसकलिङ्गयोरपि ।

६. द्विपदसप्तमीबहुव्रीहिर्यथा — वीराः पुरुषाः यस्मिन्सः = वीरपुरुषो ग्रामः । वीरपुरुषा नगरी । वीरपुरुषं नगरम् ।

७. द्विपदनव्यबहुव्रीहिर्यथा — अविद्यमानः उत्तमो यस्मात् सः = अनुत्तमः हरिः । अविद्यमानो नाथो यस्य सः अनाथः

४. अथ बहुपदबहुव्रीहिः ॥

१. बहुपदद्वितीयाबहुव्रीहिर्यथा — आरुढो नीलो वानरो यं सः = आरुढनीलवानरो वृक्षः ।

२. बहुपदतृतीयाबहुव्रीहिर्यथा — ऊढो विचित्रो रथो येन

सः = ऊढविचित्ररथः अनद्वान् ।

(५) ३. बहुपदचतुर्थीबहुत्रीहिर्यथा – उपहृतः शुचिः पशुः यस्मै
सः = उपहृतशुचिपशुः देवः ।

४. बहुपदपञ्चमीबहुत्रीहिर्यथा – निष्कान्तः सर्वो जनो
यस्मात्सः = निष्कान्तसर्वजनो ग्रामः ।

५. बहुपदषष्ठीबहुत्रीहिर्यथा – श्वेतः शोभनो वर्णो यस्य
सः = श्वेतशोभनवर्णो नन्दी ।

६. उपमानपूर्वपदबहुपदषष्ठीबहुत्रीहिर्यथा – पुण्डरीके इव
सुन्दरे अक्षिणी यस्य सः = पुण्डरीकसुन्दराक्षो हरिः ।

७. बहुपदसप्तमीबहुत्रीहिर्यथा – वीराः सुन्दराः पुरुषाः
यस्मिन् सः = वीरसुन्दरपुरुषो ग्रामः ।

८. संख्योत्तरपदबहुत्रीहिर्यथा – दशानां समीपस्थाः =
उपदशाः ।

९. संख्योभयपदबहुत्रीहिर्यथा – द्वौ वा त्रयो वा = द्वित्राः
तत्रिष्ठाः । सप्ताष्टाः इत्यादयः ।

१०. सहपूर्वपदबहुत्रीहिर्यथा – पुत्रेण सह वर्तमानः = सपुत्रः

११. व्यतिहारलक्षणबहुत्रीहिर्यथा – केशेषु केशेषु गृहीत्वा
प्रवृत्तम् = केशाकेशि युद्धम् । दण्डादैषिणि । मुष्टीमुष्टिः ।

१२. तत्र तेनेदमिति सरूपे । २०. दण्डैश्च दण्डैश्च प्रहत्येदं युद्धं प्रवृत्तम् ।

१३. अस्य मुष्टिभिः प्रहृतः सः वस्य मुष्टिभिश्चायमित्येवं परस्परं प्रहस्य
स्थितयोरिदं युद्धं प्रवृत्तम् ।

७. दिग्न्तरात्तलक्षणवहुत्रीहिर्यथा — दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्र
दिशोर्यदन्तरालं सा = दक्षिणपूर्वा दिक् ।

८. अथाव्ययीभावः ॥

अव्ययीभावो द्विविधः । अव्ययपूर्वपदः १, नामपूर्वपदश्च
२ इति ।

प्रायेण पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययपूर्वपदः । स यथा—हरौ इति =
अधिईरि । कुम्भस्य समीपम् = उँकुम्भम् । मक्षिकाणामभावो
= निर्मक्षिकैम् । विष्णोः पश्चात् = अर्नुविष्णु । रूपस्य योग्यम् =
अनुरूपैम् । गृहं गृहम् = प्रतिरूपम् । शक्तिमनतिकम्य =
यथाशक्ति । मुक्तिपर्यन्तम् = अंमुक्ति संसारः । बालपभिव्याप्य
= आबालं हरिभक्तिः । गङ्गायाः पारे = पारेंगङ्गम् । मार्गस्य
मध्ये = मध्येमार्गम् ।

२. नामपूर्वपदो द्विविधः — उत्तरपदार्थप्रधाननामपूर्वः १,
अन्यपदार्थप्रधाननामपूर्वश्च २, इति । (१) उत्तरपदार्थप्रधा-
ननामपूर्वाव्ययीभावो यथा — शाकस्य लेशः = शाकप्रति ।

१. दिङ्नामान्यन्तराले । २. अव्ययम् विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्धयर्थ-
भावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसाद्यसंपत्ति -
साकल्यान्तवचनेषु ।

३. विभक्तयर्थेऽव्ययीभावः ।

४. समीपार्थे ।

५. अर्थाभावे

६. पश्चादर्थे ।

७. योग्यार्थे ।

८. वीप्सायाम् ।

९. पदार्थानतिवृत्तौ ।

१०. आङ्ग सर्यादाभिविधोः ।

११. पारे मध्ये षष्ठ्याचा ।

१२. सुप्पतिना मात्रार्थे ।

(२) अन्यपदार्थप्रधाननामपूर्वाव्ययीभावो यथा - तिष्ठन्ति गावो
यस्मिन् सः = तिष्ठद्वा दोहनकालः ।

६. अथ द्वन्द्वः ॥

द्वन्द्वो द्विविधः — इतरेतरयोगः १, समाहारश्च २, इति ।

तत्र उभयार्थप्रधान इतरेतरयोगः । स यथा — रामश्च
लक्ष्मणश्च = रामलक्ष्मणौ । जाया च पतिश्च = दंपैती - जंपती
—जायापती वा । हरिश्च द्वरश्च गुरुश्च = हरिहरगुरवः ।

समूहप्रधानः समाहारः । स यथा — पाणिश्च पादश्च तयोः
समाहारः = पाणिपैदम् । भेरीच मृदङ्गश्च तयोः समाहारः
= भेरीमृदङ्गम् । रथिकाश्च अश्वारोहाश्च तेषां समाहारः =
रथिकाश्वारोहम् । रथश्च गजश्च तुरगश्च = रथगजतुरगम् ।

७. अथ एकशेषवृत्तिः ॥

एकशेषो द्विविधः—सरूपैकशेषो विरूपैकशेषश्चेति ।

सर्वरूपैकशेषो यथा - रामश्च रामश्च = रामौ । रामश्च रामश्च
रामश्च = रामाः ।

विरूपैकशेषो यथा - घटश्च कलशश्च = घटौ कलशौ वा ।
वक्रदण्डश्च कुटिलदण्डश्च = वक्रदण्डौ - कुटिलदण्डौ वा ।

१. चार्थे द्वन्द्वः । २. जायाया जम्भावो दम्भावश्च वा निपात्यते ।

३. प्राण्यङ्गसमाहारः । ४. तूर्यङ्गसमाहारः ।

५. सेनाङ्गसमाहारः । ६. सरूपाणमेकशेष पुक्षविभक्तौ ।

७. विरूपाणामपि समानार्थकानाम् ।

ब्राह्मणी च ब्राह्मणश्च = ब्राह्मणौ । ३० हंसी च हंसश्च = हंसौ ।
 भ्राता च स्वसा च = भ्रातरौ । पुत्रश्च दुहिता च = पुत्रौ ।
 माता च पिता च = पितैरौ । श्वश्रूश्च श्वशुरश्च = श्वशुरौ ।
 स च देवदत्तश्च = तौ । स च सा च = तौ । स च सा च
 तत्त्वं = ताँनि । अहं च त्वं च = आँवाम् । स च त्वं च अहं
 च = वयम् ।

॥ अथ समासान्ताः ॥

अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः । ५ । ४ । १०७ ॥ शरदादि-
 शब्देभ्यः टच् स्यात् । टकारचकारौ इतौ । तयोः लोपे
 अ मात्रं शिष्यते । शरदः समीपम् = उपशरदम् । अनुविपा-
 शम् । प्रत्यनसम् । अध्युपानहम् । मध्येदिवम् । प्रतिदिशम् ।
 उपजरसम् । इत्यादि ।

प्रतिपरसमनुभ्योऽक्षणः । वार्तिकम् ॥ एभ्यः परस्य अक्षि-
 शब्दस्य टच् स्यात् । प्रत्यक्षम् परोक्षम् । समक्षम् अन्वक्षम् ।

१. पुमान् खिया ।

२. भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् ।

३. पिता मात्रा ।

४. शशुरः शश्वा ।

५. त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ।

६. नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् ।

७. त्यदादीनां मिथः सहोक्तौ यत्परं तत्त्विष्यते ।

अनश्च । ५ । ४ । १०८ ॥ अनन्तादव्ययीभावाद्वच् स्यात् ।
उपराजम् । अध्यात्मम् ।

तत्पुरुषस्याद्गुलेः संख्याव्ययादेः । ५ । ४ । ८६ ॥
तत्पुरुषसमासे संख्याव्ययपूर्वस्य अङ्गुलिशब्दस्य अच् (अ)
स्यात् । द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्य द्वयङ्गुलम् दारु । निरङ्गुलम् ।

अहः सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः । ५ । ४ । ८७ ॥
एभ्यः संख्याव्ययादेशं परस्य रात्रिशब्दस्य अच् स्यात् । अहश्च
रात्रिश्च = अहोरात्रम् । द्वन्द्वोऽयम् । सर्वा रात्रिः = सर्वरात्रम् ।
पूर्व रात्रेः = पूर्वरात्रः । संख्यातरात्रः । पुण्यरात्रः । द्वयो रात्रयोः
समाहारः = द्विरात्रम् । अतिरात्रः ।

राजादःसखिभ्यष्टच् । ५ । ४ । ९१ ॥ एतदन्तात्तत्पुरुषात् उच्च
स्यात् । देवराजः । कृष्णसखः । उत्तमादः ।

आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः । ६ । ३ । ४६ ॥
कर्मधारये महच्छब्दस्य उत्तरपदे जातीयप्रत्यये च परे आकारोऽन्ता-
देशः स्यात् । महांश्चासौ देवश्च = महादेवः । महाजातीयः ।

द्वित्रिभ्यां ष मूर्धः । ५ । ४ । ११५ ॥ आभ्यां परः मूर्धन्
शब्दोऽकारान्तो भवति । द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः ।

अञ्जनासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात् । ५ । ४ । ११८ ॥

नासिकान्ताद्वुत्रीहः अच् स्यात् । नासिकाशब्दश्च नसं

प्रामोति । १ द्वुरिव नासिका यस्य सः = द्वृणसः । स्वरणसः ।
उपसर्गाच्च । ५ । ४ । ११९ ॥ प्रादेः परो यो नासिका-
शब्दः तदन्ताद्वृत्रीहरच् नासिकाया नसादेशच्च । उच्चसः ।
प्रणसैः । वेर्णोवक्तव्यः । विगता नासिका यस्य सः = विग्रः ।

नित्यमसिच् प्रजामेधयोः । ५ । ४ । १२२ ॥ नवदुःसु-
भ्यः परौ प्रजामेधाशब्दौ सकारान्तौ भवतः । अप्रजाः । दु-
ष्प्रजाः । सुप्रजाः । अमेधाः । दुर्मेधाः । सुमेधाः ।

प्रसंभ्यां जानुनोर्जुः । ५ । ४ । १२९ ॥ आभ्यां परस्य
जानुशब्दस्य ज्ञुरादेशः स्याद्वृत्रीहौ । प्रगते जानुनी यस्य =
प्रज्ञुः । सङ्गते जानुनी यस्य सः = संज्ञुः ।

ऊर्ध्वाद्विभाषा । ५ । ४ । १३० ॥ ऊर्ध्वज्ञुः - ऊर्ध्वजानुः ।
धनुषश्च । ५ । ४ । १३२ ॥ धनुशशब्दान्तस्य बहुत्रीहरन-
जादेशः स्यात् । द्विधन्वा । शार्ङ्गधन्वा ।

जायाया निङ् । ५ । ४ । १३४ ॥ जायान्तस्य बहुत्रीहैः
निङ् आदेशः स्यात् । जानकी जाया यस्य सः = जान-
कीजानिः ।

उरः प्रभृतिभ्यः कप् । ५ । ४ । १५१ ॥ बहुत्रीहौ उर-
प्रभृतिभ्यः कप् स्यात् । व्यूढम् उरः यस्य सः = व्यूढोरस्कः

१. पूर्वपदासंज्ञायामगः । इति पञ्चम् ।
२. उपसर्गाद्वृत्तलम् ।

द्वन्द्वे यि ॥ २ । २ ॥ ३२ ॥ द्वन्द्वे यिसंज्ञं पूर्वं प्रयोज्यं
स्यात् ॥ हरर्च हरिश्च = हरिहरौ ॥ ४ । २ । ३३ ॥ अजायदन्तम्
अजायदन्तम् ॥ २ । २ । ३३ ॥ इदं द्वन्द्वे पूर्वं स्यात् ॥ ईश-
कृष्णौ ॥ अल्याच्चतरम् ॥ २ । २ । ३४ ॥ शिवकेशवौ ।
क्षुद्रजन्तवः ॥ २ । ४ । ८ ॥ एषां समाहारे द्वन्द्वं एकवत्
स्यात् । यूकालिक्षम् ।

येषां च विरोधः शाश्वतिकः ॥ २ । ४ । ९ ॥ एषां प्रावृत् ।
अहिनकुलम् । गोव्याग्रम् । काकोलूकम् ।

ब्रह्महस्तभ्यां वर्चसः ॥ ५ । ४ । ७८ ॥ आभ्यां परस्य
वर्चस् शब्दस्य अच् स्यात् । ब्रह्मवर्चसम् । हस्तवर्चसम् ।

अवसमन्धेभ्यस्तमसः ॥ ५ । ४ । ७९ ॥ एभ्यः परस्य
तमस् शब्दस्य अच्यात् । अवतमसम् । संतमसम् । अन्ध-
तमसम् ।

उपसर्गादव्यनः ॥ ५ । ४ । ८५ ॥ प्रगतोऽध्वानम् = प्रा-
ध्वो रथः ।

नवस्तत्पुरुषात् ॥ ५ । ४ । ७१ ॥ समासान्तो न । अ-
राजा । असखा । पथो विभाषा ॥ ५ । ४ । ७२ ॥ नव् पू-
र्वात्पथो वा समासान्तः । अपन्थाः - अपथम् ॥

॥ इति समासान्तः ॥

SGDF

तत्त्वाप्त्यादिविकारान्तार्थसावारणप्रत्ययाः ।

तस्यापत्यम् । ४ । १ । ९२ ॥ अपत्येऽर्थे अण् प्रत्ययो भवति । यथा – रघोः अपत्यम् इत्यर्थे रघु + अ इति स्थिते, तद्वितेष्वचामादेः । ७ । २ । ११७ ॥ विति णिति च तद्विते परे अचां मध्ये आदेरचो वृद्धिः स्यात् । राघु + अ इति स्थिते, ओर्गुणः । ६ । ४ । १४६ ॥ उवर्णान्तस्य भस्याङ्गस्य गुणस्तद्विते । इति राघो + अ इति स्थिते, अवादेशे । राघव् + अ + सु = राघवः । एवमुत्तरत्राप्यूहम् ।

दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः । ४ । १ । ८५ ॥ दितेः अपत्यम् = दैत्यः । अदितेः आदित्यस्य वा अपत्यम् = आदित्यः । प्राजापत्यः । यमाच्च । याम्यः ।

अत इव् । ४ । १ । ९५ ॥ अदन्तात्प्रातिपदिकात् अपत्यार्थे इव् स्यात् । दक्षस्य अपत्यम् = दाक्षिः । दशरथस्य अपत्यम् = दाशरथिः ।

ऋग्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च । ४ । १ । ११४ ॥ एभ्योऽप-
त्येऽर्थेऽण् स्यात् । वासिष्ठस्यापत्यम् = वासिष्ठः । वैश्वामित्रः ।
श्वाफल्कः । वासुदेवः ।

कन्यायाः कनीन च । ४ । १ । ११६ ॥ अपत्येऽर्थे अण्
स्यात् कन्याशब्दस्य कनीनादेशश्च । कानीनः व्यासः
कर्णश्च ।

स्त्रीभ्यो द्वक् । ४ । १ । १२० ॥ स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्योऽपत्यर्थे
द्वक् स्यात् । दस्य एयः । विनताया अपत्यम् वैनतेयः ।

कुलटाया वा । ४ । १ । १२७ ॥ इनडादेशो द्वक् च ।
कुलटाया अपत्यम् = कौलटिनेयः — कौलटेयः । अत्र कुलटा
भिक्षुकी । व्यभिचारिणी इत्यर्थे तु — द्वक् । कौलटेरः । क्षुद्रा-
भ्यो वा । ४ । १ । १३१ ॥ वा द्वक् । काणेरः — काणेयः
दासेरः — दासेयः । पितृष्वसुश्छण् । ४ । १ । १३२ ॥ छस्य
ईयः । पैतृष्वस्त्रीयः । पैतृष्वसेय इत्यपि । मातृष्वसुश्च । ४ ।
१ । १३४ ॥ मातृष्वस्त्रीयः मातृष्वसेयः । कुलात्मकः । ४ ।
१ । १३९ ॥ अपत्यार्थे । खस्य ईनः । कुलीनः । कुल्यः ।
स्वसुश्छः । ४ । १ । १४३ ॥ स्वस्त्रीयः । भ्रातुर्वर्यच्च । ४ ।
१ । १४४ । भ्रातुरपत्यं = भ्रात्रीयः । शत्रुश्चेत् भ्रातृव्यः ।
मनोर्जातावज्यतौ षुक् च । ४ । १ । १६१ ॥ मनोः अपत्यम् =
मानुषः । मनुष्यः जातिश्चेत् ।

तेन रक्तं रागत् । ४ । २ । १ ॥ कषायेण रक्तं वस्त्रं =
काषायम् । माञ्जिष्टम् । लाक्षारोचनाद्वक् । ४ । २ । २ ॥
लाक्षिकः । रौचनिकः ।

। नक्षत्रेण युक्तः कालः । ४ । २ । ३ ॥ पूष्येण युक्तं =
पौषमहः । पौषी शत्रिः ।

दृष्टं साम । ४ । २ । ७ ॥ वसिष्ठेन दृष्टं - वासिष्ठं साम ।
परिवृतो रथः । ४ । २ । १० ॥ वद्धैः परिवृतः = वाद्धो
रथः । पाण्डुकम्बलादिनः । ४ । २ । ११ ॥ पाण्डुकम्बलेन
परिवृतः = पाण्डुकम्बली ।

तत्रोद्धृतमप्त्रेभ्यः । ४ । २ । १४ ॥ शरावे उद्धृतः = शारावः
ओदनः ।

स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते । ४ । २ । १५ ॥ स्थण्डिले शेते =
स्थण्डिलो भिक्षुः ।

संस्कृतं भक्षाः । ४ । २ । १६ ॥ भ्राष्टे संस्कृताः = भ्राष्टाः
यवाः । अष्टसु कपालेषु संस्कृतः = अष्टाकपालः पुरोडाशः ।
शूलोखाद्यत् । ४ । २ । १७ ॥ शूले संस्कृतं = शूल्यम् ।
उखायां । संस्कृतम् = उख्यम् । उखा पात्रविशेषः ।

सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायाम् । ४ । २ । २१ ॥ पौषी
पौर्णमासी अस्मिन् = पौषो मासः । विभाषा फाल्गुनीश्रव-
णाचैत्रीभ्यः । ४ । २ । २३ ॥ एभ्यष्टक् वा स्यात् । पक्षे
अण् । फाल्गुनिकः - फाल्गुनः । श्रावणिकः - श्रावणः । का-
र्तिकिकः - कार्तिकः । चैत्रिकः - चैत्रः ।

साऽस्य देवता । ४ । २ । २४ ॥ इन्द्रो देवता अस्य
एन्द्रं हन्तिः । बाह्यस्पत्यम् । सोमाद्युण् । ४ । २ । ३० ॥

सौम्यम् । वायवृत्तपित्रिषसो यत् । ४ । २ । ३१ ॥ वायव्यम् ।

ऋतव्यम् । पित्र्यम् । उषस्यम् । अर्घेदक् । ४ । २ । ३३ ॥

आयेयम् उमीः - ग्य न्युमीः ॥ ७ । ८ । ९ । अ० ग्य

तस्य समूहः । ४ । २ । ३७ ॥ काकानां समूहः = कौ -

कम् । बाकम् । भिक्षादिभ्योऽण् । ४ । २ । ३८ ॥ भिक्षाणां

समूहो = भैक्षम् । गर्भिणीनां समूहो = गर्भिणम् ।

स्वीर्णिकाः - गवीनां सादे = सौन्दर्य - सोन्दरा ।

प्रकाणकाः - युवताना समूहा = यावनम् - यावतम् ।

राजन्यकम्, वाधेकम्, मानुष्यकम्, ब्राह्मण्यम्, ग्रामता,
विनवा विनवा विनवा विनवा विनवा विनवा ।

जनता, बन्धुता, कापोतम्, मायूरम्, हास्तिकम्, धैनुकम् ।

केशानां समूहः = कैश्यम् - कैशिकम् । तृण्या । वन्या । धूम्या ।

वात्या । रथानां = रथ्या - रथकथ्या ।

तदधीते तद्वेद । ४ । २ । ५९ ॥ व्याकरणमधीते वेद वा

वैयाकैरणः ।

प्रकीर्णकाः - न्यायम् = नैयायिकः । त्रिविद्याम् = त्रैविद्यः ।

ऐतिहासिकः । पौराणिकः ।

तेज निर्वचन । ४ । ३ । १५ ॥ कशाम्बेन निर्वचन

तन निष्टत्तम् । ४ । २ । ६८ ॥ कुशाम्बन निष्टत्ता =
कौशाम्बी उगमी ।

श्रेष्ठे । ४ । ३ । ९३ ॥ प्रकीर्णकाः । चक्षुषा गृहते =

१. समुहप्रत्ययान्तानां प्रायो नपुंसकत्वं लोकात् ।

१. न ख्याभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वो तु ताभ्यामैचु ७ । ३ । ३ ॥

चाक्षुषं रूपम् । श्रावणः शब्दः । ५ उपनिषदा ज्ञायते = औ-
पनिषदः परमात्मा ।

अव्ययात्येष् । ४ । २ । १०४ ॥ अमेहकतसित्रेभ्य एव । अ-
मा (समीपे) भवः । अमात्यः, इहत्यः, कत्यः, तत-
स्त्यः, तत्रत्यः ।

प्रकीर्णकाः — दाक्षिणात्यः, पाश्चात्यः, पौरस्त्यः,
औत्तराहः, सांवत्सरिकम्, नैशिकम् - नैशम्, प्रादोषिकम्
प्रादोषम्, प्रादृषेण्यम्, वार्षिकम् । ग्रामेभवः = ग्राम्यः - ग्रा-
मीणः । राष्ट्रे भवः = राष्ट्रियः । कुले भवः कुलीनः । कौले-
यकः श्वा चेत् । कुक्षौ भवः = कौक्षः । कौक्षेयकः असिथेत् ।
ग्रीवायां भवः = ग्रैवः । ग्रैवेयकः अलङ्कारश्चेत् । दिशि भवम्
= दिश्यम् । वर्गे भवम् = वर्ग्यम् । दन्त्यम्, कण्ठ्यम्, अ-
ङ्गुलीयम्, कवर्गीयम् । मध्ये भवः = मध्यमः । मासे भवं =
मासिकम् ।

युवयोः युष्माकं वा अयम् = यौष्माकीणः - यौष्माकः -
युष्मदीयः । आस्माकीनः - आस्माकः - अस्मदीयः । मम
अयम् = मामकीनः - मामकः - मदीयः । तावकीनः - त्वदी-
यः - तावकः ।

तत आगतः । ४ । ३ । ७४ ॥ सुव्रात् आगतः = सौघ्रः ।
पैतामहकम्, मातामहकम्, हौतकम्, भ्रातृकम्, पित्र्यम् -
पैतृकम् ।

तस्य विकारः । ४ । ३ । १३४ ॥ अश्मनो विकारः = आश्मः । भस्मनो विकारः = भास्मनः । मार्तिकः, वैलवम्, त्रापुषम् । जातुषम्, कापित्थम्, पालाशम्, खादिरम् ।

प्रकीर्णकाः - सुस्नातं पृच्छति = सौस्नातिकः । उद्धुपेन तरति = औद्धुपिकः । नावा तरति = नाविकः । वेतनेन जीवति = वैतनिकः । क्रयविक्रयेण जीवति = क्रयविक्रियिकः । एवं क्रयिकः, विक्रयिकः, आयुधेन जीवति = आयुधीयः - आयुधिकः । कृत्या निर्वृत्तं = कृत्रिमम् । पक्त्या निर्वृत्तं = पक्त्रिमम् । धर्मं चरति = धार्मिकः । परिषदं समवैति = पारिषद्यः । सेनां समवयन्ति = सैन्याः - सैनिकाः । मुद्दङ्गवादनं शिल्पमस्य = मार्दङ्गिकः । एवं पाणविकः, धनुः प्रहरणमस्य = धानुष्कः । अस्ति परलोकः इत्येवं यस्य मतिः सः = आस्तिकः । एवं नास्तिकः ।

रथं वहति = रथ्यः । युगं वहति = युग्यः । धुरं वहति = धुर्यः - धौरेयः । वशं गतो = वश्यः । गृहपतिना संयुक्तो = गार्हपत्योजग्निः । तुलया संमितं = तुल्यम् । धर्मादनपेतं = धर्म्यम् । पथोऽनपेतं = पथ्यम् । अर्थादनपेतं = अर्थ्यम् । न्यायादनपेतं = न्याय्यम् ।

अये = साधुः = अय्यः । कर्मणि साधुः = कर्मण्यः । शरणे साधुः = शरण्यः । पथि साधु = पाथेयम् । अतिथिषु साधुः = आतिथेयः ।

समानतीर्थे वासी=सतीर्थः । समाने उदरे शयितः = सोदर्यः—
सोदरः ।

दण्डपर्हति = दण्ड्यः । अर्धम् अर्हति = अर्ध्यः । वधम्
अर्हति = वध्यः । दक्षिणामर्हति = दक्षणीयः — दक्षिण्यः ।
षष्ठिरात्रेण पञ्चयते = षष्ठिको धान्यविशेषः ।

तस्य भावस्त्वतलौ । गोर्भावो = गोत्वम् — गोता । स्त्रियाः
भावः = स्त्रैणम् — स्त्रीत्वम् — स्त्रीता । पुंसो भावः = पौस्नम्
पुंस्त्वम् — पुंस्ता । पृथोर्भावः = प्रथिमा — पार्थवम् । प्रदिमा
मार्दवम्, शुक्लिमा — शौक्ल्यम्, दार्ढ्यम् — द्रढिमा । जाढ्यम् ।
मौढ्यम्, ब्राह्मण्यम्, सख्यम्, दूत्यम्, वणिज्यम् — वाणि-
ज्यम् । स्तेनस्य भावः कर्म वा = स्तेयम् । सैनापत्यम्, पौ-
रोहित्यम्, शुचेर्भावः = शौचम् । मुनेर्भावः = मौनम् ।

मुद्दानां भवनं क्षेत्रम् = मौद्दीनम् । वैहेयम्, शालेयम्,
यव्यम्, षष्ठिक्यम्, तिल्यम् — तैलीनम् ।

सप्तभिः पदैरवाप्यते = साप्तपदीनं सख्यम् । विद्या
वित्तः + विद्याचुञ्चुः — विद्याचणः । तारकाः संजाता अस्य
= तारकितं नभः । कोरकितम्, स्थपुटितम् । ऊरुप्रमाणमस्य =
ऊरुद्वयसम् - ऊरुद्व्यम् - ऊरुमात्रं वा जलम् ।

यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् । ५ । २ । ३९ ॥ यत् परिमाण-
मस्य = यावान् । तत् = तावान् । एतत् = एतावान् ।
किम् = कियान् । इदम् = इयान् ।

किमः संख्यापरिमाणे डति च । ५ । २ । ४१ ॥ संख्या-
परिच्छेदविषयकप्रश्ने किंशब्दात् डतिप्रत्ययो भवति वतुप् च ।
काः संख्या येषां = कति - कियन्तः ।

संख्याया अवयवे तयप् । ५ । २ । ४२ ॥ पञ्च अवय-
वा अस्य = पञ्चतयं दारु । चतुष्टयम् ।

द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा । ५ । २ । ४३ ॥ द्वयम् - द्वित-
यम् । त्रयम् - त्रितयम् । तथा उभौ अवयवौ यस्य = उभयम् ।

तस्य पूरणे डद् । ५ । २ । ४८ ॥ एकादशानां पूरणः
= एकादशः, द्वादशः । इत्यादि । नान्तादसंख्यादैर्मद् ।
५ । २ । ४९ ॥ पञ्चानां पूरणः = पञ्चमः । सप्तमः, अष्टमः,
नवमः । षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् । ५ । २ । ५१ ॥ एषां
पूरणेऽर्थे थुगागमः स्यात् डटि । षणां पूरणः = षष्ठः । कती-
नां = कतिथः । कतिपयथः । चतुर्णां पूरण इत्यर्थे = चतुर्थः
-तुरीयः - तुर्य इत्यपि । बहूनां = बहुतिथः । यावत् = या-
वतिथः । तावत् = तावतिथः इत्यादि । द्वयोः = द्वितीयः ।
त्रयाणां = तृतीयः । विंशत्यादिभ्यस्तमङ्ग्यतरस्याम् । ५ ।
२ । ५६ ॥ विंशतिमः - विंशः इत्यादि । शतादीनां नि-
त्यम् । शततमः ।

प्रकीर्णकाः - इष्टमनेन = इष्टी । अधीतमनेन - अधीती ।
साक्षात् द्रष्टा = साक्षी ।

तदस्यास्त्यस्पन्दिति मतुप् । ५ । २ । ९४ ॥ गावोऽस्य
 अस्मिन् वा सन्ति = गोमान् । मादपथायाश्च मतोर्वौऽयवा-
 दिभ्यः । ८ । २ । ९ ॥ मवण्विर्णान्तात् मवण्विर्णोपथाच्च
 यवादिवर्जितात् परस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । यथा - किम् अस्य
 अस्ति = किम्बान् । ज्ञानम् = ज्ञानवान् । विद्यावान्, लक्ष्मी-
 वान्, यशस्वान्, भास्वान्, यवादेस्तु - यवमान्, भूमिपान्,
 गरुत्मान्, मधुमान् ।

प्रकीर्णकाः । उदन्वान् । चूडा अस्य अस्ति = चूडालः -
 चूडावान् । सौराज्ये - राजन्वान् । अन्यत्र राजवान् । फेनवान् -
 केनिलः - फेनलः । लोमानि अस्य सन्ति = लोमशः ।
 पामानि = पामनः । पिच्छः = पिच्छिलः - पिच्छवान् । तपः =
 तपखी - तापसः । सहस्री । उन्नताः दन्ताः सन्त्यस्य =
 दन्तुरः । केशाः = केशवः - केशी - केशिकः - केशवान्,
 रजस्वला स्त्री । कृषीवलः । दन्तावलः हस्ती । शिखावलः
 केकी । तुन्दः = तुन्दी - तुन्दिलः - तुन्दवान् - तुन्दिभः ।
 यशस्वी - यशस्वान् । मायावी - मायी - मायिकः । स्त्रियों
 वाच् = वामी । वलिः = वलिभः । अत इनिठनौ । ५ । २ ।
 ११५ ॥ दण्डी - दण्डिकः - दण्डवान् ।

तसिलादयः प्रत्ययाः अव्ययप्रकरणे द्रष्टव्याः । अतिशायने
 तमविष्टनौ । ५ । ३ । ५५ ॥ बहूनां एकस्य अतिशय -

निर्धारणे तपत् प्रत्ययः इष्टन् प्रत्ययश्च स्याताम् । अयमेषाम्-
तिशयेन लघुः = लघुतमः - लघिष्टः । द्विचनविभज्योपददे
तरवीयसुनौ । ५ । ३ । ५७ ॥ द्वयोरेकस्य अतिशयनिर्धारणे
तरप् प्रत्ययः ईयसुनप्रत्ययश्च स्याताम् । अयमनयोरतिशयेन
लघुः = लघुतरः - लघीयान् । अजादी गुणवचनादेव । ५ ।
३ । ५८ ॥ इष्टवीयसुनौ गुणवचनादेव स्याताम् । पृथुः =
प्रथिष्टः । प्रथीयान् । नेह पाचकतमः । पाचकतरः ।

अत्र विशेषरूपाणि कथयन्ते - प्रशस्यः । श्रेयान् । ज्यायान् ।
श्रेष्टः - ज्येष्टः ॥ दृद्धः । वर्षीयान् - ज्यायान् । वर्षिष्टः - ज्ये-
ष्टः ॥ अन्तिकः । नेदीयान् । नेदिष्टः ॥ बाढः । साधीयान् । सा-
धिष्टः ॥ स्थूलः । स्थवीयान् । स्थविष्टः ॥ दूरः । दवीयान् । द-
विष्टः ॥ युवा । यवीयान् । यविष्टः ; कनीयान् - कनिष्टः । हृस्वः ।
हृसीयान् - हृसिष्टः । क्षिप्रः । क्षेपीयान् - क्षेपिष्टः । क्षुद्रः ।
क्षोदीयान् । क्षोदिष्टः । प्रियः । प्रेयान् । प्रेष्टः । स्थिरः ।
स्थेयान् - स्थेष्टः । उरुः । वरीयान् । वरिष्टः । गुरुः ।
गरीयान् । गरिष्टः । बहुलः । बंहीयान् । बंहिष्टः । तृप्रः ।
त्रपीयान् । त्रपिष्टः । दीर्घः । द्राघीयान् । द्राघिष्टः । बृन्दारकः ।
बृन्दीयान् । बृन्दिष्टः । बहुः । भूयान् । भूयिष्टः । अल्पः ।
कनीयान् । कनिष्टः ।

ईषदसमाप्तौ कल्पबदेश्यदेशीयः । ५ । ३ । ६७ ॥ ईषदूनो
विद्वान् = विद्वत्कल्पः - विद्वदेशीयः - विद्वदेश्यः ।

प्रकारवचने जातीयर् । ५ । ३ । ६९ । ॥ पद्मप्रकारः -
पद्मजातीयः ।

प्रकीर्णकाः । कुत्सितोऽश्वः = अश्वकः । अनुकम्प्यः पुत्रः =
पुत्रकः । दूस्वो वृक्षः = वृक्षकः ।

किंयत्तदो निर्धारणे द्रयोरेकस्य डतरच् । ५ । ३ । ९२ ॥
अनयोः कतरो वैष्णवः । यतरः । ततरः ।

वा बहूनां जातिपरिश्वे डतमच् । ५ । ३ । ९३ ॥ कतमो
भवतां कठः ? । यतमः । ततमः । एकाच्च प्रचाम् । ५ । ३ ।
९४ ॥ एकतरः । एकतमः ।

प्रकीर्णकाः । अश्व इव प्रतिकृतिः = अश्वकः । मुखमिव
= मुख्यः । जघनमिव = जघन्यः । अग्रमिव = अग्न्यः ।
कुशायमिव = कुशाश्रीया बुद्धिः । पादार्थमुदकं = पाद्यम् ।
अर्घार्थमुदकम् = अद्यम् ॥

॥ इति तद्वितप्रकरणम् ॥

बृहच्छब्दरूपावल्याः द्वितीयोभागः

संपूर्णः ॥

SGDF

ଶ୍ରୀଗଣେଶ ନାୟି.....

SGDF

Sri Gangeshwar Digital Foundation

Sanskrit Books Ready for Sale.

		Rs.	A.	P.
1.	The Sanskrit I Reader	0	4	6
2.	The Sanskrit II Reader with the 11th Sarga of Raghuvamsa	0	10	0
3.	The Sanskrit III Reader with the 5th Sarga of Kumarasambhava	0	8	0
4.	The Sanskrit IV Reader with exhaustive Notes	0	13	0
5.	Sabdaroopavali New Edition containing 7 Prakaranas, <i>viz.</i> , Sabda, Avyaya, Streepratyaya, Samasa, Prayoga, Ka- raka and Tadhita	0	4	6
6.	Brihat Sabdaroopavali containing 8 Praka- ranas, New Edition	0	8	0
7.	Sanskrit Copy-book No. I	0	2	0
8.	Sanskrit Copy-book No. II	0	2	0

The above 8 books are approved by the Director of
Public Instruction, Madras.

9.	Sanskrit Copy-book No. III	0	2	0
10.	Laghu-Sabdaroopavali. This too contains 7 Prakaranas like Sabdaroopavali No. 5.	0	3	0
11.	Brihaddhauroopavali, cloth bound	4	4	0
12.	Tamil meaning of Sanskrit II Reader	0	6	0
13.	श्रीमद्भास्मीकिरामायणम् । मूलमात्रम् सप्तक षडात्मकम्			

SRIMAD VALMIKI RAMAYANA, Text
only 7 Kandas, South Indian Readings
with foot-notes, contents and Alpha-
betical Index, Devanagari Type, in two
vol., cloth bound

Do. kittan bound

Postage, etc., extra.

T. K. VENKOBACHARYA,

MADHVA VILAS BOOK DEPOT,
East Aiyen Street, KUMBAKONAM.

Sept. 1931.

Manager

GDF